

Наталена Королева

«Легенди старокиївські»

Троянди, спянілі від останніх вогнів осені, забули про прищеплену їм рукою садівника красу й укрились рожевим квітом щирої шипшини. На крильцях баревних метеликів відлетіло у вирій літо. Ах, що-рік все їх меншає, цих безтурботних істот, що живуть квітами й сонцем. Щорік меншає й мрій. Тих, що на зміну метеликам приносить осінь.

Чи ж і мрію, як метелика, вважають за шкідника? Скільки бо їх, які так намагаються вигнати все, що має крила, барву, усміх, відблиск радості...

— «А вже що до нас, первостворених Всемогутнім «стихійних сил природи», — нас виріклися б радо й поготів! — озвався під вікном жартобливий голос.

Я виглянула й зраділа:

Сивобородий звинний Фавн зручно вмостився в пурпурі реви, що заплітала стіну. Сміється мідяношкірий в хмарі легесеньких кучериків срібного волосся. Вузловатим пальцем вказує на аметистове грона:

— Можна? — й, не чекаючи відповіді, бо ж хто пожаліє грона винограду? — обципує по ягодці, як дрізд. — В такі золоті дні, — втягав в себе прогріте сонцем і теплою землею медове повітря, — досягають не тільки грона, але й туга людського серця по незабутньому. Чи ж не вгадав? ...

Сміється до мене, мов добрий приятель, що лиш вчора перервав був свою щоденну дружню розмову зі мною, під віконцем.

— То ж бачиш, — споважнів зненацька, — душа пам'ятає багато, чого не вмють назвати уста. Але ж часто й людська душа забуде, в чім сила зв'язку з минулим. То — зв'язок з Доброю Матіррю-Землею, що її всі ми любимо більш, як гадаємо, бо ж вона дав нам не тільки свої плоди, але ж і баї, що в них заховано зернятко правди, як дозріле зерно в лушпинні... Та я не вмю складно і довго говорити. Хотів би ліпше щось тобі дати...

Знову радісно всміхнувся, низько нагнувся до землі й зірвав суху маківку.

— Візьми хоч це. І воно може навчити тебе розумінню дощових пісень, визерункам, що їх креслить вітер на ланах збіжжя, бажанню синього вогника, що пливе, хитаючись, над рідною дряговиною. А може колись, десь не в нашій землі, посадиш у чужу землю зеренце. Тоді сама здивуєшся, як воно потішить тебе. Не легковаж, що мале: малого нема в світі. На, візьми!...

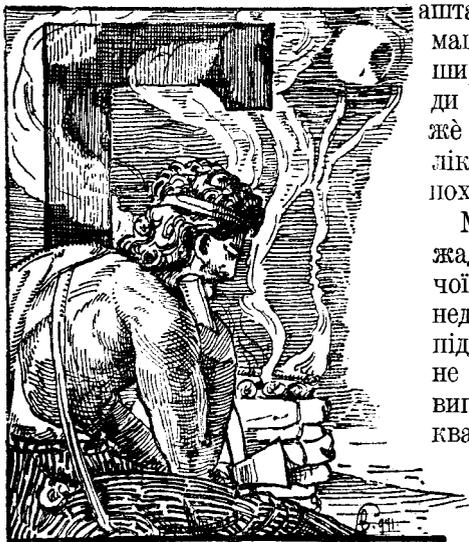
І зник.

З того вечора, увесь той час, що я була в Лівадії — сонному кримському містечку, з найменням Німфи, — старий Фавн, добродушний і простий, як сільський капуцин з Півдня, що-вечора приходив до мого вікна й оповідав давновікі казки. Пізніш, за сумних днів самотності, безсонними ночами в бездомних мандрівках я брала зернятко з Фавнової маківочки і засаджувала у землю, що того часу була тереном моїх блукань.

Не сказав неправди приятель Фавн: не одна квітка виросла й зацвіла з його дрібних зерняток. А я збирала їх у китичку. До них додавала свіже листя з обмолених Лаврських Садів, таке приховане, соромливе, скромне, що по ньому часто можна перейти й не доглянувши, як по придорожному спорищу. Коли ж над Волинською Стиррю по луках розквіли лямпадками світло-фіялові зимовіти-колхікуми, а над мочарами м'яко танцювали блудні вогники, — Лосна кинула мені срібну нитку своєї пряжи. Нею звязала я китичку тих дрібних квітів.

Не треба в них шукати «строгої» науковости: це бо не вислід розшуків, дослідів, розвідок, студій. Це лише квітки, вишлекані двома невтомними садівничками. Мрія — наймення одної, друга ж зветься — Любов.

ОПОЙНИЙ ДИМ

ашта позіхнув. Потягся й правицею обмацав мязи своєї лівої руки. Оглянув широкі груди, угнув у стані тулуб сюди й туди. Пересвідчився: нема ніжє ушкодження, ні в ребрах, ні на ліктях, ні на ступнях. І здивовано похитав головою.

Молодий скит не знаходив на собі жадної рани й не відчував найменшої болісти в тілі. А тим часом чувся недужим. Не спалось, хоч трава була під ним м'яка, день теплий. Зрана не мав нічого в роті: не хотілося ані випити гострого, смашного, добре заквашеного кобилячого молока. Не мав смаку й до прозорого, червоного, як гранат, вяленого на сонці мяса з дикової ноги. Так само ані вялена дніпровська чечуга,

що її особливо любив, не викликала бажання їсти.

Чув, як обкипас серце, але не міг зясувати ступню й характеру своєї досади. От, немов би згубив у степу вже переможеного ворога!

Е-ех!.. Злісно розмахнувся жмутом буйволових ремнів, що з них виплітав вузди, аж від сириці вчулося в повітрі кілька посвистів. Троє невеликих, волохатих диких коней-торпанів, що стреножені паслись недалеко на узліссі, метнулись вбік й нашорошили свої короткі вуха. Перерізані ударом ремнів, звислі безсилі голівки високих будяків-крутаїв, що вже відціль починали своє панування над степом, відбивали вільну блакить широкого неба й тепер, зломані, ще гостріше запахли медом.

Ть ж хиба в тім потішення для дужого парубка? Знищити квітку — може бути забавою лише про жінку. А Гашта — досвідчений бойовник.

Росправив ноги, порухав усіма пальцями й зсунув до потилиці гостроверху шапку-пшличок й наче тим ще дужче роздратував досаду.

— Ну, бойовник! А що ж з того, коли ось вже тричі дозрів у небі повний місяць, й знову вже зник, упавши у безвість темної ночі, як стиглий овоч падає часом у воду. Тричі!... А за цей час не було ані бійки з сусідніми племенами, ні набігу чужинців по здобич, не сталося гонитви в степах за ворогом. Тільки й бачив кров, — що з упольованих звірят. Тільки всього й знищення, що кілька зрубаних на паливо буків. Ані не горів ліс... Рішучо нічого не сталося за цей довгий час, що могло б бодай трохи потішити серце молодого скита, розпрудити в жилах кров, що гускне, мов масло в сколоченому молюці! Можна так жити?

Гашта глянув знечевя на блакитний Бористен, що ліниво плів під

кручею жовтими пісками берегів, витягся горілиць й почав наспівувати бойової пісні, що давніш відразу настроювала його на бойовничий лад й викликала загару. Але сьогодні й той лік не помагав: тільки збільшувалась досада, аж неможна було влєжати на траві. Бо ж на кого ти розпалився, як ніде поблизу нема ворога!

«Були часи» — потягли думкою ключі мандрівних журавлів. — «Були часи, коли можна було битись досхочу з Аланами на Гнилому Морі». — Жовте обличча скита скривила глузлива усмішка. — «Pallus Meotidae» називають те море дикуни греки. Справді, дикий нарід! Тільки про гроші, або ж про красу та про жінок турбуються вони. Немов би за гроші купується здобич? Чи можна ту красу ззісти або випити? А жінки! . . .» — погордливо сплюнув на саму згадку про грецькі пісні. Немов вони, ті греки ані не догадуються, що правдивий муж мусить ставитись з погордою до кохання. Жінка є тільки здобич, а радість від неї в тім, що можна показати на ній свою силу й волю. Бо ж вона послухає у всьому кожного мужа. Навіть грека. Але помститись, або завдати ворогові муки та ще такі, щоб йому смерть видавалась солодкою ласкою, — на те жадного грека не вистачить. Греки — Сміття. . .

Кинув жмут ремнів і знов потягся, аж в суглобах хрустнуло.

— «Не інакше, як злий дух вхопив мене. Може вже увійшов і в печінку»? — Гашті від цієї думки аж похоліла спина. Знав бо, що звідти ніщо не вижене лихої сили. Не дурно ж бо й найстрашніша отрута на стріли здобувається з гнилих печінок. . .

Стреножений торпан заржав пронизливо-високим голосом. Мстнувся від лісу й незугарно пострибав по вохкій землі. Скит кинув погляд на узлісся, не побачив жадної небезпеки, але трохи вирівняв свою думку, ніби вивів її з хащі.

— «Та ж треба піти до ворожбита!»

Має бо Гашта у кудесника свого коня, справедливого коня, не степового торпана! Лишив там на лікування, як той кінь закульгав. Сталось це саме тоді, коли грецькі купці вимінювали у Гашти боброві шкури. Гашта знає: то греки так поробили його коневі. Напевне — вони! Та ж вони й на самого Гашту кинули чари. Отой сивавий, що так вперто торгувався, — саме він це й вчинив! Напевне!

«Дивний той народ, ті греки! У них і старі все ще хочуть жити, знаходять від життя радість! А їхнім синам і в думку не впаде по-вбивати батьків, уже нездатних до бою чи полювання. Ні, таки то дикі люде! Дикуни вірні!»

За те ж у Гаштового племені мабуть на цілий збір є лише одна стара людина: ворожбит. Дитиною привели його в полон, з Тавриди. Він «поскитився» та ж дарма, що такий сивуляк, його ніхто доси не вбив, бо не має дітей. Нема кому про волфа подбати. Тож він і на влови не ходить, і в боях уділу не бере. Дивний, майже, як грек. Ще й одноокий. Тільки ж тим своїм незрячим оком. . . В нім — вся його сила, бо ж тим темним оком він бачить річі таємні. А що вже знає тих чарів! Пізнає враз, що саме зашкодило людині, чи навіть і коневі. Знає також, як і здихатись лиха. Відун, старигай! . . .»

Скит звівся на свої короткі ноги. Свиснув на пса, що голосно чавкав, залишуючи прокушену вовком ногу. Собака, сам цілком подібний

до вовка, підійшов до господаря, але дивився похмуро й не крутив хвостом. Гапшта виніс з печері стару, смердючу кістку й кинув собаці:

— Маєш, але торпанів стережи сам! — вказав на торпанів і пояснив собаці, що слухняно тримав у зубах кістку: — До віщуна піду. Най зніме з мене чари.

Обернувся й, коливаючись з боку на бік, подався до річки ходою людини, що призвичаєна пересуватись тільки комонно.

Присмерк темними плахтами починав застилати землю. День вгасав, як багаття, Дніпро став червоनावозлотилим, мов розплавлена бронза. Сонце втікало за верболози, а з ним зникали, немов утікаючи в безвість, сила й бадьорість з Гапштиного тіла. Ішов помалу, байдужно, ані не дивлючись під ноги, мов сонний. При самому березі куди позбігали з кручі спрагнені старі осокові, Гапштини ноги заплутались. Не знать — чи в галуззі, чи в тінях густих осокорів, тільки ж зненацька нібо хтось висмикнув з-під них усю землю, й скит полетів додола, ніби від штурхана в спину. Не впав, однак, на чотири, але став на рівні. А йому назустріч — з глибини ями — розвітілись два вогники.

— Вовча яма!...

Ще й не порожня. Але Гапшта не мав часу міркувати. Раніш, ніж думка оформилась, — вже сама рука вихопила з-за пасу ніж. І раніш, ніж вовк встиг відступити до дальшого закутку ями, скит блискавично швидким рухом вдарив звіря ножем під морду. З розпоротої горлянки поринула тепла кров й неначе зміла з Гапшти чари. Аж легенький усміх виглянув з-під рідкого скитового вуса, коли Гапшта вправними рухами роспоров шкуру вовкові на череві аж до хвоста й радісно стяг, немов зняв розтебнунтий кожух.

— Віддам ворожбитові. За коня і за себе!

Зовсім спочіло, коли видервся з глибокої ями і враз почув занесені легеньким вітром від води слова:

— На вітер і на меч!... На вітер і на меч!...

Були неголосні й одноманітні, як маячення. Та Гапшта враз пізнав чути шепотіння ворожбитове, що, мов водяний шур, проживав у землянці-печері, а не в критому возі, як скит. Гапшта присів за кущем терну: завжди ліпше подивитись з укриття, що робить другий. А потім і цікаво побачити, як з коня буде виходити лихий дух, не лякаючись скитової присутності. Відціль скитові добре видко й ворожбита, й коня. Цікаво, який же той кінський дух? Чи ж з конячою головою?

Однак, хоча волф-«наузник» не змовкав, — жаден дух не виходив з коня, якому ворожбит, присівши на почіпки, розчищав ножем пятаку копита. А кінь слухав тихого голосу, не рвався й не смикав ноги, ніби хтось сидів на ньому, тримав на короткім поводі й тис йому пятаками боки. За хвилю старий лікар відклав на пеньок свій струмент, у деревляній мисці з темною, мов дьоготь, тектиною намочив два довгі пруги повсті й помалу обмотував коневі ноги. Потім погладив коня й, не перестаючи примовляти, завів його до сусідньої печері.

Тоді скит нагло вискочив на площинку перед житлом волфа.

Вищерблений місяць полив зеленавим світлом невелику постать скита з плисковатим обличчям й приплюснутим носом. Проти Гапшти стояв ворожбит, кощавий, сухий, неначе з головою бородатої птиці — так висувався наперед, ніби дзьоб, його довгий ніс. У довгій, білій

одежі волф виглядав істотою з іншого світу, досконалішого й вищого. Не схвилювався несподіваною появою й нічого не запитав. Лише всміхнувся на незугарно повязані слова скита, що той намагався ними висвітлити, які саме чаре впали на нього.

— Нуда — звучать вони. Хворість вигійна — хитнув білою головою наузник. Але не повторив і не пояснив: Гашта не зрозуміє, про що мова. Тому старий самотин лише похитував головою, а коли скит, виговорившись, змовк, — волф сказав:

— Не бійся. На твою неміч маю добрий лік. Маю. Я ж бо — зілійник.

Поглянув на мокру вовчу шкіру й повісив її на галузі осокору. Потім почав роздмухувати вогонь. Коли ж збудив до життя ледве тліле вугілля, сипнув на нього пригорщу сухого, між долоньями стертого, зілля. Над вогником закручарився солодкавий дим. Тоді зілійник звелів скитові сісти нічільно біля вогню.

— Дихай тим димом. Не бійсь: це — колошні, що з них тчуть полотна на одежу. Колошняний дим одягне твого духа в одежу духів. І побачиш далекі часи, що прийдуть, коли, — вказав на зтемнілу річку з срібною доріжкою до місяця, — коли ця річка може переживе твоїх онуків і праправнуків. Да-а-леко це! Але дихай — і вдивляйся.*)

Від солодкого диму скитові спочатку зашкрябало в горляніці. Душило, ніби сплюнувало горло, а zarazом наростало почуття роздратованості й неспокою аж кортіло відійти. Та дим уже розіслався широкую смугою, обгорнув Гаштові цілу голову, і враз його заспокоїв. Скитові здалось, що він стає малою дитиною, і що то — не дим, а материні руки легонько притулюють його голову до м'якого хутра та вкладають у мішок, що в нім скитські матері носять за плечима своїх немовлят. Пахнуло теплом у обличчя й враз стало незвичайно радісно, аж розсміявся. Справді бо: вже таки він — Гашта — не бойовник, а малесеньке немовлятко! Хі-хі-хі... Ха-ха-ха!... — нездержимо зареготав уголос. Сміявся довго, немов іржав, як кінь. А тіло тим часом неначе наповнювалось сонцем. От, як та вялена чечуга, коли її піднести на рівень очей і дивитись на сонце крізь неї. І з цього творилась радість. Не та буйна радість, що дає її перемога над ворогом, і не та, якою наповнюється тіло, коли втомлений і спрагнений напешся до-схочу студеної води. Ні, почував себе, як у дитинстві, коли на світі — гарний, погожий день, а ти сам — здоровий, повний сили, цілком вільний забавлявсь собі, як сам знавш...

Ворожбит, побачивши на Гаштинім обличчі перші смикання м'язів сміхом, усміхнувся й собі:

— «Вже справляє реготи!» — підсипав до вогню ще трохи тертого зілля, загорнув жар попелом, немов притакуючи, хитнув головою й пішов напувати щойно оперованого коня. Зірвав пригорщу листя з дикого горіха, що виріс біля печери. Ніщо бо так не відгонить мушви та

*) За посвідченням Геродота, вживання конопель (новіша назва) для курення пішло від скитів, які давніш перебували на землях, що згодом їх посіли праотці нинішніх українців. Наліг курення коноплі (потім — індійської, так званої Cannabis Sativa), поширився поміж азійськими народами. Нині вживають «гашишу» що-найменше 200.000.000 азіатів. В руських добах ця наркотикоманія поширюється і в Європі.

комарви від коней, як горіховий запах — треба лише витерти свіжим листом все тіло тварини!

Повільними рухами тер коня, поглядаючи на вовчу шкуру. А Гаштові тим часом здавалось, що зілільникові кроки пролунали, як хода вслетня по горах. М'яке ж шарудіння свіжого горіхового листа, зімятого ворожбитовою рукою, виростало до згуку бурі, що перекочується верхів'ями лісу та гне й ламає столітні дуби. Хотів оглянутись і пересвідчитись, але ж нараз йому зникла уява простору, часу й міри. Здалось — скит єдиним кроком може перекрочити цілий світ. Глянув — чи може тільки так видалось — на стіну ворожбитової печері: чи ж вона ще тут? Може роспилалась, як той солодкий дим, що її перед хвилиною цілком заслоняв? Так, ні ж: стіна була на своєму місці. Он бачить на ній Гашта висічені на камені рисунки страховинних звірів: з іклами, загнутими, як половина кола від похідного возу, з вухами, що аж падають на передні ноги, з довжелезним носом, витягненим, мов кишка, в трубу, що дістає аж до землі. Гашта знає: тепер таких звірів не знайдеш по стінах. Ані — в лісі. Та ж ворожбит колись казав, що в давноминулі часи такі потвори паслись тут, скрізь, в степу й в лісах, які давно зітліли й розпались на порох. Зображення ж давніх звірят повирубували на пам'ятку «дикі люде», що колись давно жили тут перед нами. Це вони полишали своїм нащадкам. . .

Нехай! Що до того скитові? Були — та вже й нема, і нема на що згадувати. Але ж, казав ворожбит, внуки, правнуки, часи майбутні. . . Це цікаво Гашті. Чи ті й ого правнуки знатимуть такі чари, як цей волф, чи відатимуть про таку недугу не недугу, як та, що якимось назвав її ворожбит, коли вона — Гашту привела сюди? А — певне! Бо ж хиба в світі щось змінюється? . . .

Та зображення стародавніх мамутів з печерної скелі глянули на скита живими, блискучими очима, заморгали повіками, заколивали хоботами, а один, той останній, навіть махнув коротеньким хвостом. Аж Гаштові стало ніяково. Оглянувся по своїй бойовій сокирі, та погляд зачепився за фалди власних, синім по білому пружкованих штанив. В незвичайний спосіб чомусь уложилися ці фалди! Ось, самі ворухнуться й з них вимотується пречудовий кінь. Шия — цілком, мов у лебідя, вигнута дугою, горда голова — гарна, суха, блискуча, вушка — манісенькі, гостряками аж до середини звернені, так рівно стирчать, що й ока не відірвати! Таки, справді, пречудовий кінь, саме такий, як часами мріє скит. Та, жаль, що образ вже змінився. Натомість стоїть вояк у гостроверхому, блискучому шоломі, не в повстяному шлику, як має сам Гашта, а — в металевім шоломі, що про нього також Гашта мріє. І зброя на воякові — прегарна, блискуча, без найменшої плямки або пятки. От, би таку мати й собі! І зненацька Гашту заливає радість. Він пізнає: це ж — той майбутній, далекий його нащадок! І зброя його, й той пречудовий кінь — також його! Ах, яка краса і сила! Ось вже бачить Гашта, як ціла рать, в крицю крутих вояків бється в степових просторах. За хвилину — всі їхні лати в крові, кров стікає шівками з блискучих мечів. Особливо це так гарно видно на білих шиях велитенських коней, що й самі зубами рвуть коней ворожих! Ой, скільки ж крові! Вона аж забарвлює воду в річці. Таки й справді Бористен тече червоний, й несе безліч трупів на своїх хвилях.

Часами навіть сама смерть не розплела міцних рук ворогів. Обнявшись, як брати-приятелі і по смерті ще б'ються вони, не вступаючись один-одному ні в ненависті, ні в помсті!

— От се — воно! — незмірно тішать ці образи Гапту. — От, так мої нащадки! Гарні! Ці не відступлять від наших звичаїв. Ненависть і помста залишаться їхнім гаслом, як це є й нині! Так і мусить бути. Тільки так!

А тим часом довкола Гапти виростають голови. Чоловічі й жіпочі. О, все більше й більше! Вже — цілий натовп. За ним встають стіни, обявляються дивовижні будови. Не на возах серед степу чи в узліссях байраків або в деревляних будах, — але в камяницях живуть ці люде. І Гапта не може надивуватись, яких невиданих річей понабудували ті, його — Гаптині «пра-правнуки». А в тім здивованні зароджується в Гаптиній голові спочатку неясна думка. Вимотується помалу, й повільно набірає форми. Ось що його хвилює: чи ж залишилися вони — оті його внуки також і його внуками по духу? Ой, навряд. . . Ой, щось воно не так. І аж волосся ворущуться на Гаптиній голові жахом, коли він бачить, скільки між тими людьми дідів, немічних, старезних, баб, зігнутих, що ледве сунуть, спіраючись на палицю. Сама старизна! А ще страшніше, що деяких старих ведуть молоді, обережно підтримуючи ту ветхість, що перешкоджає життю й рухливості та зменчує оборонність племени. А люде все йдуть і йдуть. Всі — старі й молоді поспішають до Бористену, заповнюють весь широкий піскуватий беріг і один по одному входять у воду.

На березі — повно невідомих «жерців», волфів, ворожбитів, наузників, кудесників, зілійників. У золотих лудіннях, в барвистих шатах, у білих завоях. Із золотих кадильниць клубиться над ними блакитний дим, такий гарний, такий опойний, такий запашний, духовитий. Волфи співають і нахрест кроплять водою голови занурених у воду людей. А їхній провідник, увесь виблискує золотом і самоцвітами, з мечем коло пасу, стоїть на оздобленому підвищенні на самім березі.

— Це — добре! Все дуже добре! — радіє скит. — Як є меч, то буде війна. А це головне. І навіщо б чоловік жив?!. . .

Але до Гаптиного вуха долітають дивні слова, що їх голосно проказує один із жерців. Говорить про милосердя, про любов до всіх, навіть. . . до ворогів? . . . Ні, це так тільки вчулось! . . . Про працю мирну, порядок, спокій. Що? — аж закипає кров у серці скита. — Що? . . . Але стривай! Та ж он говорять, що це — хрестяться люде в грецьку віру. В грецьку? У віру тих дикунів?

Гапта так збентежений, що аж руки йому холодіють й затинаються так, що під нігтями аж виступає кров на долонях.

— Грецька віра? Любов до ворога? Милосердя до переможеного? . .

Ні, це не його нащадки! Це — греки. У-у, скудота! Греки — очевидно. Препінь правнуки мусять заховати чесноти своїх прадідів. А чеснота скитів — погорджувати любов'ю, і до братів, і до жінок, не то що до ворогів! Любов, кохання — то найгірша слабість, що знесилює мужа більше за недугу тіла, дужче за рани, що їх дістав у бою. Милосердя? Тоб то не вбивати й не мучити переможеного ворога? Може ще й не пити веселощів перемоги з ворожого черепа? Чи не забирати в нього зброї, коней, жінок і дітей? . . Ні, таких скитів, щоб мали

подібну віру, не може бути... Це — грецькі нащадки, не мої! — хитає погордливо Гашта головою.

Рад би встав і пішов до свого возу. Та ж чомусь звестись на ноги не може, а перед очима вже вирізблюється нова постать.

Гашта ані догадаться не може: що б це могло бути? Одежа на прихожім — довга, чорна, шкурятиним пасом підперезана. На голові — сличок, короткий, не бойовий, також із чорної тканини. І знов — старець! Борода біла — аж по пас.

— Пропали тут скитські закони: старих не вибивають, свою силу розріджують, — зсував брови Гашта.

А той білобородий «чорноризець» розгортає перед себе сувій і, схилившись над ним, щось швидко й дрібно креслить пером, кладучи рядки з одного боку на другий. На білім сувої виростають чорні стьожки хитрих кучериків, закручених хвостиків, дуже красних визерунків. Гашта ще не розуміє: навіщо все те, кому потрібно? Однак, така вже дивовижна та «одіж духів» з конопляного диму, що скит «бачить» думку чорноризця, що її той — от, штука! — гусячим пером, звичайним, підгостреним гусячим пером «вкладає» в білій сувій.

Скит вловлює чужі й чудернацькі для його вуха наймення Аскольда і Дира, потім — Ігоря. А про них пише чорноризець:

— ... «і коли хто хотів хреститись, — не боронили йому. А тільки глузували».

— Хм... «Хреститись»... Чи це ж не означає саме отого, щоб стати милосердим? — наче хтось інший вкладає скитові думки в голову. Але його мозок противиться й викидає з себе чужину. — Це — погано! Як що ж з таких глузували, ще й прив'язавши їх до кола та витягаючи з них жили, — тоді це — добре! Ні, таки мусить скитський дух жити. Мусить! А з ним жива буде й ненависть, і помста, й найвища радість — проливання крові. Хто ж зречеться радості? Заспокоюється скит. І таки має з чого радіти.

Тепер чує знайомі вигуки й зойки. Он бо, в диму й вогні знов лунають войовничі покрики, стогін і зойки смерті, бряквіт зброї й кінське ржання, що залушує тупіт копитів. О, о!.. Падають мури, валяться високі кам'яниці, в руми обертаються міста... Он найгарніше місто на горі над самим Бористеном... — не чує за військовим гамором Гашта його наймення, — он і те місто аж угинається під напором збройної сили. На тлі кривавих річок, між руїнами мурів й золотих бань — дивних будов, між горами — трупів людських і кінських, бачить Гашта нечислимі полки «чужих скитів»... Як би ж довідатись бодай їхні наймення! Бодай наймення їхніх вождів... Як, як? Батий?.. Гирей, і ... Андрій ... Боголюб? Що то — «Боголюб»? Ще той... А зрештою, — що наймення! Їх ані не вимовиш. Хіба ж не однаково, як називати ті чи інші, але ж все таки ті самі річі? Таки ж греки й тепер інак називають те, що має свою, питомену скитську назву.

І Гаштин дух розяснюється... Він в радості бачить, що слово — лише звук. Ось, воно налітає, хвилює, підносить, — і враз уже нема по ньому й сліду!

А люди — все ж ті самі! Таки ж Гашта не може помилитись: що більше в них вдивляється, все дужче переконується — такі ж саміські, як і він. І серцем чує: це ж — скити! Таки ж порядні скити, з твердою

рукою, з безжальним серцем, з могутнім, завзятим духом, що погорджує словом, але радо промовляє тільки вогнем і руїною. Так! Не одурив ворожбит — це його нащадки!... Тільки волф сказав немудро, мовляв, аж коли й пам'яті не буде по Гаштових нащадках. Такі часи ніколи не прийдуть! Ні, на цій землі вічно житимуть скити... Вічно!..

Знову, як на хребті теплої хвилі підхопило радістю Гашту. Немовби його зірвало з місця й понесло в дивну країну прозорого холоду. Мерзнуть кінці пальців, студені потічки пробігають по спині, ноги обуті в ледяне взуття. Але ж від того холоду тіло не болить, як це буває при морозі. Навпаки, — в серці стає все радісніше. Наростає тепле почуття дивної гордості, що от він, Гашта, син невеликого свого племені, прецінь — цілком інший, відмінний від усіх. Бо ж тепер йому це ясно зовсім: він з істоти, що була з тіла й крові, тепер перетворився на чисту кригу. Довкола — темна, непроглядна ніч. Нема їй кінця, нема їй меж. А перебувати в ній без руху — була така неувяна розкіш, про яку ніхто не міг би й мріяти. От, так би лежати завжди!

А все ж таки нема довкола повного спокою. Десь там — далеко-далеко-далеко... чути рухи, бій, боротьбу, вбивання й смерть все нових і нових натовпів людських. Тільки ж ті люди, таки, справді, не люде, лише люди, дрібнесенькі, малесенькі, як комашинки. На самій Гаштовій долоні вміститься їх кілька десятків, та де — кілька соток! А від того скитова гордість сама росте, шириться збільшується до безмежних розмірів, підкреслена смішними ордами цих дрібнолюдиць. Так, він — скит Гашта, начальник свого славного роду — є істотою, надприродно великою, виїмковою, одинокою, істотою, що з нею не може бути порозуміння, бо ж хіба такі дрібні «хрущики», оті дрібнолюдиці можуть зрозуміти його, велетня Гашту?.. Вони?.. Ха-ха-ха!...

Коли ворожбит повернув до багаття, Гашта твердо спав. Слав тяжким сном смертельно п'яної людини.

Вугілля дотлівало. Гашини вже більш не курився. Тільки якимсь ніби відгуком чи тією запахом — озивався ще в печері його солодкавий аромат. І від нього коли не коли пирхав та чхав у сусідній печері оперований Гаштин кінь...

«Откоўдоў естк пошла . . .»

оло рочистих таємних змін завершено: золото нового врожаю впало під серпами жєнців. Селища подовж широкого Бористену*) обвіяні запахом меду й нового зерна. В цїм році наближається подвій благословенне осїнне свято: гойний врожай дала Мати-Земля, що то її прадавнї предки богинєю Семлею називали, — і мир панує по цїлій країні.

Старий жрець бога Яса — Ясонь, як того вимагає звичай, рівнозначний із законом, власноручно вимїтає святиню свіжим, зеленим дубовим галуззям. Ніхто, крім жерця, не смїє входити до середини храму. Нарїд лише відчиненими дверима бачить в глибинї храму — божища статую бога, загорнену хмарами офїрних димів.

Двічі в році відбуваються «великі свята». На весні, коли рука орача-ратая звіряє Матерї Землі зерно, як дорогоцінний скарб ховачи його в таємнї глибини, — тоді з'являється людям Яс, осяяний золотим вінцем. У правиці бога — промїнь-спис, що ним бог загнав злу чарівницю — Марену, студєну зиму, однакову, що смерть. В лївиці — розквітла квітка, з якої випорхує пташка.

А впередосїнь не тїльки вигляд, але ж і наймення змінє Яс. Дарма, що це — все той самий бог урожаю. «Єсєнь» вже зветься він. І в правиці його блискавка — серп, а в лївій руці — келих. Ще з весни наповнив Ясонь той келих вином, щоб по ньому ворожити про врожай. Як що до-нинї мало зникло вина з келиха, буде добрий рік наступний. Коли ж світлий Яс з того вина «ўпив» чимало, — менче дасть своїх дарунків і Мати Земля. . .

Стомлений віком жрець. Часто відпочиває в своїй праці, тяжко випростуючи зігнуту спину. А, випроставшись, повільним кроком човгає до відчинєних дверей, щоб вдихнути свіжого повітря. Повинен бо мести, затримуючи віддих, щоб не зневажити божої оселї своїм нечистим людським диханням. І що-разу при поворотї від дверей храму, з любовю оглядають Ясонєві виблідлі очї святиню, знайому аж до найдрїбнїшого вірця, вишитого на двернїй заслонї, чи витканого на килимах, заві-

*) Стара назва Дніпра.

шених перед зображенням бога на різблених, дубових сохах, що підтримують храмовий висп.

Цілісеньке довге Ясоневе життя проминуло в цих посвятних стінах. Численні зими вибілили жерцеву довгу бороду, сипнули снігу в кучеряве волосся, зігнули спину, загнавши гвізди в крижі, висушили м'язи. Лише не вгасили блискучих, ясних очей, що з кожним роком стають все світліші й з кожним роком все ліпше зазирають в майбутнє.

Бачити прийдешнє дістав Ясонь даром від богині Лосни. Ще був малою дитиною, коли узрів хлопійко, у весняному квіттю, всю білу, сумну богиню. Серпок місяця — молоденький, ніжний аж прозорий, — світив над головою Лосни, коли співала вона своєї журливої пісні. І така була краса та принадність у співі тїм, що вже відтоді не схотїв Ясонь слухати пісень людських. Забажав з повного серця жити тільки з богами, прислухатись лише до їхніх голосів. Покинув родину. З жінотою ані не говорив. Не пив п'яючих напоїв, не вживав м'яса. І так, від років дитячих аж до повні літ старечих. Був праведний, вірний і витривалий.

За те ще раз мав щастя побачити Лосну. Знову, коли місяць був у повні, показала Ясоневі богиня золотим списом, де він має копати посвятну криницю, — і викопав Ясонь чарівне люстерко. Все аж позеленіло, зімшилось від вохкості. Але ж краси не стратило: було прикрашено мистецькою горорізьбою. А там, де в круг дзеркала переходило держално, невідомий мистець вирізбив півмісяць. І по тому знаку збагнув старець Ясонь, що люстерко-чарівне належить богині Лосні.

З того ж таки часу почали вицвітати сині Ясоневі очі й зійшов на нього дар бачити майбутність. Лише загляне в днедавнє дзеркало — й немов відчиненою великою брамою бачить прийдешнє. І, хоч стали очі бачити гірше все, що до вкола, — погляд Ясонів лишився блискучий та ясний, мов у юнака.

То ж і за-ради Ясоня приходили люде до храму Яса від чотирьох вітрів. І з-під зорь чужих дальні мандрують, щоб дізнатися долі своєї в уславленім храмі Ясовім. Мудрі відуні та обавники з діб прадавних на Бористені ворожили. Та ж такого, як Ясонь ще не було ніколи. Ані найстаріща старизна про такого не памятали: все знав, усе відав і не схибив ніколи. . .

Жрець розгладив рукою пестро-тканий килим перед богом, «увінчаним сонцем» і постановив перед ним «Нов-хліб», випечений жрекинями богині Семлі.

— Гарно спекли! — аж посміхнувся жрець з-під снігу пухкого вуса. Принюхав: — з найліпшої муки, на меду замішаної.

Обернув довкола на місці золотий, пахучий, аж на людський зріст високий хлібовий стовп, щоб став до людей найрівнішим боком. Як обструганий стовбур столітньої ялини — рівний та прямий, в основі — круглий, як сояшне коло, стояв правий «нов-хліб», як правдивий символ життя й добробуту.

Завтра стане за тим хлібним стовпом Ясонь. Ані не пригнеться — й з-поза нього запитає прихожих:

— Позирайте, люде! Чи бачите мене?

З порогу храма загуде у відповідь, гей би вітер у верховіттю посвятного гаю:

— Ні, ні, ні! Не бачимо! Не бачимо!

Ясоневе обличчя зачервоніється й засяє радістю:

— Най же й на рік прийдешній з-поза гойності хліба мене не побачите!...

Ясонь підійшов до посвятного погару й ще раз заглянув у келих, не торкаючись його рукою. Так. Тільки маленько «упив» добрий бог! Буде рік щасливий, гойний, повний.

Завтра цим вином Ясонь покропить люд:

— На здоровля! На щастя!

Новим зерном обсіпле прочап й хліб посвячений по малому шматочку роздасть всьому народові. На місці ж, де стояв «Нов-хліб», — лишнить новий великий восковий світач, що не одного такого зсукали з жовтого воску побожні прочани, як дар для храму.

Прислухався до тиші божича й до спокою посвятного гаю:

— Немов на цілім світі дихаємо тільки я та вогонь на Ясовому вівтарі! — міркує старий віщун.

Таж, ще й легенькою хмаркою не розвіялась та думка, як неначе підслухала її Доля. Підслухала — й засперечалась: загомонила швидкими людськими кроками в гаю. А супровід до них — тупіт кінський.

— «Йде муж... молодий і бадьорий», — пізнає по звуку кроків Ясонь. — «І кінь не стомлений. Йдуть швидко. Їздець веде коня в поводі, простують до храму».

І борзить жрець до дверей, щоби чужинець не знесвятив божича, невідомки вступивши до нього. По дорозі накинув на плечі рясницю й саме вчас став Ясонь на порозі: зустрів і людину, й коня вже при храмових сходах.

У приходька біля сідла — спис, за пасом — бойова сокира, два ножі та добрий меч — кінчак. За раменом — лук тисовий, у сагайдаку — чимала родина орлім пером опірених стріл. На лівій руці — щит з буйволової сириці, залізом кований. Достойно: вождь, або мугутнього вождя син.

І дощовою водою «від севої громовиці» кропить жрець зі срібної посудини чужинця.

— На привітання.

Гість же, видно, обичаю зналий: приносить богіві в дар добрий меч кінчак з вузьким лезом, і келих, сутозлотий, хитрою різбою оздоблений. Називає себе і свій рід та край свій: мовляв, від ріки Герхизу*) по долию йде він, Боризес. Є наймолодчим сином скитського вождя Тергастера.

«Будеш володарем у далекій країні», — чув він голос ві сні. Й подався в пошук країни тієї. Бо їх братів у родині отчій, — як листя на рясному, майному дубі.

— Сто літ би чкавав — не дочекався б, поки увільняться дороги до отчого трону. Де там! Хоча б і війна допомагала своєю кривавою досницею! Не приховую від тебе, отче; мене ж і власні батьки за нездібного до володарювання мають, — труснув чорним, як руно густим, волоссям Боризес. — Противно бо мені смерть сіяти. Життя здобувати хотів би!

*) Герхиз — стара назва р. Донця.

І по хвильці, ніби виправдуючись, докинув:

— Не чистої я скитської крови, старче віщий: полоненою греконею з самої Влади була моя, небіжка вже, мати. — На мить від суму потемніло юнаково обличчя, та ж враз бадборий усміх зігнав з обличчя журу: — Гомонять про тебе, отче, люде. Гомонять аж ген-ген далеко. Що з тих найпрозорливіших волфів і відунів, які над Бористеном врожать, найпрозорливіщий будеш ти, Ясоне. То ж і прийшов я ~~аж~~али тебе спитати: чи того краю, що шукати мушу, не вкажеш мені ти? Бодай напрям скажи: кудою податись маю?

Здобув Ясонь з темної схованки своє чарівне люстерко. На біле волосся поклав собі вінок з тополевого листу, що думку прояснює, й підніс дзеркало перед очі молодого скита:

— Дивись, синцю, сюди. Позирай, що ж узриш — скажи.

— Бачу: степ безкрай, наче море зелене. А на ньому — ніч. Ані звіря, ані птаха. Ані полоз-велит не запусить в зелених хвилях пожер-трави. . .

— Добрий знак, синцю, сину Тергастерів. Пройдеш степи без перешкод. Позирай ще. Що бачиш нині?

— Бачу: кінь мій — «Глітай-вітер», що мов рідний брат мене розуміє, звонпив, сполошився, ласкавого слова не слухає. Мов «кітче очко» на драгві, — знестями стрибає. . . А я йду — никаю, «доброго зілля» в степу гляжу, коня лікувати. . . Далеко вже пройшов я. . . Нині зрю «Грім-бабу» камяну, що охороняє люд мандрівний в дорозі. Здовіль кладу їй вяленини, доброго м'яса з одинця, що під сідлом везу, — на офіру. Ще й стрілу перед нею в землю торчма устромив. Най вітер на потіху богині на тій стрілі грає-бренить, най чари розгонить. . .

— Сило тазмна! Дай лихо прич. Пішли погода, плодь і сить! — шепоче Ясонь. — Ще дивись, синцю. Дивись, дивись. . .

— Таки прибив я лихі чари стрілою. Прибив! — вигукує радісно скит. — Вже кінь мій знов дужий, землю нюшить, стежку шукає. . .

Жрець повернув до себе люстро, витирає помалу м'якою тканиною, вишиваною пестрим взором. Тепер мовчки дивиться сам у чарівне дзеркало, що не ховає тазмниць від Ясона. За хвилину старече обличчя розсвічується радістю:

— Під добру руч прийшов ти, синцю. Від камяної «Грім-баби» рівно послався твій шлях, в далеку землю, що її шукаєш. Як вглядиш поставу камяну, — відтіль бездоріжжам пусти коня вільно: доведе тебе сам. . .

І урвав. Бо ж кінь, зачувши ті слова, заржав, піднесши високо голову. Аж йому зуби блиснули, неначе в усміху. Ще й головою мотнув, чисто — сказав:

— А знайду! Знайду напевне!

— Щаслива ж доля твоя, Боризесе, сине Тергастерів. Не ушкодить тобі ні людина, ні полоз, ні звір, ані птах. Здобудеш край свій, як себе переможеш і впізнаєш, що за мсту є дужча, міцніща любов, як впізнав уже ти, що майбутність буде життя, а не смерть. . . Відпочинь і йди. . .

Не день і не два мандрує юний скит. Аж зійшлись за ним стрімкі скелі, мов застібка намиста, що запнулає довкола. Запнулись і замкну-

ли Боризеса в глибокій кам'яній долині, мов у криниці. Десь гучить близька, невидна вода.

Боризес притримав коня. Розглянувся: над гребнями гір — небо ще повне соляним світлом. В ущелині ж, далі, де пахне свіжістю, мятою й чебрецем, вже із заглибин повиповзали, щоби пастись вночі, чорні вечерні тіні.

Скитові немов стягло груди ремінем. Звиклий він до степових просторів, де вільно й поглядом, й серцю. А тут, в горах чавить невидний тигар. Не знаходить йому наймення Боризес. Страху він не відав, суму не знав. Тямить стало, що світ — повен небезпек, а життя — сама боротьба. Звик ставитись чолом проти всякого нападу. Смерть?.. Молодий скит всміхається погіршливо:

— Хе, кирпата! Хіба ж її обминеш? Та ж волфи навчають, що там — у позасвіттю — краще, як на землі. І певне, що так, бо ж ще ніхто з тих, що туди відійшли, додому знов не повернувся. Жерці знають приховані річі. Знають! Особливо ж ті, кудесники Бористенські. Хоча б і цей Ясонь. Так достеменно збулося все, що в його люстрі було видко, й що сам відун говорив. Ані звір, ні людина, ні полоз, ні птах мандрівникові не ушкодили. І перед «Грім-Бабою», що її в степу відразу знайшов, стрілою до землі лихо прибив. . .

А дні й ночі минають далі в мандрівці. Як блимання ока, такі одноманітні, довгі, як довга осіння пряжа сумної Лосни. Не можна їх ні розрізнити, ні зраховати, ні пам'ятати.

Вогняною зіницею дивиться на землю сонце. А потім ніч п'ятою — повікою те око небесне накрис. Передімає й знову вигляне сонце. Нема вже ночі, вже — новий день. Заспівають пташки, важким голосом озветься дикий таврійський бик в байраці, в улоговинах по степовищах свистять ховарашки, а на небі все кружляє орел та пильнує:

— Чи справною дорогою йде людина по долю?

Так розмотаним клубком котився перед Боризесом пустинний шлях, аж привів мандрівника до невідомої гірської землі. І, дарма, що була вона вся пагорката, видалась степовому скитові такою принадною та гарною, аж забув про мандрівний закон, що велить:

— «Не розпалюй відкритої ватри в дорозі й голосом дужим вістей про себе не подавай».

Вигукнув весело з повних легенів:

— Живі великі боги!

Був це вигук радості, що навчила його чужинка мати, коли захоплення розпірало їй груди. І він з радонців почувався тут, немов спянілий. Хоч і давно вже не пив перебродилого кобилячого молока, що бадьорить і до радості приводить. А от же так весело згучав його могутній голос поміж ущелин, що аж кінь скитів «Глитай-вітер» заїржав у відповідь, почувши, що його пан так втішився.

І зненацька напоршились обоє — їздець і кінь, бо ж їм відповіли скелі:

— Живий великий Пан! Живий великий Пан! Живий великий Пан!*)

Не в скитській мові була та відповідь каміння, та Боризес зрозумів:

*) Паном звався у старих греків (аркадійських) бог природи та лісів.

змалку був, як сорока, до мов спритний. То ж ще від ньеньки яке чужинне слово вчув, у пам'яті затримав. Багато переняв ще й від грецьких купців, що до Боризесового племені по коні та шкури приїздили.

Листя диких сріблястих олів та кизиліві куці, червоними сережками прибрані, здригнулись у тремтінні, як людське обличчя — дрібним сміхом. На мить майнула у вітах гола, хлопяча спина, а низом, травною перебігли козячі ніжки. Річ ясна: де худоба, там повинен бути й пастух.

Боризесовою уявою попливли принадні образи: солодке молоко... м'який сир... запах диму від ватри. І пахощі соковитої печені. А понад усім насолода відпочинку під шатром чи в печері. Бо ж в цих гірських ущелинах охоплює вранішня вохкість мешканця сухих степів, як «Мана»*) — мертва наречена зрадлива сестра Перелесникова свого коханця — зрадника.

Оглянувся молодий мандрівник по привітних барвах, а зелені хащі дивляться на нього живими, людськими очима. Та ж такими синіми вогниками спалахнули ті очі, як самоцвіти у вінці Боризесового батька, царя скитського.

А над вогниками — очима нависли срібною піною сиві брови. Під ними борода біла розкучерявилась, затулюючи півзоране зморщками ласкаве, приязне обличчя. З волосся, що вкривало гривую, пухкою та білою, як достигла степова тирса, вибігли могутні роги й круто загнулись на щоки. Пряде рогатий старець цапиними чорними вухами, поглядом же синіх вогників немов гладить скита по душі. Ліпше, ніж словом тими очима до Боризеса промовляє:

— Вітай, Долею посланий! Вітай, юначе! — озивається.

Боризес враз прийшов до тями й не дивно йому, бо ж знає з оповідань людей бувалих: в країнах, де ще не ступала нога тих, що зброю носять, і доси живуть «дикі люде». Не знають вони ні війни, ні на лови не ходять, м'яса жадних тварин не їдять. Не вміють ані возів будувати, ні станів ставити. Лише вміють складати гарні пісні, на струнах арфи чи ліри грають, збіжжя сіють, виноградну реву плекають. Та ще з шелестіння дерев уміють віщувати, бо ж, мов німа тварина, вони бачуть те, чого люде зочити не вміють... Сказано: дикі! А володар тих диких людей (греки-безбожники звать їх Фавнами та Сільванами) називається Пан... Це ж він і є...

І в глибині затишної печері частує козоногий володар диких — Пан Боризеса. Мед золотий, м'який сир перед гостем становить. Винні грона, мов квітки розжеві, на свіжих листах кладе. Має й хліб, на гарячих каміннях у вигляді коржів печений. Та ж ні м'яса, ні сала не має. І, коли Боризес хоче з свого подорожнього запасу пригостювати й Пана та виймає з саков прозорчисте вивялене м'ясо дика, козоногий старець відвертає посмутніле обличчя:

— Закопай, гостю, шматки мертвої тварини в землю. Не годиться вживати поживи шакалів.

А сам наливає скитові золотого вина, що густе, як мед, і, як мед запашне. І не надивується скит смаку того вина. Не надивиться на погар з червінки, чорними визерунками писаний. Смакує вино Боризе-

*) Мана — чорноока, зрадлива, лиха сестра Перелесникова.

сові. Ліпше воно за кобиляче молоко, дужче за п'яниучий напій з диких сливкок-жерделів.

І кінь Боризесів, що жадного чужинця до себе й на десять кроків не підпустить, сам до печері підходить і з Панових рук бере шматки коржа та виноградні грона.

— Так відпочинь тепер, гостю мій, — запрошує ласкавий господар. — Тут не загроджує тобі жадна небезпека на нашій Таврійській Землі. Не прийшов ще твій час впасти з дерева життя дозрілим овочем.

Підмощує западного сіна, взористою товстою тканиною його прикриває.

Спить і не спить Боризес. Здорове тіло тішиться відпочинком по довгій мандрівці. М'язи розпружились, по жилах від смашного вина тепло розливається. А от же, серце тьохкає, мов соловій, співучою струною озивається. Занурив погляд розплющених очей молодий скит у срібну блакить ночі, не устами й серцем теплу, чарівну тишу. Наслухає в дрімлі тихому співу, що десь брешить з тіні, обризанної місячною росю. Здається йому: звуками флейт чи жоломії тремтить срібно-блакитне повітря. А з ледве вловної мелодії проступають голоси, прозорі, чисті, як струмочки лісових джерел, легесенькі, як вітрець, що його ані затримати, ані вловити. А в блакиті далин вються рої, з імли зітканих істот.

Та ж те все може тільки тобі снитися, ха-ха-ха! — десь іздала рече чугур-пугач. . . .

Може. . . бо ж спить і не спить Боризес. Бачить щось далеке, а зблизька не бачить, як з чагарників на узліссі вимотуються дивні звинні істоти, «дикі хлопійка», Фавни-паніски. Полохливі, жваві, веселі та граві пустунчики Панові внуки. Тіла — дитячі, ніжки козяччі, між коротким волоссячком — коротенькі різьки.

Зацікавлені нечастою появою, підсуваються все ближче і ближче, легесенько ставлять свої ратички, щоб не шпунула трава. Доторкуються пальчиками скитової зброї. Гладять, мов сонного kota, гостроверху, хутром підбиту шапку. Жаліють її, як «мертву тварину». Ось, збилися у цільний гурток, схилилися кучерявими голівками над шкур'яною тарчою. нюхають невидане диво. А найменше фавненятко, що йому ледве понабігали гульки, де мають виткнути різьки, волохаті, як броскви, — намагається й лизнути незрозумілу річ.

— Не руш. . . Це — мертве. . . Шкадло! . . . Смердить воно! — остерігає старший хлопійко-фавн. І нахмурює чоло. Але малюк тихесенько сміється, не витримує, й переливчастим меканням тремтить його ніжний голосочок. Вітніно маленькому, що побачив: — «такий красний бубон»!

Пробудився з дрімоти скит, але ж його погляд звернений не на фавненят. Саме з тіні старих дерев, таких старих, що годі під ними пройти, не скинувши шапки, — виринули дві постати. Одна — мов з бронзи вилита. На її пружному дівочому торсі виблискують місячні світелка, мов на металі. Від насу ж переходить дівчаче тіло в тулуб красного коня. Друга постать. . . Боризес аж злегка підводиться на лікоть. . .

Злякані його рухом прудкі фавники пурхають, мов горобці, в чагарник. А Боризес і, справді, гадає, що бачить сон. Де ж бо таки в цій безлюдній стороні об'явився б скит?!

Не йме віри власним очам юнак. Таки ж бачить ясно: на тій другій постаті, як і на йому самому, — вузькі пружковані ногавиці, звязані коло котників і заправлені в сап'янці з гострими передами. Легка місьюрка виблискує рибячою лускою у місяшному сльві. Але ж з-під гостроверхого сличка не юнацьке — коротке, але довге жіноче волосся спливає на рамена. А відтінь його однаковісенький, як і блискуча шерсть коня, рідкої, ясно-золотистої масти. Так гордо й гарно сидить на коні їздкиня, що здалеку теж виглядає на золоту центавреса.

Вільним кроком ступають по непомітних стежечках руч-об-руч Центавреса і людина-їздкиня золотоволоса. Боризес не може відорвати від них очей:

Що бо є кращого для очей мужа, як гарна зброя та красний кінь!

У цих же двох постатей ще й жіноча принадна краса! І не може сам собі сказати Боризес, котра з двох йому гарніша.

Ось вони проходять саме повз печері. Шарудять дрібні камінчики під копитами. Стали. Виступ скелі панів закрив постати обох. Але слова їх чути:

— Збережи свою руку чистою від людської крові, Талестрис. В нашому краю ще ніколи не була вона пролита.

Металевий високий голос перериває сильне, низьке контральто:

— Нема дива, Гіппіє: та ж тут ще ж не було людей!

— Крім однієї тебе, Талестрис, — відказує контральто Центавреси.

— А я мала б не виконати своєї повинности й не принести в офіру богині чужинця? Ти ж знаєш: тоді заплачу власним життям.

— Лишається одно: поміряйтесь силами в чеснім, одвертім бою. Не юлава ж ти, Талестрис, щоб вбивати сонного!

Металевий тембр їздкині неначе ножем перетинає низьку струну Гіппієного контральта:

— Не з боязні волю забити, поки спить. Прецінь так не завдам йому передсмертного жалю.

— «Чужинця?»... «Давніш тут не було людей»... То ж це його, Боризеса наміряється вбити молода їздкиня!» — й пробуджений скит готов зірватись на рівні, вхопити свій меч, щоб «показати дівчаті»... але... Видко міцне було Панове солодке вино, або ж заглибокий погар з червоної глини: Боризес не може поворухнути й пальцем. Силу його пригашено, як вогонь — попелом.

А все ж таки ще чує. Тільки тепер голоси віддаляються. Тільки вітрець заносить кілька речень. Говорить Центавреса:

— ... складаєш зброю, Талестрис!... Жалівш його... Бачу, що під войовничим панцирем мавш прецінь жіноче серце. А коли так, то кинь меч, а натомість подбай про веретено й колиску. Ні, ні, не говори: він вже переміг тебе!

Боризес не чує більш нічого. Поринає в темну глибіню непереможної дрімоти. Неначе занурився в глибоку річку, а над його головою сходяться темні води. Однак вранці пробудився й не знає: бачив сон, чи чув правдиву розмову двох жінок? Мабуть то був сон, бо ж і вся ця країна — така барвиста, принадна, сояшна — сама вона, — як сон. Ось, підведеться скит на ноги — й розвіється, його видиво, як хмарка. Чи ж не зникне з очей і ціла ця казкова країна? Може рости-нути в повітрі, як доспівана чудова пісня...

Але поки міркує скит, сонце розквітає над його головою золотою квіткою. Гай набирає нової краси. Столітні дуби, оливи, платани, кипариси, мов в урочистому поході, спинаються на гору до сліпучо-білої святині, що дивиться з верхів'я скелі в блакить широкого моря, котре розіслало свій сяйний, безмежний простір у підніжжя понадбережних скель.

— Так ось де — кінець світа! — дивується скит. І обережно прокрадається високою ростю ближче до моря. Бачить: в білих прибережних хвилях зеленокосі Нереїди — Русалки влітають у своє волосся діаманти водяних бризок, перли легкої піни. Гарні, привабні й веселі, — кидають пригорщами самоцвітів та бризками дзвінкого сміху на блискучих темнотілих, як мокрі вугрі пружних Тритонів, — морських парубків, що намагаються зловити чарівних доньок Евксину*).

Меви підхоплюють сміх Нереїд. Несуть його на своїх срібних крилах ще непробудженому богові Главкові. Він ще дремає на краю обр'я. Та ж і бистролта Мева не дожене вічного втікача — Главка, що вічно міниться й не має ані сталого образу, ані сталої форми. Бо ж Главк — то лише синь моря, нетривка й змінна, завжди готова перескочити з срібних усміхів у грізні буруни хуртовини. . .

На скелі, рожевій від сонця, серед палаючих маків завмерла темна сільвета Центавреси. Рука Гіппії доторкується симиструнної ліри і зі звуками струн зливається глибокий Центавресин голос. Він співає про блаженність істот, що не знають ні суму, ні увядання, ні смерті. Боризесове зачароване вухо ловить предивні слова:

— «Не для нас — страждання. . . Ми не знаєм спочуття» — це відповідають Центавреси, коливаючись на пружних хвилях моря, Нереїди.

— «Співчуття для богів — смертоносне!» — підхоплює могутній хор басів Тритонів, і їхній голос замірає вдалені відгомоном громовиці. — Для бесмертних — воно смертоносне!» — стверджують ще раз Тритони.

І оте слово «смерть» голосом бойової сурми відгукується в Боризесовім серці, а свідомість запитує:

«Де ж вона, та гарна їздкня, що нахвалялась мене вбити?»

Обличчя скита розяснюється: в його уяві встає образ принадної бойовниці, стоїть перед ним повний життя.

Його вбити? . . Ні, не буде вона його вбивцею, вона стане Боризесовою користю! Він вхопить її живу. А вона приправлятиме для нього вялене м'ясо, доїтиме кобил. Коли ж поверне він з бою переможцем, вона візьме з його рук бойового коня і скориться перед всіма його бажаннями.

На що ж створено жінку, як не на те, щоб вона була здобиччу мужа? і то кожна!

Але раптом вдоволена думка сполошилась, як обережний пташок:

— «А що, як вона — донька або здобич «дикого діда», гостинного Пана? Чи ж Боризес — воїн і син вождя заплатив би ворожим чином за гостинність? ! . .

Рожевий ранок і співи Нереїд втрачають принаду.

*) Евксин (Евксинт, Понт Евксинський або Евксинське море) — старовинні назви Чорного Моря.

— «Мерщій до Пана!»..

Сині вогники Панових очей блиснули, як бризки на морській поверхні під сонцем. Усмішка пурхнула з-під вуса й зникла в піні бороди.

— Ні! Талестрис — ні його донька і не коханка. Вона — самітня й вільна людська жінка — Амазонка. Остання з того роду лишилась в цій країні, відбившись від решти своїх бойових сестер. Сталось це, як помандрували вони по нещасливих боях зі скитами, в далеку даль — аж за Колхиду. Скити бо занадто тисли на Амазонок.

І докладно розповів Пан, як мати Гіппії Центавреси знайшла малу Талестрис у степу. Спішно відступаючи, Амазонки загубили тоді дитину. Від зойків, криків та брязкоту зброї, іржання коней та гуркотіння походних возів у степу аж гуло. Тому й висунулась далеко вперед з благословенної Тавриди Центавреса: гостро схотіла побачити на своїй землі людей зблизька. Бо ж до Талестрис ще ніколи не ступала по цій землі людська стопа. І от, дитячий плач притяг увагу Центавреси. Вона збочила в чагарники, де плакала втомлена, захрипла, голодна дитина. Сталось нагодою так, що Центавреса саме тоді також мала «маленьке лошатко» — Гіппію, змилосердилась над людською дитиною, що голівкою була вельми подібна до її доньки. Ото ж, мати Гіппії й принесла своїй дитині нову сестричку. Росли вони вкупі. Щоб Талестрис не відставала від Гіппії в грах, забавах та ловитві пташок чи звірят, — Центавреса вчила її їздити на коні. А також, як і доньку, вчила співати й складати пісні.

— Дівчатко що-далі ставало все більше втішним. Було притульне й до мене, старого, — продовжував Пан, — всім цікавилось, про все хотіло знати. То ж і я на дозвіллі показував їй всілякі лічиви зела, навчив її садити й доглядати реву, справно заходити з бджолами, навіть майструвати бортні. А що при маленькій Амазонці, яку знайшла Центавреса на тарчі, мов у колісці, була ще й невеличка статуетка Артеміди, то ми — нестерпелні мешканці Тавриди, поставили святиню богині тій, що її чтив рід Талестрис. Тільки слід тобі знати, що Амазонки приносили в офіру своїй богоні тих необережних чужинців, що заблудили до таборів войовничих дів.

— А як же не перевівся їхній рід? — здивувався скит.

— Продовження роду було їхніми законами забезпечене, бо на короткий час, коли цвіла бузина, Амазонки могли кохати. Своїх же дітей, коли то були сини, — бойовниці на другий рік повертали батьківському племені, доньок же виховували на Амазонок, тоб то на войовничих жінок, що не хотіли приймати ярма родинного життя й не підлягали волі мужів. Кажуть, що саме це й було причиною, що скити з часів давнешніх боювали з Амазонками, намагаючись їх підбити під себе. Як сам знаєш, ви, люди — мстиви, то ж ніби то все бились з Амазонками, щоб відомстити за зневагу. Але, що я маю про це розводитись: ти, як скит, ліпше мене сам знаєш, за що та з ким бились твої діди та й твої батьки.

Боризес знизав плечима:

— Скити про ворогів межі собою не мовлять: їх лише бють. А побитих навіщо згадувати? Досить на світі ще непобитих, щоб ними цікавитись. Перемога ж над жінками... — скит погордливо засміявся, глянувши сторчма на Пана. — Є чим хвалитись!..

Того ж таки дня, ще сонце не встигло влірнути в свою щоденну купіль в Понті Евксині, Амазонка і скит здибались біля Артемідиного храму.

Враз обоє вхопились за мечі. На шкурятяну Боризесову тарчу посипались удари з вправної руки. Але ж і з руки Боризеса викресувались іскри на голові Медузи, що нею була прикрашена тарча в Талестрис. Золочене обличча Медузи бризкало іскрами гніву з холодних очей. Бойовники відскочили в різні боки, щоб міцніше вдарити з розгону один на одного. Коні, вивчені до бійки, гризлись, як пардуси. На скалки розлетівся Боризесів короткий легкий спис, та ж скит встиг вибити меча з рук Талестрис. Тоді вхопились за ножі. Боризес був особливо вправний в бою на ножах, а Талестрис не надавала великої ваги цій короткій зброї. Ні фавни, ні Центавреса, ані Пан того мистецтва не вміли й не могли навчити й дівчину. То ж, по короткому змаганню скит угнав свого ножа бойовниці в груди. Але — не в серце: лише на два леза вище серця. Та й не глибокою раною зміцнився перемоги.

Зроч випала з рук Амазонки. Ще хвилину вона рівно трималась в сідлі, хитнулась і схилилась своєю золотою головою на шию свого золотистого бойового товариша. На очі їй впали довгі війниці: була непригомна. З рани розірваним добрим коралевим намистом падали краплі крові й зливались в струмочки.

Не до храму Артеміди, а в Панову печеру приніс Боризес свою переможену здобич. Не лишив ї її коня: прив'язав його, полоненого, до свого «Глітай-вітря»; ще й погладив свого друга по шії:

— Добре бився й ти, приятелю! Веди ж тепер свого займанця.

З відразою схилився Пан над кривавою раною:

— Огідно виглядає це, — сказав він, але ж рана, мій гостю, не смертельна.

— А, так! — притакнув головою Боризес, — прецінь я не хотів її вбивати! Лише, щоб скорилась та пам'ятала, що муж — над жінкою пан й бере її в'ягом.

Та не як переможеного ворога, а, як товариша й друга доглядав скит «свою здобич». І коли новий молоденький місяць постарів, дозрів і надщерблений зник, Талестрис вже могла за дня вигріватись біля Панової печері. Підсвідомо примирилась зі своєю долею й цінила догляд переможця. Що — правда, в думці все ще борикалась. А найбільш турбувало її те, що доведеться йти за ним в невідоме, покинути край, де були їй дерева, мов брати, а морські хвилі стали сестрами.

— Напевне відведе мене Боризес в країну Кимерійську! — Згадувала з тривоگو, скитові оповідання про ворожбита з-над Бористену, хоча й знала від Пана, що Бористенські Кимерійці — особливо улюблені Фойбосом, братом богині Артеміди. І їхній бог часто відвідує улюблений свій нарід. Припливає на злotosяйному човні, що його тягнуть лебеді. Іноді ж й довший час живе поміж Кимерійцями, навчаючи їх божському співу та розміряному слову.

Коли вже Талестрис зовсім подужчала, звелась, піднесла руку, накрила нею очі дашком, й промовила ніби в повітря:

— Мушу вже до храму. Покинута самотня богиня, — додала із щирим зітханням.

Але придивилась дужче й здивувалась: виходить зі святині дим офірний. І вогник горить на вівтарі. Все, як має бути... Чи ж богиня вже має нову жрицю?

Смутно Талестрис. Не знає, що мала б вчинити. Хоч би ж та Гіппія не гнівалась, могла б її розпитати. Та ж Центавреса мабуть погорджує Амазонкою, що не билась до загибуні.

— Де в Гіппія й чому вона мене відцуралась? — з тугою запитала Пана.

— Гіппія заступає тебе при храмі, — відказав Пан.

— Як нова жриця?

— Хай буде й «нова». Бо ж у нас нині все по новому. І ти також нова істота межі нами! — висвітлює Пан, нагнувши свою голову з важкими рогами. — Все, кажу, нове. І ти — вже не жрекиня й не Амазонка, лише Боризесова жінка. На, дитино моя. Це — для тебе лік! — спокійно додає, простягаючи пригорщу запашних суниць. — Навмисне для тебе достигли подруге в цім році! — й задоволено усміхається мудрий Пан.

Але йому шкода безрадної Талестрис і він сідає біля неї:

— Не журись і не сумуй. Я тобі все висвітлю. Бо ж ти, як дитина слово вчителя, взяла дослівно закон богині Артеміди: «Амазонка мусить вбити мужа, або бути убитою ним». Тим часом боги здебільша промовляють до людей вкритими образами, мовою прихованою, не, як там атенський агораном, що на торгу виголошує ціну на часник! До бога наближається той, хто думає й думкою шукає бога. Отож, кожен муж невідмінно «вбиває Амазонку», коли вона — забаєна — кориться йому духом. В тій миті, як вирішить відкласти зброю та, ставши йому подругою, готова спертись на його рамено — мертва вона. Коли ж дівка-Амазонка знайде в собі стільки сили, щоб відкинути жіночу мрію про родинне щастя, — тоді вже вона вбила мужа в серці своєму.

Талестрис мовчки схилив свою голову на плече Боризесові та соромливо спускає повіки. Скит усміхається їй, як дорослій дитині і, як дитину — гладить свою здобич по злотистому волоссі. А Пан нагнувся над лукою, вирвав червоного маку — квітку пристрасти, уломив троянду та насмакав листя з темного дубу. Додав ще галузку оливи й запалив. Легенький димок, як ладан з вівтаря звівся вгору, затягаючи двері яскині, мов прозора імла. І той тиміям торкнувся радістю всього довкола. Море притулилось до берега й лежить нерухоме. З корон дерев та з трави зачувся гармонійний шелест-шепіт: природа співає ладканку-спіталаму. В ній можна вчути наймення Гіменей*), Талестрис і Боризесове, що спітаються, мов трояндова галузка з листями дуба у Пановім віночку. То співають повітряно-прозорі, як кришталь, не людські голоси — хори соромливих Гамадріяд**) та Німф з гірських джерел. Це стихійні сили святкують на Танврійській землі перше людське весілля...

А з храму Артеміди обіймає задуманим поглядом Гіппія безкрає море, вершини, ліси й галявини. З прекрасних очей Центавреси скапують сльози. Така це незвичайна для неї річ, що вона витирає щокри

*) Гіменей — бог шлюбу в старих греків.

**) Гамадріяди — садові німфи, як мавки в нас.

рукою й дивиться собі на пальці: чи це не кров? Але слеза — кров серця — прозора й безбарвна. Крізь неї можна бачити світ і життя, що пролітає все далі вперед, полишаючи сумні згадки про радісне минуле. Так: слеза — кров серця, солоня, як кров, бо ж як кров є вона, мов посвятна сіль, безкровна офіра на вівтарі життя. . .

Знає Гіппія: завтра відійде вона в далеку мандрівку: зрадила Талестрис свою богиню, а Центавреса не сміє лишатись в країні, де сталася зрада. Відпускає її могутній Пан до далеких Амазонок, що осіли за Колхидою, на річці Араксі, за горами, де прикований Прометей. Загнала їх туди скитська мста. І там, серед спалених на-червоно скель доживають вільні воївниці в безнадійнім бою за жіночу долю.

Туди піде Гіппія завтра. Віднесе вона статую зрадженої богині, а тепер, в цю останню ніч, п'є Центавреса сумним поглядом чарівну красу укоханого Понту Евксинського, що ледве мерехкотить срібними хвилями, неначе дихає крізь сон. І благає її серце у моря:

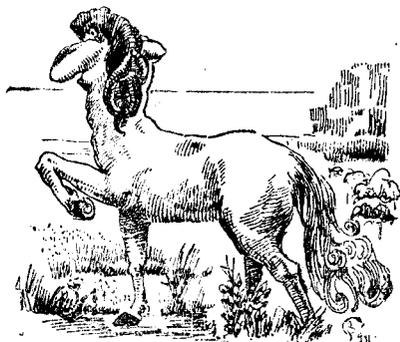
— Дай хоч памятку мені на згадку про щасливі дні й дарунок шлюбний для посестри.

І море чує німе благання Центавреси. Закипіло, набігло пінистими гребнями на беріг. А з таємних глибинь виринає повоз володаря морей — Посейдона, Хроносого сина. Бють копитами передніх ніг білі, як піна, морські Посейдонові коні, гадами вгинаються та виблискують їхні, рибячою лускою вкриті, хвости. Посейдон виступає з своєї перлової колесниці на беріг, лишає свій урочистий провід — з Нерейд та Тритонів — й іде до скамянілої від зачудовання Гіппії.

— Ось тобі на згадку! — подає бог Моря Центавресі величезну, як троянда і, як троянда рожеву, перлу. — Це — слеза твого серця. Її повертає тобі вічний Евксин. Що-разу, як затужиш за ним, ця перла відгукнеться на тугу твою. В її переливчастих веселках побачиш все миле: і рідний твій край, і усміхнене море, і твою посестру Талестрис. Бачитимеш і далі мільйони нащадків Еліна-Скита й переможеної Амазонки. Бачитимеш їхні малі радощі та їхні великі слези.

Обернувся до печері, де спали молодята, і, як шлюбний дарунок, заткнув у землю в головах у Боризеса свій тризуб.

Від тих часів володарі з берегів Евксину на знак «права водного й степового» давали володарям, собі підлеглим, що їм звіряли владу, срібний тризуб.

Пливають в лазурі ночі струмочки пахощів від привялих гірських трав, кипарисів та вкритих тінню троянд. Достиглими овочами з садів Гесперид зриваються вдолину зорі з неба і гасять в Понті Евксинському свою тугу по земському щастю. Відгуки далеких голосів линуць з таємниці ночі. А може ідуть вони ще з тих прадавніх часів, коли Таврія була частиною щасливої Аркадії та ще не відірвалась від улюбленої богами Елади?

Місяць сповиває море опалевою імлю. Мрія стає дійсністю, а Земля — безжурною, як в дні юности світу.

— Та ж все, що почалось, дозріє...

— І все, що зачалось, закінчується, — озивається старий Пан.

Зриває мигдалевий горішок, не кваплючись, обирає зелену лушпину, роздушує темними пальцями цятковану жилками світлу шкаралупку й виймає зерно: вкриту гнідим оксамитом мигдалину.

— А ми?.. А ти?.. — підносить з моря синеволосу голову Главк. Як шерех морем, — перебігають його мінливим обличчям хвилі тривоги. Бентежитья життєва сила перед незрозумілою їй таємницею смерті.

Помру мабуть і я. А то ж! — без страху й жалів притакує Пан, зриваючи нову мигдалину. — Помру. Як вгасне радість в моєму серці. Бо ж без радості нема щастя. А життя є бажанням щастя.

І усміхається Аркадійський бог. А від того ясного усміху червоними смугами розквітають палаючи маки між крейдяними шарами жовтих скель. Країна став ще подібнішою до барвистої Елади з поліхромією її святинь.

Здаля наближається тихий спів. Схиляється, мов стиглий лан подихом вітру. Повз невидних людським очам друзів, що століттями рахують своє планетне життя, суне людський провід коротковікових ефемерид. Нужденна одежа, босі ноги. Запрацьовані руки несуть — немов вогник власного життя — ледве блимаючий каганчик. Уста ж славлять співом Ягнятко, за Яким ходять Райськими Садами ті, що чистими перейшли шляхи життя.

Легіони вигнанців, — те відомо Панові, — наслав цезарь Траян до Таврії, щоб виривали з грудей Херсонеських скель мармур на оздобу вічного Риму. Що-вечора проходять тут вони, чий день належить цезареві, до печері Папи Климента, щоб там вночі хвалити Бога. Сказано бо їм: — «Віддайте цезареві цезарево, а Боже — Богові»...

Все те вже чув Пан, невидно підходяючи до людей. Але ж, про яке це Ягнятко співають, що він — з правіку охоронець отар, — Його не знає?

Покинувши Главка, що морською синню ростанув у хвилях, подавсь Пан за людським походом:

— Мушу все знати про всіх ягнят!

Стежками, не стежками прямує Пан. Скрізь йому — дорога, де лиш стане його ратиця. Та ж зненацька вщемило ногу нестерпною болістю.

*) Еклога — грецька назва оповідання з пастушого життя («пастораль»).

Кладнуло, мов зуби голодного звіря. Смикнув ратицею Пан — тримає її важке залізо. Міцною правицею, що й скелі крушить, зломив перенюду. Та ж мусив сісти на камені: так мучиво болить нога. Розглядався, не до болісти своєї прислухаючись, а шукаючи лихих тенет, поставлених людською рукою у ямі, вкритій галуззям.

— На звіря було настановлено! — крутить рогатою головою скотій бог. І не надивується людській вигадливості в нищенню живого, тій хижакській жадобі — вбити всяким способом — і явно, й підступом, — і без потреби.

Неначе жаліє Мати-Земля своїх дарів, що потребують їх тварини! Дивно... Але ж — Ягнятко? Добре, що не воно увязло в цих тенетах людських!

Виломив дику-грушку, сперся, підводиться охоронець отар. З намаганням становить поранену ратицю. Як по распечених жаринах ступає — так палить болість. Робить ще крок, другий, а мука з ноги гвинтом провірчує аж до глибин серця, аж темніє в очах. І Пан, зомлілий від болю, що його доси ніколи не зазнав, падає між дикі агави.

Отямився аж ранком. З моря пахнув на нього свіжий вітрець, а ще ніжнішим дотикам майже дитяча ручка втирала обмите обличчя. Побачив свою поранену ногу в дбайливій обв'язці. Під обв'язом уміло заведено лубки. І цілий свій голий торс побачив обгорнений вовняним плащем. А над самим його оброслим обличчям схилилось молодесеньке дівоче личко.

— Вищий, дідусю. Пий, бідненький! — підносить співчутлива ручка мисочку з молоком.

— Теодозіє! Дівчатко молодесеньке!

Та, що для неї найкращі квіти при гірських стежках вироснує Пан. Та, що так нагадує йому колишніх дріяд.

Навколо тиснуться вівці. Схвильованим поглядом великих очей вдивляються, як молоденька їхня пастушка напуває «з рук» самого Пана! В очах отари страх вартує:

— Охоронці поранено... Вловлено в тенети — як вовка!...

Ось-ось зірвуться вівці й помчать в тупотінню тисячі ніг, стрімголів, — хоч і в безодню...

Та ж Пан поглядом вогників-очей, як волошки синіх, відганяє тваринний страх. Мовою Тиші, без слів до німих істот промовляє. І, як розділені човном хвилі, розступаються вівці. Теодозія ж, підпіраючи пораненого, відводить його до близької печері..

Доволі їх нарубано вздовж берега. Мов очі, що не відають сну, чорніють вони. Стільки бо мармуру білого виїняли людські руки з грудей Херсонесу!

З сухого листу мостить Теодозія ложе. Вовну зі спин своїх овець скубе, Панові під голову підмощує, скалічену ногу обкладає.

День і два лежить Пан. Не п'є молока, не їсть коржів, що дівчатко приносить. Аж дивно Теодозії:

— Чим тільки живе дідусь?

А Пан до дівчинки всміхається. Немов рукою по серцю гладить:

— Чей же й справді повернулася юність Матері-Землі? Чей же знову на ній обявилися Дріяди? — міркує Аркадієць. Але ж — то все другорядне: думка про Ягнятко, що його оспівують люде, покриває все.

— Може знаєш ти, пастушко молоденька? Може чула десь нагодою...

І з питань козозного пізнає Теодозія, що й «дід лісовий» святу Істину шукає, вісти благої прагне. І привела до пораненого Папу Климента.

— Як же, доню, його хрестити? Напів-же тварина це! — хитається Папа.

А дівчинка просить:

— Пастирю! Та ж охрести в нім те, що є в ньому людське! Може ж він і цілою людиною стане.

І так довірливо-світло дивиться ясними, як лампади, очима.

Схвилювався Пан. Чував: Христос-Бог «Троянових вигнанців» — умер зі співчуття до людей. Був «Пастир Добрий»...

Озивається в Пановій душі відгуком перестороги пісня Тритонів:

— «Співчуття до людей — богам смертельне»...

Та ж дівчина, мов справжня Дріяда, без слів, — його ж таки мовою: самим поглядом ясным, промовляє. І краплини води хрещення падають перлинами з рук пастиря Климента на рогату Панову голову.

Не вкоротила вода хрещення Панового віку. Довго ще жив потім.

— Аж занадто довго! — ховає він зітхання у сніг своєї бороди.

Занадто! Бо ж бачили сині Панові очі на прибережному піску нерухоме вмертвлене тіло молоденької пастушки. Вкинули у море люде те гарне дівчатко, що мало за провину тільки добрість і любов.

А коли замерли вдалені кроки людської ненависті, морські хвилі тихо винесли тіло Теодозії. Поклали його на шовково-блискучий, промитий пісок. Мєви відспівали над ним похоронних пісень. А Пан, як сонну дитину, на руках відніс свою Дріяду до печері, що в ній його, пораненого, колись доглядала. Прибрав квітами дівчатко, до сну останнього вкладаючи. На кам'яній же стіні над входом до печері вишкрябав-накреслив слова:

*Theodosia, dilecta, vivis!**)

у мові, що нею Траянові в'язні говорили.

Та й ще не вмів повірити Пан у смерть. Дарма, що вона й знову схотіла переконати Аркадійця в своїй перемозі. Бачив: Климентові-Папі на шію вязали важку котвицю, А він:

— Котвиця — надії знак! — сказав лагідно.

Та не докінчив: з глузливими вигуками й лайкою зіпхнули святого старця в морську безодню...

З того часу, як міг, уникав Аркадійський бог зустрічі з людським родом. Не він на людей, люди на нього «панічний страх» навівали. Не міг збагнути оповення жорстокости, насолоди стражданнями, ані заклику мсти.

— Хоч і охрещений я, — хитав білою головою, та ж видко — правдивою людиною стати не можу.

І самотньо тяглися Панові дні, все рідше виходив він зі своїх печерь. Бо все ширше розростались людські кольонії на берегах Евксину. Все

*) Теодосія, люблю, ти живеш!

далі в ліси та в гори тікали фавни та Німфи. Все глибше в море ховались зеленокосі Нереїди. Не могли чути ударів залізом у білі мармурові груди Херсонеські. І останній приятель Панів — мінливий Главк тільки здаля вітав свого друга, синню морською заслоняючись. Як чайка, полохливий став...

Тільки сам гріб Теодозії Панові залишився. І в тихі ночі над тілом нетлінним пригравав Пан тужливих пісень на сиринксі, волосся дівчаткові гладив, свіжими квітами прикрашав.

Коли ж місяць повним колом на небі потрете обернувся, відбігли синьо рунним табуном Посейдонові коні — хвилі від берега, а на дні морським побачив Пан веселково-сяйливі істоти. Як вісниця богів Ірис. — крилаті, будували вони над тілом старця Климента святиню з білого Херсонеського мармура, за морську піну білішого. І там довго-довго лежало те святе тіло, аж перенесли його князі Київські до свого святого міста, у церкву «На Дівех» — Десятинну.

Але ж, поки тіло Пани лежало в каплиці мармуровій на морському дні, стежкою срібною, що від гробу Климентового в небо промінням ішло, в день смерти Пани що-року приходив Пастир Добрий і Ягнятко в хащах знайдене, на раменах ніс. А за Пастирем світлосяйним, як море безмежне, безкраї отари інших овечок, кучерявими, сріблястими хмарами линули...

І до тих отар небесних рік-що-рік приставав колишній пастуший бог, охоронець отар, прадавній Пан. Знайшов і він «Пастиря Доброго»...

ВОЛОДИМИРОВЕ СРІБЛО

Під молошно-білим небом нерухомо стеріло Чорне Море. Немов виріклося назви своєї — лежить, мов дошка каламутно-безбарвна. Безсоняшний паркий день випив фарби та сляиво з неба і з моря, а нато-мість кинув сіру мерлу спеку.

Піт заливає очі гребцям княжих Володимирових кораблів. Втома тяжить оловом на їхні мязи. Однаково відважна в боях з ворогом чи з розбурханим морем міцна дружина тривожно вдивляється в обрії: такі, умертвлені млавою дні віщують землетрус або злу хуртовину. І не в одній чубатій голові, посивілій в боях, мовою кружляє думка:

— Чи ж гаразд надумав наш князь-хреститись у віру грецьку? Чи не в лиху годину вирікся старих богів, які все водили його до перемог? Що, як помститься за зраду ясний Перун? А пресвітлий Даждьбог не дасть більше ні врожаю, ні перемог, ні погіддя? Та й Велес... як пустить мор на коні та бидло?...

Що-правда, казав княж-вуйко Добриня, — таки ж була охрестилась Ольга — і все минулося добре. Ще навіть не тільки свої, а й чужі називали її —

«Наймудрішою з жен»!

Так воно так. Тільки ж, чи то честь мужові — хочби й найдостойніщої жінки чеснота? Не бабку, — дідів наслідувать треба! — хитають чубаті голови і погляди загартованих у боях дружинників княжих схрепуються, мов леза мечів. Все кидають те саме німе питання:

— Чи ж гаразд чинить наш князь? Чи ж гаразд?..

А князь, і сам, немов те ясне, невидне сонце, ніби розгніваний скрився в намет із важких килимів. Мовчаливий, як земля, немівний. Бо терпко Володимирові на серці: чує зневагу в тім, що мусить іти в Царгород не переможцем з мечем, щоб і свій щит на місці Олеговім прибити, а силуваний пливсти з дариною по чужу віру, по нареченну. Немов юн-юнак, що кохання шукає й над всяку честь жадає собі дівки.

Всімхнувся погордливо:

— Кохання!.. Зазнав його досить і з бранками, й з небранками. Та ж на сотки рахує своїх жінок!

І сама рука шукає меча при боці. Голос рветься до розказу:

— До бою! Візьмемо силоміць місто базилевсів і ту князівну, їхню сестру! Первина це, чи що?!

А в уяві блідим місяцем випливає, як місяць холодне, горде обличчя Рогволодової доньки — Рогніди, найнезломніщої з жінок, яку колись бачив Володимир. Ще й досі пекучою образою горять в його серці оті слова Рогволодівни:

— «Не лить ми роззути рабинича»!

І більше ні усміху, ні слова привітного не злетіло Володимирові з Рогнідиних уст. Дарма, що він її муж, переможець, пан, володар. Покорив непіддаїну, та ж у мовчазній, вимушеній покорі, все чує погорду князівни до «рабинича», хоча нині й сидів той «рабинич» на столі Київськїм, пануючи над всяк нарід.

Чи ж буде такою і ця Анна Царгородська, сестра базилевсів Константина з Василем? А може ще й гірше зіллячко: може чекають на

Володимира сльози? Ніколи ще не викликали вони в нього співчуття, лише — роздратовання та досаду.

— На Перуна і Велеса! — здригнувся князь. — Як осіння мжа в поході — жіночі сльози! Холодять серце, нудю просякають думку, роблять життя нестерпним, а світ — огидним!

І кортить Володимира розметати Царгород. Знищити братів базилевсів, що жадають від нього шлюбу з Анною, як заруки за певний союз і тривалий мир. Зводиться князь на ноги й нетерпляче відкидає килим, що завішує вхід в його шатро.

З безбарвного берега виростає стрімкий беріг. До нього вже пристають кораблі. Тут відновлять запас питної води, бо тут закінчуються землі, що платять Володимирові данину. Херсонесом зачнеться край, вільний від Володимирової руки.

— Так здобути й Херсонес! — облегує своє серце князь. І його зір догонять скельних орлів, що кружляють над Таврією. Впізнає птахів по широких колах плавкого лету.

— «Птах Візантії!» — всміхається з-під вуса. І падає княжий розказ: — Потішмо серце наше ловитвою таврійських орлів. Най почекає на нареченого князівна Анна!

Нема ж таки ліпшого ліку на журу-докуку, як лови. І з клетотом орлім відлітає терпкість з Володимирового серця. Смакує князеві вечеря над морем. Добра щойно впіймана риба з синіми, широкими плавниками, як крила метелика. Смаковиті й товсті, головаті «бички». Доволі й пацтва настріляно дружиною. І пастухи Таврійські, що пригнали молодих баранців, нанесли й меду, і сиру. Он стоять одалік в шкурах овечих, перекинених на одно плече, придивляються — добродушні, привітні — до чужинців вояків, що принесло їм море. Серед пастирів, як пень, імпедду вкритий, з лиця темний, поораний зморцками — їхній старший. Справжній патріярх. Та ж очі його молоді й живі, палають синіми вогниками, кидають іскри, як самоцвіти-сафири.

Володимир жартує з дружиною. Велить наповняти погари, щоб не стояли порожні:

— Руси ж бо — веселіє пити!

Розказує і пастухам дати бурдюк вина. Та й до пізніх зір триває столування. І за вином князь міняє мету своєї подорожі:

— Заночуємо на твердій землі. Нам не страшні гірські розбишаки, як би на нас відважились. А печер — он скільки! Тепер — до сну, а перед світом — за мечі! Не Таврію воювати, не пастухів підбивати, — здобути Херсонес!

Луною здригнулись гори від вигуків дружини, завжди охочої до бою та слави. А з-поза скель до молодечих вигуків прислухається срібно-головий пастуший патріярх. Як білою, сріблястою хмарою сповито буйним волоссям смугляве обличчя. Не звать: де борода зачинається, де волосся — кінець. Все злилось білою, кучерявою імлюю. Очі ж — сафіри не відриваються від Володимирового гострого погляду. Аж князь пошанував старого:

— Не бійся, діду! Ні тобі, ні твоїм пастухам від нас лиха не буде.

Всміхається дід:

— А не буде, князю, не буде! Лихо, бач, на того йде, хто його накликає. Ми ж лиха не кличемо, з лихом не знаємось.

Дивні Володимирові дідові слова. Дивно й те, що розморює його втома сном. Не сила ані розпитати.

Отроки-слуги вже поставили княжий намет. Не лїть бо Київському князеві спочивати, як печенїжин, у «голій» печері. Ось ще тільки за- певнити мотузи на паколах, щоб килими вітром не звивались — та й піде князь на відпочинок.

— Швидче! . . .

Але тяжко йдуть до камяного ґрунту залїзні кілля. Дзвінко кре- шуть іскри в камені гострі мотики. І зненацька озвалася скеля ясним сміхом: лунко задзеленчав, мов дзвоники, металсвий звук. Меркло блис- нуло стемніле від часу срібло: тавлені брили, а на них — купи монет, мов рибячої луски. Погари з чистого золота, з червленню зсередини, сміються до вільного світа на повне коло, прокидаючись з вікового сну.

Слугам допомагають дружинники: все ширше й ширше роззявляє пашу глибока яма, що поглинула колись велитенські скарби. І волф премудрий підносить Володимирові старовіку цінну зброю, ледве торк- нену прозеленню старости:

— Перемогу віщує вона, князю наш!

Дружинники подають на тарчах стародавні монети-срібні тетра- драхми. На них — написи:

— «Перисад» — ще можна розібрати грецькі літери.

Кований щит, як велитенська таріль, зокола прикрашений чудо- вою горорізьбою з ясного золота. Обличчя красуні, а волосся — жмут сплетених гадюк. А під тарчою, на самім споді скарбової схованки — срібний тризуб, як зірниця світлий. Немов учора там його положено: такий ясний!

— То — посвятна річ! — промовляє волф-кудесник. — Не легко- важ цього дару богів, князю наш!

Упросився волф з дружиною до Царгороду, хоч ніби то й не годи- лося б князеві його з собою брати, як їхав хреститись. Та ж дружина не мусить вкупі з князем грецьку віру приймати? То ж, як буде вона без свого жерця?

А сам волф в серні ховає вкриту думку:

— «Таж може не Греки дружину князю, але він Греків в правості своєї прастарої віри пересвідчить? Сильні боги старовікі!»

І вже шукає волф зручної хвилі, щоб добру пораду князеві дати, мовляв, той дар посвятний слід принести в офіру Перунові. Аж по- переду жерцевого впало слово князеве:

— Доволі буде нових гривен з цього срібла. — Обертає в руці мо- нету, з напів-стертим написом: — «Археонакт, архонт», — на них звелю свій образ вирити, на знак, що Таврійська земля цим сріблом мені чолом біла.

І цей знак «права водного» — тризуб най на гривнах моїх буде. Ще й напис:

«Володимир, а се його сребро».

Мовчки вислухала дружина князів наказ. Промовчав і волф. Лише старець-пастух, мов рівня, до Володимира озивається:

— Добре, князю, вчиниш. Добре! — притакує. — Твій це скарб, твій! Вже бо раз було дано таки твоїй землі цього тризуба, й ця тарча золота була вже в твоїм див-городі.

— Що і звідки знаєш?

А старий лише рукою помагає:

— А, я! Все знаю... А звідки? Та ж я і тутешній, і давній, а це теж давнина не аби-яка.

— Так ти знав і про скарб? Чому ж не викопав раніш, як ми його здобули?

Дід покрутив пухнатою головою й знизав широким раменем:

— Ми — не берем. Ми даємо. Цей скарб, тобі призначений.

Князь вступив до намету. Слуги підкладають шовкових подушок, під голову князеві, під боки. В ногах ложа зложили викопаний скарб. А на ньому вмотився дід-пастух, улаштувався немов дома. Ні знакам, ні морганням слуг не розуміє. Аж молодий, дужий отрок сіпнув діда в пас. А з під довгої дідової кереї обявилась ратиця, мов у цапа.

— Лишіть! — розказав Володимир і махнув рукою слугам: — Ідіть!

Вже виступив з поклоном останній слуга з намету, а князеві все не йде з думки та дідова ратиця.

— «Все — каже — знаю... І ми — каже — даємо лише... Велес? бог?»...

— Та ж не інакше, — всміхається на княжу думку дід. — Невже ж ще й досі ти мене не пізнав? Чи може призабув Аркадійського Пана? Еге ж, еге! Того самого, що в Акакесіоні свою святиню мав. Пан я... що отари стереже, що про звірову дбає, садів пильнує, бджолу благословляє. Ба і в боях не раз я в пригоді бував. Але ж сам ніколи зброї не діткнувся...

Слухає князь у пів-дремлі. Немов чари на нього впали: не може поворухитись й мову неначе згубив. А Пан сріблом буйних кучерів білих, як руно густих, струснув, аж міцний ріг з них вимотався. Й відповідає на власні думки:

— Давні, прадавні згадки... Не забудеш! Ось перед очима стоять Гіганти першорожденці Матері-Землі. Прийшли на прох з богами. В хаосі зарозумілої темноти своєї собі уроїли, що вони — великани, то ж і рівні богам. А може — ще й дужчі! Й почали нагромаджувати гори. Осу на Пеліон тягли! Це щоб до високостей небесних досягнути, а звідти богів скинути в безодню.

Отець наш — Зевес блискавками велетнів обсіпає. Креше небесний вогонь. А я бачу, що — зле! Всі пасовиська мені понищать, всі отари мої обездолить. То ж і вхопив я свою сурму: з мушлі вона, щоб лякати вовків, як занадто наблизяться до отар, — та як засурмлю! Аж гори й упали. І велетні мої, мов метка псів, — у ростіч... Ха-ха-ха!... Ну, вже й попосміявся тоді я: не знать, аж де луна мій сміх відбила... Й тепер мені весело про це згадати.

А подруге... було те вже пізніше. Біля Маратону — знаєш чей? — спробував я знов заграти, коли Еліни з Персами бились. От, пустив я тоді Персам страх! Погнав навлерейми, на сурмі своїй пригравуючи. Повіриш, князю, аж увесь Олімп здивувався!... Але, що тобі до того? — задививсь у далечінь своїх споминів могутній Пан. — Олімп... Там ще добре пам'ятали, як татко мій Гермес злякавсь моїх козячих ратиць, от як і ти перед хвилику. Тоді загорнув був мене — новонародженого — у заячу шкуру та й приніс на посвятну гору. А діва Атене не

в ратицях, а в тій заячій шкурі лихий знак догляділа. Кажє: це буде — страхополох! І сміх зібрав зашморгом дрібні зморшки коло Панових очей. — За Атеною ж іще й доси люде вважають зайців за моїх вістунів. Ані думки про те, що то — лише Панів жарт, щоб з найполохливішим твором на людей жах посилати. . .

— Ну, та вже годі про це. Знаю, що ти, князю, не з полохливих, — відогнав старець тіні спогадів і поклав свою руку на Володимирову, — То ж нині хочу тобі помогти. Прихилю до тебе Херсонесців без бою. Не хочу, щоб ти мав на собі кров, йдучи до святого хрищення.

Вельми дивується в духу Володимир. Не так тому, що «Велес», сам себе поганським богом звучи, з ним по товариському розмовляє, як тому, що з такою пошаною про християнське хрищення говорить. А Пан, мов на вже сказане слово, на князеву думку відповів:

— Від старця побожного й благочестивого Климента знаю. Від християнського первосвященника. І вказує очима на понадбережні скелі, що над морем стали темними тіннями. — Он, он. . . З тих скель його лихі люде в море скинули. Від нього знаю про Пастиря Доброго, що сам Офірним Агнцем був. Як же було мені, пастирському богові, його не полюбити? І з того часу Йому служу, як вмю. От, і до тебе заради Його прийшов, щоб тебе від вчинку криваного, від наміру злого відвернути. Не піднось, сину, насильницької руки на Анну, не проливай і крові добрих Херсонесців. Стільки вже її пролито на твоїй землі! А скільки ще прольється! Аж доки ви не зрозумієте. . .

Звів з виконаного скарбу срібний тризуб:

— Аж доки — кажу — не збагнете, що, як троє Харит, як троє Суддів над тіннями в підсвітті, як три Парки, що долею смертельників володіють, як троє сторуких Гекатонхеїренів над землетрусами, морськими хуртовинами та земськими бурями панують. . . — троє по-святних істот, три вартівниці мусять об'єднано стати на варті краю того:

— Гармонія, Сила і Любов.

Мов струн, торкнувся пальцями гостряків на тризубі. Вони ж під Пановим дотиком заграли іскрами-зорями.

— Боги промовляють до людей символами. Колись, і я, як мав свого оракула в Акакесіонській святині, також людам на їхні питання таємно відповідав. Бо ж дух людський мусить сам свою стежку знаходити, щоб голос божеський розуміти.

Гладив старечою рукою ясну поверхню тризуба, нахилив його, любуючись грою відблисків світла від важкої срібної світильні, що біля Володимирового ложа поставили отроки.

— Був тут скитський князенко, Боризес син Тергастерів та елінської бранки. Та ж чув ти про нього? Він перший панував над землею твоєю. І не зрозумів був він, прийнявши цей знак «водного й пільного права» від Посейдона. Забув про дух Матері-Елади, й послухався голосу дикої скитської крові. . . О, красна Талестрис, донько людська! — зітхнув Пан приглушено. Обличчя його потемніло, а вогники-очі пригасли сумом. — Не посланниця неба, але сестер пекельних — Насильство, Жорстокість і Помсту — викликав оповний духом знищення Боризес з глибин підземних. Мирного тризуба не за берло, ознаку влади,

за зброю смертоносну він ужив. О, Талестрис! Вихованко моя! Дитино людська, Амазонко остання!.. Ним була ти переможена..

Обережно, обома руками, неначе крихкий шкляний лекіф, підніс Пан тарчу з гологою Медузи. Витер її краєм плаща, торкаючись ніжно, мов обличчя сонного друга. І підставив Володимирові рухом слуги, що тримає перед володарем люстро.

— Дивись. Там углядиш, що було. Що буває, те минає. Та ж лишається звязок минулої події з річями, що бачили її. Відгуки минувшини — клаптики розірваного ніжного павутиння лишаються на німих своїх свідках.

І бачить князь Володимир дії днедавні. Далеким сном линуть видини. В безмежному, безлюдному полі самітня стоїть Грім-Баба кам'яна. А до неї кінь бойовий веде свого втомленого господаря — скита Боризеса. Ось і Таврія, населена дивними істотами. Вони поважали себе за богів тому, що були всі безжурні й щасливі. Пливе, як дзюрчання лісового потічка й щасливе дитинство Талестрис, доньки Амазонки, що згубила її мати, відступаючи з нерівного бою. Центавреса і Пан пожаліли людську дитину, виховали її, ще й поставили для неї храм. Ось зустрілась остання Амазонка з власною долею: з коханням до скита Боризеса. Кривава рана була заручинами: Ерос бо ранить завжди. Росквіла та рана — троянда, але коротким щастям. Так швидко, мов з маку, облетіли пелюстки. Чи ж міг звікувати в Аркадійському спокою буйний скит? Чи міг лишитись у Таврії, де не було кого здобувати? Ні спротиву, ні ворога. Була одна людська істота — Талестрис, і він так легко здобув її.

Й помандрував розлогими степами скит Боризес туди, де була здобич принадна, місто, що «прелестю міра сього» його називали..

І бачить князь Володимир у переливчастому срібнім озерці — пра-Київ. Розлогий, широкий розкинувся він вздовж берега. А, храмів у ньому, храмів! І з Півдня, і з Півночі зійшлися тут боги. Та не з сваркою — людським звичаєм, але ж, як личить безсмертним, — осіли в достойному спокою. І дивляться на рід людський, що роєм мошкари метушиться: здолу — догори, згори — додолу. Та й все на тім самім місці свій танок смерти танцюють..

Володимир шукає поглядом скитової дружини, тієї Талестрис, чие наймення і по дев'яти сотках літ кропить Пан своїми слізьми. Чує князь: не чужа вона йому, ота красуня далека. І радіє, що знайшов.

Ось вона: в світлиці різбленій, тисовій, прикрашеній взорами вирізуваними, а між ними конячий череп старою слоновиною біліє. Сидить Талестрис, схилившись: на бойову Боризесову кошулю пришиває костяною голкою тонкі листки, нарізані з кінських копитів. Це та сама Талестрис, що — колись — знала тільки вільну гонитву полями з Центавресою! Це та сама Талестрис, що тут, у Таврії в іграх з Понтійськими Нерейдами ранок і вечір вітала..

А біля Амазонки лежить широкий пас з вичинбареної шкіри буйволової. Це те ж рука Талестрис так прикрасила його бляшками срібними, пацьорками шкляними. При лівій руці — дитинка в колісці спить. Цвіте немовлятко хороше, що й міри нема його красі. І мати легенько, кінчиком постола коліску на полозках, — як саночки, — гойдає.

Все ясно бачить Володимир, чути ж — нічого не чує. І не знає, що саме співає Талестрис. Чи журлива, чи весела її пісня? Чи рипить розгойдана колиска? Чи за вікном щечечуть пташки? Не чує князь і твердих кроків, і брязкогу, коли входить у світлицю Боризес у зброї блискучій, у шапці шлику соболиному. В руці у нього — спис, тризубом закінчений, за пасом — ніж, один — короткий, при ньому — другий, широкий та довгий. Смугасті ногавиці аж на котниках звязані й у жовті сап'янці заправлені. Кожному відразу видно: вождь, володар. І сам, як тис — міцний, як тур — нестримний, буйний, — як весняний потік у горах, що перешкоди не знає.

Поставивсь перед Талестрис, незадоволений. Дорікає скит. А вона голівку спустила, очі в колиску втупила, дивиться — покірлива, тиха. Коли не коли лише слово коротке промовить. А скитів гнів морською хуртовиною наростає, чорною хмарою чоло вкриває, каламуттю наповнює очі.

Дитинка прокинулась, плаче й рученятами до матері тягнеться. Талестрис — до неї: мужа не чує, про власну журу забула. І раптом в покірливій матері прокидається колишня Амазонка...

Не чує князь слів. Та ж добре він знає цю блідість обличчя, що стає відразу незломно твердим. Знає цей погляд, — як крига — холодний, — дарма, що він пече чоловіка вогнем образи. Не чує Володимир слів, та й не мусить їх чути тепер: чув їх від Рогніди!.. Й не дивується князь, що блискавкою прорізав повітря тризуб. І не в білі Дніпрові чечуги — у білі груди Талестрис гостряки його сховались, криваві потюки по собі залишивши...

Тільки раз руками вимахнула і впала на колиску Талестрис. А за нею мов підстрелений птах, звився вгору і з дубового столу важко впав п'юкурятний, цяцькований пас, що вишивала-гаптувала скитові Амазонка.

Каламутна терпкість зводиться у Володимировім серці. В пам'яті відживає бліде з обурення Рогнідине обличчя. Випростана вся, мов гад, що наготовився скочити на ворога. І вся пекуча образа, болючіща за дотик меча, на гарт розігрітого, вложена в одно-єдине слово:

— Рабинич!

На щастя — тоді! — не княжий меч метнув іскри. Син Ізяслав, ледь-ледь семиліток, вихопив дитячого мечика, між батьком та матіррю став, угляdivши Володимирів рух: грубо вхопити Рогніду за рамя...

Не чує князь, що в таємній глибині золото-кованого щита промовив скит і яке слово зірвалося з уст Амазонки. Та ж в серці Володимировім голосно звучать слова сина Ізяслава:

— Доки живий я. — матері ніхто не діткнеться!

І вже не тямить Володимир князь, де він і чи є десь у світі та Анна-князівна, що по неї він їде. Цілою істотою відчуває одно: не він Рогніду, — вона його уразила, ногами потоптала — ненавистю пекучою душою його по вінця надила. Тільки ж — за світ живий! — нікому він її не віддасть. Нікому! І ніколи її від себе не пустить. Потрібна йому ця ненависть, як найпалкіща жага кохання. Без неї й життя не життя...

Аж тяжко зітхає князь:

— Чи ж це було кохання?..

Рукою обтирає чоло. Непритомним зором дивиться на Пана. І не враз доходить до його свідомости слова Аркадійського гостя:

... — і поки зневажатимуть жінку, — все будуть рабами. Як вчинок варварський — зневага старости, так вчинок рабський — зневага жінки... І не стерпів я: забрав у нього тризуб Посейдонів. Сховав його тут, у землю. Саме тут, де смертельному дали його нестерпимі. Під скарбом боспорським його сховав я. І тільки тоді ось його даю, в хвилину, коли нове життя...

Не домовив: з кораблів озвалися сурми. Ранок будив княжу дружину. Срібною хмарою піднісся Пан, розвіявся — давній — легесеньким димом, сріблистою кучерявою імлю, полигнув над море, у безвість поплив...

* *
*

Неначе відмінений прибув у Візантію Володимир, русичів князь. З новою пошаною в серці приймав науку Візантійських священників. Нині не дрібницею вигідного для краю договору, була для князя віра, яку впізнав за вищу і той, що колись був сам за бога людям.

Анна здалась Володимирові четвертою сестрою тих трьох Геніїв — Гармонії, Сили й Любови, що про них говорив йому Пан. Тільки ж ніхто не міг висвітлити знепокоєному князеві, навіть найвченіці Візантійці, — як могло статись, щоб еліпсський бог увірував у Христа — Пастиря Доброго і служив йому?

Один лише мовчазний, немівний схимник, що записував анали і цю подію до них записав, — зненацька до Київського князя озвався:

— З рогами, кажеш, був він, князю-господине?

— І з рогами, і з ратицями! А тіло людське від пасу аж по ратиці білою вовною вкрите.

— Так ось на твоє питання відповідь маю, — розгорнув книгу чорноризець. І водить пальцем, підкреслюючи рядки:

... — «і биси вірують і трепещуть»...

— Що тут написано, те — навіки нерушимо.

— Не трепетав він — відказує князь, хитаючи головою. — Був радісний і ясний.

— То — вже не моєї мудрости річ, — відрізав чернець.

Та князь не шукав нових висвітлень. Але ще там, у Візантії, купуючи рідкі й дорогі річі мистецькі для краси своїх палат і столиці своєї Києва, закупив Володимир доволі й зображень мрамурових та мідяних. А серед них — справжнє, ще з поганських часів «ідолище» козлоного, рогате. До уст усміхнених семидільну сириноксу прикладає, оком хитро та весело підморгує.

Умовляли князя священники:

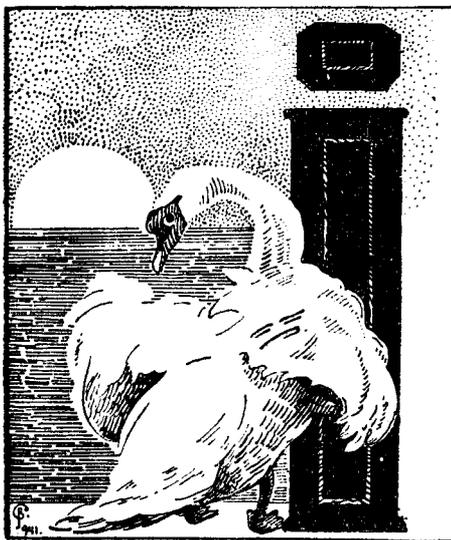
— Соблазн це, князю наш! Спокуса для люду! Не годиться новохрещеному купівлею ідолища починати нове життя во Христі.

Але князь лагідно хитав головою. Хто ж зі смертельних міг похвалитись, що вплинув на Володимира, князя русичів?

І неначе не чув домовлянь князь, але в очах Пана виразно читав:
— Так, ми розуміємо один одного! Були ми обоє щирі в поганстві,
щирі ж лишимось і в зміні серця!

В духу був переконаний князь: не візантійські монахи, а Пан Аркадійський навернув його до правої віри Христової. Коли Йому й старовікі боги служать, то князеві сторони Гіперборейської й поготів слід вірно служити. А срібним таврійським тризубом розказав Володимир, на взірець «лабарума» Константинової корогви, прикрасити свій княжий стяг — прапор.

СВАНІЛЬД - КНЯЗІВНА

посватав володар вічної Півночі, Фрости-богатир наймолодшу доньку снігового короля Сніа, чарівну красуню Мьоль, що вся так і сяяла сніговими блискотками — діамантами»...

Свангільд від дитячих літ пам'ятає цю казку, що нині розповідає своїм дітям її заміжня сестра Інґрид. Сидючи біля вікна, дівчина схилилась своєю золотокосою голівкою над кроснами, але не вишивала: задивилась у білу імлу над сніговими просторами. І зненацька несподіваним сумом стиснулось її серце. Враз поперше усвідомила: куди б не обертала своє прекрасне личко сестра вікінгів — Кніва, Щека й Хорива, — скрізь встануть перед нею все ті самі хороводи снігових фей з кри-

шталево-блискучими, студеними очима. Куди не поглянула б тужливими очима молоденька Свангільд: все буде перед нею те саме зачароване біле коло снігів, що не відчиниться для неї ніколи, ніколи! А світ — такий широкий! А світ — такий чарівно-красний, як послухати заморських купців, що приходять з країв, де ніби то цілий рік світить і гріє сонце вкриті квітками й свіжою зеленню землю...

... «Фрости подав нареченій своє володарське берло, покреслене чарівними рунами, в яких були зазначені всі таємниці смерти. Бо ж смерть, існувала давніше — ще перед життям, як ніч була перед світлим днем. Тому і таємства смерти старші...» — продовжувала Інґрид, немов не казку розповідала, а чинила зарікання. А Свангільді здавалось: ні, то не сестрин голос говорить знайомі слова старої саги: то невидна, чарівна істота чарами студеного слова заковує юну Свангільд у срібні, блискучі мов лед, холодні, неначе крига, незломні, вічні кайдани. З тих слів виростають товстелезні, білі мури, міцні, сизі ґрати, — й вони замикають дівчину на ціле життя. І згодом буде вона — Свангільд, як давніш їхня мати, як тепер її сестра Інґрид, розповідати своїм дітям ту саму казку про Мьоль. Буде і вона, як давніш мати, а нині її сестра, ткати певні й міцні тканини, вишиватиме чорних круків на прапорах. Таких достомитно, як оті, що поза вікнами впевнене, зловісно ходять по сніговому полю, немов збираються на чорну, урочисту раду, що на ній мова лише про смерть, про ніч, про студіню... А понад олівяними сивими хвилями завжди суворого Балту маятимуть знову такі ж чорні круки норманських прапорів на щоглах кораблів грізних вікінгів, що приправляються вже в путь по славу та здобич.

Чому ж їм немає вщину? Чому вони не знають перешкод? Та ж цілий світ і ті країни — тепла і зелені, — коли ще не належать, то

можуть належати їхній сміливості, силі й зброї! Бо ж хто в світі не знає бодай тієї однієї молитви:

— «Боже, ратуй нас від грізних норманів!»

Але ж молитву знати-знають, та ж спротиву норманам нема і бути не може. Світ кориться їм і віддає в їхні руки всі свої радощі.

Ось, в ті переможні бої підуть тепер і Свангільдини брати: Кий, Щек і Хорив. Піде Інґвар — Інґридин чоловік. Піде з ними також і Ерик Гаарфагер, смуглявий, чорноокий, чорноволосий красень, що з ним позавтра мають заручити красуню Свангільд. І тоді вона з іншими жінками лишиться вдома... посеред білих просторів, що на них блищать снігові блискотки й радять чорну раду чорні круки. Радять про смерть, про ніч, про студінь. Радять раду про все, що не є життя...

Як ялина стрункий, гарний з обличчя, з дивними, блискучими кучерями Ерик. Кажуть: нема кращого за нього далеко-широко. А чому ж серце Свангільди «не впізнає» в ньому того, вимріяного, що йому єдиному має належати воно, її серце?

І чує Свангільд, що роздимаються їй груди, а в душі, як окріп, закипає нестримний вар. Ні, так не буде! Вона сама нестримна й бурлива, як гейзер, вона зірве всі покришки, розсадить уложені звичаєм крижані пута, зірве, братами призначені заручини і вирветься з цієї білої змори! Бо ж той, кого вона перед собою бачить, той, що піде з нею при плечі в життя, — той не живе поміж цими круками в білих просторах! В іншій землі, між світло-зеленими лісами, на квітчастих луках, прорізаних блакитними стьожками потоків і веселих річок, — там, може навіть лише ві сні — живе її мрія: красний лицар, опалений не ледяним вітром, а палким сонцем, аж від нього самого відбиваються сояшні проміння. Там не чорні, зловісні круки, а срібнокрилі лебеді мерехкотять своєю теплою біллю в усміхнених, блакитних гомінких водах. Там тепле, тремтяче повітря, повне барв, просякне медом і стиглими овочами, що все дзвенить і грає птапним співом. Там — радість і краса, день і життя. Там — щастя! Як би ж могла не кохати всією душею, цілим своїм вством Свангільд і ту вимріяну землю, і того урєного лицаря — сояшного сина! Як би ж вона могла зрадити тій прекрасній мрії за для цієї суворої дійсности? Ні, Свангільд не така, щоб взагалі могла зрадити! А кучерявий Ерик, з волоссям, як вороняче крило, — то лише примара. Лише гра тіней та імлі, як і вся ця снігова віхола та занесений снігом цей білий, студений край!...

Сонця!.. Без сонця — нема весни, нема дня, нема життя!...

Ще того ж вечора замкнулась Свангільд в окремії світлиці з своїми трьома братами. І дивні річі почула почесна заля, де зберігається непереможна, прадідня зброя, де посвятний вогонь що-денно приймає офіру тіням предків. І хоч дуже любили красуню сестру всі брати-войовники, та ж залальний Щек аж мечем дзвонив по тарчах прадідів, на повний голос прикликаючи душі предків до участі в пораді.

— Хто ж бо те бачив, хто ж бо це чув, щоб молодша сестра сперечалась з волею братів, що заступають їй батьків? Хто ж ві сні таке бачив, щоб дівчина відкидала заручини братами вибраного нареченого та й ще хотіла податись у мандри світами, шукаючи — сама! — як викінг, країну своїх мрій, а в ній — не дійсного, а тільки урєного вибранця!

Однак найстарший з братів, ясноокий Кнів, що звали його звичайно Києм, простяг правицю до середульшого брата, розважного Хорива. Той довгим поглядом, без суперечок, навіть без слів тільки заглянув сестрі до її вогнем палаючих очей. І той погляд, дужче, як Щекове обурення, охолоділо бурхливу пристрасть дівчини. На хвилю спустила очі Свангільд, стисла губи й її ніжні щічки трохи стратили рум'яну барву. Тверду волю мужа побачила в безгнівному братовім погляді. На мить відчула й свою дівочу слабкість перед силою мужа, що їй скрізь у світі кориться доля жіноча.

— Не мовмо зайвини, як пустії. Не противен я, щоб дівча спробувало долі мужа. Таки ж бо з нашого вона роду. Не хоче тихого щастя жіночого, не хоче бути охоронителькою ватрану хатнього, — ну ж, найспробує тягарів долі мужньої. Не словом, ділами най доведе, що без вгину стати може проти небезпек і вгиддя широке заслужить, — промовив розважно Хорив.

Свангільді било дзвоном серце в грудях. Піднесла погляд до виспу й перевела очі на Кня. Але в її погляді вже не було вагань. Ясно бачив Кнів: не відступить молода сестра ні перед чим і з ним самим стане на прю. І задоволений, товариський усміх ледве помітно блиснув під довгим вусом. Дівчина ж відчула в собі ще більшу відвагу та силу. Простягла долоні над вогнем ватрана й заприсяглась:

— Вдячна стану я з вами до бою, як муж. Матиму вгав аж...

Та Хорив затримав дальшу мову:

— До бою, як ми, — не мусиш. Але стати при нас і в бою будеш. В мистецтві лікарськім, в знаттю чарівних зел — ти перша в нашій землі. Покійниця мати наша передала тобі все своє вміння. То ж, коли ми кровю платитимем за славу, не будеш взаїв і ти при нас і дружинниках наших.

Ледва договорив, як залунали шалені удари меча раз за разом у двері світлиці. За мить, що в ній брати вхопились за мечі, відскочив засов і дубові двері розчинились, а ними увірвався до залі опалілий гість — Ерик. В правиці — двосічний меч, в лівій руці — золотий вінець, перстень й покривало — завій для нареченої, що їх, йдучи на раду з братами, відіслала служницею своєму женихові Свангільд, замість листа зі словами: — «Відкидаю тебе».

Та ж було запізно вже: впало слово Свангільдиної присяги, боги чули його, а тіні предків були свідками.

— Пізно, — спокійно промовив Хорив до Ерика. — Беремо за ніщо твою загару: ненагідна вона. Годиться діві вчинити вибір, — так говорить старий, мудрий закон Норманський. Може виріктись долі жіночої, коли приймає долю мужеську.

— Як закон, то закон — до кінця! — метнув блискавки з чорних очей Ерик. — Хто вирікся долі жіночої, не сміє мати мужа до смерти. Най же присягне перед нами, що серця свого жадному не віддасть і слова любови ніхто від неї не почує.

І неначе підстрелена меча, впала тиша у примерк великої залі, під вирізувані, зчорнілі дубові сволоки широкого виспу. Лиш у великім ватрані тріщали могутні стовбури порубаних ялин і кидали між стурбованих людей снопи іскор. А за вікном тихенько хитали вітами, повні снігового навису велитні дерева й немов сумно лунав голос віхоли:

— Свангільде!.. Щаслива Свангільде!..

І зрозуміла сестра вікінгів: сходить на неї віщий дух. Йде з ночі, з країни, де нема часу і не буде. З країни, де — круг вічності без початку і без кінця. Свангільд зробила рішучий крок до ватрану, швидко вилила з посьвятного рогу троїстим надгоном вина, вкинула дрібку соли, що взяла з вітваря хатніх богів й додала до своєї офіри зерно запашної смоли. Над кадильним димом простягла білі руки й обернулася до вікінгів:

— Вам, браття, буду віщою жрицею. Стану біля вітваря богів ваших, щоб з димом кадила та офір возносити й молитву свою.

На Ерика не кинула й погляду. Не в мові з ним, ніби його не в цій світлиці, а й в світі не існує.

Мов снічкою припала Ерика образа, смикнула біль нестерпна, навідліг жбурнув свої шлюбні дари у вогнище ватрана й високо підніс угору голій меч:

— Най же першою твоєю офірою, жрице жорстока, стане моє молоде життя! — й холодне лезо Ерикового меча вгасило переповнене кров'ю його гаряче серце. Впав юнак на руки Кніва, а із заповнених кривавою піною уст зірвався прокльон передсмертний:

— Останньою ж офірою най станеш ти сама, як що серце твоє пізнає любов бодай і в сто-краті менчу, як та, що нею було повне моє...

Збулася Свангільдина мрія: подались брати в невідому країну на теплий південь. Не була там пекельна спека, та ж радісне тепло напувало всю землю, в тихій блакиті спокійних вод плескались срібнокрилі лебеді, повітря дихало ароматами стиглих овочів, а над морями безкраїх степів дзвенів синій дзвін безхмарного неба. Було так написано в таємних рунах волею Передвічного, щоб не тільки знайшли ту країну, але ж словом мудрим — не мечем і не вогнем — здобули її.

Кий сів князем на престолі. Щек воеводою став над військом цілої землі. А Хорив — справедливий і мудрий став суддею розважним на сторожі правди. Діва ж Свангільд звеліла поставити свій город — городище при храмі Тора, там, де невеличка блакитною стьождкою в зеленій луці гомоніла безіменна річка, несучи свої веселі співи на розраду могутньому Дніпру.

— Хочу бути і я, мов річка ця, безіменною при братах-володарях, — сказала Свангільд. — Не знайде мене Ерик, що закликав:

— Мені ти обіцяна, мовою й будеш, бо найду тебе скрізь.

А от же «кучерявий юнак» був уже близько, в цій таки землі. Ось, ранком, впливає його тінь з рожевої імли, що парує над Дніпром. Ось, — з кадильного диму об'явиться його міцна рука з мечем закріпавленим. Ось, у вечірнім присмерку на цілий зріст стоїть — коливається над тихою Свангільдовою річкою. Очі заплючені — й не бачить він Свангільди. І уста має міцно зтиснені, безкровні, бліді, неворушкі. А от же, немов пронизує Свангільд гострий погляд чорних, палаючих очей, а мовчазні уста нагадують:

— Обіцяна — будеш мовою...

І в теплій ночі крижані кайдани зтискують Свангільдіне серце. Чи ж втече вона від долі? Чи ж не марно покинула сизі хвилі холодного Балту? Бо ж покинути землю — одно, але долі не кинеш по дорозі: вона — все при тобі.

І в радіснім краю, оточена почотом юних дівчат, відданих служебниць, покірливих, слухняних рабинь і рабів, — невесела живе Свангільд-князівна. Не до людей на дозвіллі іде вона — все до своїх лебедів, що їх сотки розмножила при своїм городищі. В горі ближчі тварини, ніж люде. Аж посполиті люде помалу гомонять, таємно шепочуть:

— Не прості то птахи у князівни. То — духи таємні у вигляді пташнім. Служать і радять жриці чужій, пророкині. Від них звідує все. Тому і нема для неї тайни. Нема і хвороби людської чи скотї, щоб її не загнала в ліси-дряговини. Нема рани такої, щоб не злічила. . .

Що ж Свангільд незмінно — в одежі білій, у білім завої, а як у храмі — з білим квіттям, — то люд, часто її бачучи, як годувала з рук своїх білих лебедів, що летіли на голос Свангільдін, обгортали її шовковим шелехом срібнобілих крил, зрошували перлами водяних бризків, — почав звати чужинку-князівну люд городовий:

— Діва-Либедь. Либедь-князівна.

І вірили всі, що, коли схоче, стає й сама «воріжка-Либедь» білою лебедицею й між її лебідями не впізнає її отой чарівник, що мечем грозить їй у димі кадильному, та неле закляття з імлі вечірвої. Тоді скрізь світами ширяє чарівниця-воріжка. Часами й невидимою стає — й тоді найчарівніше лічине зілля скрізь узяти може, всяку неміч ізлічить, ізгойть. Але ж — і протинно: з найдальшого закутку світу може й додому найгіршу хворобу принести. Відає вона не лише про недуги, знає й про «воду мертву», що краплею одною пайдужчого знесилить і в могилу вжене, але ж знає й про «воду живу», що нею на шмаття порубаному життя привертає й того, хто конає, дужим знову робить. Знає Либедь-князівна, чужа чарівниця, минуле, майбутнє і вічне. І нема в світі істоти, що мала б силу міцніцу, як Либедь. . .

Тішився люд. І боявся. Навіть, коли хтось зачув увечері звуки срібних струн з арфи Свангільди, що падали у воду з стрімкого берега, — ніхто не підходив до городища ні суходолом, ні човнами. Мало хто її знав і з обличча: сливе не було таких, щоб сміливо поглянули на красну сестру князів.

А от же, знайшовся князів дружинник — Путятич*) Ізмарagd-Святогогор, що не лише не боявся глянути на чарівницю, але ж і очі свої назавжди на ній би лишив. Бо ж ізроду був такий вже Ізмарagd: не бажав він можливого, а лише самого недосяжного.

— Лишенько ж мое! — бідкалась перед подругами Святогогорова мати, ще коли був отрочатком. — Все те причинилось хлопчинцеві від «жабиного каменю», що через свої вичуди доля йому до колиски поклала.

Путятич ніколи з тим чарівним камнем не розлучався: у гривніладанці день-що-день носив під одежею. Знав, як і кожен знає: «жабний камінь» виростає з мудрости зміїної в голові цариці гадів, щойно

*) Старий київський рід.

перейде володарка жабів і гаддя сто літ. Тяжко здобути той камінь, але ж здобути можна.

І тому, хто володіє талісманом таким не страшний: ворог і меч, наговор і чари. Не відає власник «жабиного каменя» ні страху, ні жури, ні хвороби. Лише має він тугу за чимсь недосяжним.

Все це кожен знає. Та ж не відав ніхто, як саме той камінь блакитнавий, прозорий, з вогником-іскоркою, що зіркою золотом в нім миготить, як він до Святогорової коліски дістався. Кажали, що підкинула доля — Рожаниця.

Ото ж, — казав Ізмарагд, — цей камінь — то доля моя. — А про долю хто ж знати може, відкіль вона приходить і куди провадить?!

Може ж ото саме та доля й провадила раз-у-раз стрункого Путятича до тихої заводі під городище Свангільдове.

— Та ж там найліпше місце для лову! — стріпував Святогор свої кучері. — І на чирят-шилохвостів, і на какву смашну, дарма, що маленьку, й на такого велета, як ненасить — баба птиця. З соколами часом і з писаним коткою-пардусом ходив Ізмарагд на Свангільдову заводь, що тягла його, мов липовий квіт бджолу. А від заводі — вже до палат князівни шлях недовгий. То ж сталося, що де зайсне білий Свангільдин серпанок, враз коло неї — білої лілеї — мов тополь стрункий виростає й загарливий Путятич.

І палає зорею вранішньою принадне личко Либедь-князівни. І чорними сонцями сиплять проміння очі Путятича. Та і не самій сестрі вікінгів, те ж і князеві Києві до серця дружинник-юнак. Снагою, хобробістю й родом — рівня. Бо ж старі люде знають:

— Враз із самим Дніпром в Україні цей рід стародавній об'явився. Такий же стародавній він, як і місто саме, що його і днедавні Фойниківці «стародавнім» звали. Бо ж таки місто наше, що довкола городища нового повстало, яке нині Київом зветься, від віку на цій землі лежить і від віку підосви його має Дніпро — сивий Славута. А Кий? Що ж — Кий! Він лише зі сну збудив місто старе...

Збудити — збудив. Але ж мусить подбати, щоб знову до сну воно не запало, щоб на князівському Київському престолі було запевнене сидіння роду князівському. Та ж не так це легко зробити, коли всі три брати варяги не дівчат, лише вдову-Війну кохали, а з дів лише до дів-Слави залицялись. То ж і не одружився жаден.

І якось на дозвіллі сказав братам Кий:

— Чи не віддати б нам, браття, сестру за Путятича? Розпочнем рід новий княжий, повязавши наш славний рід з славним родом цієї землі?

Але Хорив розважно похитує мудрою головою:

— Не діло, брате, мовиш. Таки ж ми всі троє чули її обітницю — дівою посвятною свій вік увесь звікувати. Предки, брате, за свідків були!

— А чому б тобі самому, брате, жінки не взяти, коли про рід майбутній дбаєш? — спитав Кніва Щек.

Усміхнулись блакитні очі Києві, як синя хвилька на водах Дніпрових:

— Це саме, брате, й тебе міг би я спитати. І ти скажеш те, що скажу я: воляк — війні належить, а коли він — ще й Провідник, то

аби його на те стачило, й не сміє він серця свого мягчити справами родинними. Мусить думати лише про рід, а не про родину. А сестрі — з лица її бачу — тяжко самітність нести, та й на літах вона вже. І хоч правда те, що обітницю богам вона подала, та ж саме боги — не люде й не вимагатимуть від кволої людини того, що їй заважке.

Похитав головою Хорив. Промовчав Щек. А потім обоє вклопились братові:

— Ти — князь: най буде міцне твоє слово, що його ми все до розуму приймаємо.

А сама Свангільд вчуває, як розквітає квіт її серця. Не лише саме її небуденне життя, — увесь світ новою красою, сліпучим сяйвом осягається. Бо ж мабуть з першого погляду впізнало само серце в Путятичові того «справдішнього», того лицаря, що Ерик-небіжчик в Норманській землі був лише назнаком. Тай, видно, й сам Ерик не витримав сили Свангільдиного чуття: переможений він, бо ж його примару в небуття загнала правдива дійсність. Вже більше не бачить Свангільд Ерикового обличча в серпанках имли чи кадила, вже не загрожує їй його закричавлена рука. Заспокоївся мстивий дух, чи може боги, що їм не жалувала офір молоденька жриця, вгамували його. Хто ж знає таємниці божи?

Як часто нині норожить Свангільд, намагаючись прочитати ті руни, що їх креслять табуни її лебедів по блакитному люстру «її річки». І бачить з них і чує в зигзагах солов'їних трелів, що річкою місячного сяйва пливуть над водою, чує і в шепоті теплого віддиху травневого вітру:

— Щаслива ти, Свангільд! Щаслива... Вже близька година твоєї!»...

Сидить Свангільд над кручею, не начудується тим шепотом і співами. Та ж міцнішає вітер. Гонить повісма темних хмар. Вже й місяць сховав за ними веселе своє обличча. Замовкли й соловії, нахилені з вітами дер'яв до стривоженої землі. Черкнув перстом вогнений знак тутешній володар Перун й кинув на землю повну пригорщу стріл, аж небо гучно зідхнуло з далекого далека, а земля загорнулася в темносію керую...

Вранці підійшли до Свангільдиного замчища Кий та Хорив. Питали брати: за ким стануть боги в новій війні, що мала початись? Ворожить на посвятній воді Свангільд. Та минає час, а знамення не приходять. А може не вбачає його жриця-пророкиня, бо ж занадто голосно співає її власне серце? І не чути за його співом голосів божих, бо ж ніби на сурмі грає серце, все те саме: — Не туди дивись. Глянь-поглянь! Глянь-поглянь!

І відвела свій зір пророкиня від посвятної води, між чубаті братові голови метнула погляд, туди де з малого гурту найближчих дружинників княжих любується «Ладю своєю» рославий Путятич. І рвуть стріли очей Святогорових таємне мереживо божих письмен у посвятній воді. Думки пророкині, замість всі докупы збитись, мов розщептані ластівки, ширяють в майбутнє. Не про вістки важні, а про радість близького кохання співають вони вкупі з її серцем.

Нема знамення.

— Відступились від нас боги, — говорить розважний Хорив. — Послухай мене, брате: не веди нас на сусідів. Ліпше пошукай на час миру. Пошли не вісників бою, а послів з дариною.

А в самого зтискується серце:

— «Та ж все це тому, що ухвалив Кий звязати подружжам вільну, посвячену богам діву-сестру!

А Кнів спокійно махає рукою:

— Ні, брате. Не від нас відступилися боги, а відійшов від сестри віщій дух. Бачиш: розв'язують боги свою пророкиню, відпускають на волю вони її серце.

А, говорючи, глянув князь на Ізмарагда Путятича. І сталось так, що човен Святогорів відстав від княжого супроводу. Затримавсь у тихій затоці й лишився стояти у ній при березі, неначе нікуди не вела його рука Доли-Рожаниці.

А Свангільд нічого не бачила перед собою. Від несподіваної мовчанки богів турбота влилась в її душу. Серце, що так затремтіло, наповнене радісними поглядами Путятича, — тепер ніби зірвалось, і — порожнє — покотилось в річні хвилі. Була порожнеча, що відтулилась за незримою запоною, розірваною надвоє згори аж до землі. Чи зможе отямитись приголомшена Свангільд, що для неї померк білий світ? Не знає, як розлучилась з братами. Не пам'ятає, що сказали вони при відході. Згадала тільки на одно, як колись радив Щек:

— Коли маєш серце стурбоване і кволий дух томить тебе — найліпший лік — метати стріли. Певність ока і твердість руки розженуть усі турботи і повернуть спокій.

Вхопила Свангільд свій лук та сагайдак і самотня пішла від храму до затоки. А там — аж мерехтить від рушних лебединих крил. Неспокійні сьогодні птахи, як неспокійна Свангільдова думка. Немов простягають до неба білі руки, так збентежено б'ють вони крилами. Ані не помічають присутності своєї пані. Та ось затихли раптом і знерухоміли, утворивши коло. А посередині — найсильніший і найгарніший, улюбленець Свангільдин могутній чорноголовий лебідь поставив крила парусами, шию вигнув і кинув до неба повний туги спів. Знає Свангільд: співом розлучається лебідь із життям. Тільки ж нині здається їй, що то не лебідя, а її власне життя має відлетіти, бо ж боги, що все були до неї нахильні, нині її занедбали. Тремтять її руки й тятива, мов струна, трудить — нарікає. Отямилась, згадала знову братову раду й, поклавши стрілу з пером лебединим, намірила певно:

— В ту сріблясту осіку, між тих двох чорних цяток, що немов Ерикові очі дивляться на неї.

Заспівала стріла, а рука князівни вже сягає по другу. В посріблених галуззях осокора метнулась знайома примара: Ерик з мечем у руці. Грозить чи перестерігає?.. Однаково: — «досить!» — кричить — розказує друга стріла. А з її виттям зливається стогін людський. Зникла змора. На білявий стовбур точиться-хилиться Святогор. . .

Ще на мить підніс руку. Немов милий дарунок притискує до грудей Свангільдину стрілу. Ще мить стоїть, обернувшись на стовбур і, неначе звалений подувом вітру з тих крил лебединих, що всі разом зашуміли над ним, падає підрізаний на зелену мураву, на березі порожньої затоки. Порожньої: всі бо відлетіли, лежить тільки одинокий

білий птах, що вже доспівав свою останню пісню. Коливається, мов квітка біла, неживий лебідь на блакитнім люстрі затоки. . .

Звіриним скоком метнуласть Свангільд. Тулить до серця голову Путятича. Миє зблідле обличчя горячою слезею. І ще розплющились на хвилю Святогорові очі, а бліді вуста під вусом соболиним усміхнулись м'якко:

— На заручини ішов я по волі брата твого. . . А ось «парубоцькі запоїни» — кровю. . .

І вгасли останні слова. Зачервонила кров юнакові уста, смикнула великим тілом душа, відлітаючи, але ж очі, блискучи, мов два чорні агати, не сховались за повіками: любовали й далі з краси коханої чужинки.

Мов жбан розбилося серце князівни, а з нього витікало життя з палкими, нестримними сльозми. Бо ж плакали Свангільдини чарівні очі, плакали так довго, аж залили повинню все життя вдовиці-нареченої, залили й смерті, коханої втіленої мрії. Не перестали, плакали далі, мов стали ті очі жрекині-чужинки бездонними криницями на чужій землі. Сама ж Свангільд князівна Либедь злилась із тихою затокою і стала річкою сліз.

Зрозуміли це жерці й ворожбити Свангільдиного храму. Збагнув те й здивований люд. Ствердили і Кий могутній, і Щек боеславний, і мудрий, розсудливий Хорив. Інак бо й думати було неможна: бачили ж такі всі тільки самотнє тіло красного Путятича, прошите стрілою Свангільди. По самій же князівні й сліду не було. А-ні знаку! Зникли й усі лебеді, крім мертвого, що тихо колывався на замерлій поверхні води.

Коли ж прийшов старий волф-наузник, лікар й оглянув убитого Ізмарагда, — то знайшов: глибоко в рані, під гострим кінцем стріли в саме серце юнакові пробився його талісман — «жабний камінь». Правду говорив юнак за життя, правду прочуваючи: був то «камінь його долі». . .

АСКОЛЬДОВА МОГИЛА

к хмара, що несе громовицю, тиха й біла сунула лава Святovidових жерців княжим дідинцем. Водслав, верховний жрець, взяв із собою численний супровід навмисне:

— Най бачить князь Аскольд-Миколай, що нова віра грецька не зменшила давнеколишньої горливости. Ще стоять на висотах Київських і Перун Срібно-головий, і Святovidова святиня пишна під охороною трьох соток мужів певних, збройних, комонних. Вони і день-денно, і ніч-нічно почесну сторожу при храмі держать...

Та ж... і дари Водславові, й прохання покірні й умовляння, що таять в собі натяк-пересторогу:

Могутніці Стрибожі Внуки, як персть земна, людина ж — марна, хоча б і княжим вінцем увінчана...

Все ні дочого, все — дарма: тільки злоститься князь, а ні вислухати не хоче.

— Годі мені в очі світити і досить колінкувати! Надаремний загай. Сказано — промовив князь і підвівся з столу.

Був неупростий й твердий, як скелі над морем Варяжським.

Сказано!.. Капище Святovidове знищити. А ні стовпа, що на межі гаїв посвятних, а-ні того «слуца» Святovidового трьохликого віднині не стерпить князь на землі Київській. Бо ж вся та країна, як довга, так і широка — незабарі має стати, як став сам князь Миколай — християнською! То ж за три дні най вимандрують жерці за межі Київські хочби й до землі Ругіан, чи на острів Руйану. Там бо ж найпишніша святиня бога їхнього. А за минуле, князь не мстить: можуть взяти з собою все своє добро, всі начиння посвятні і самого Святovidа з Перуном.

— Мені бо, — з усміхом закінчив Аскольд, — не лить є з істуканами на прю ставати. Не вороги вони, лише — непотріб.

І немов на висміх жерцям, що доuku йому вчинили, князь виїзд на влови затримали, — не зачекав Аскольд, щоб Святovidові слуги бодай з двору княжого виступили. В миготінні зброї та барв, мов вихор, триском винісся широко відчиненою брамою князь із дружинниками. Куряву збили на гостинці широкім й впрост через Поле Угорське майнули в ліси Звіринецькі по глушинах понадбережних.

Ледве стримав правицю свою Водслав, щоб стрілою прокляття в зобидчика-князя не метнула. Та ж: чи бог потребує зброї на смертного?

Жрець щільніше загорнувся своїм білим плащем, нижче насунув на скроні дубовий вінок й попенки дав шлюб:

— Буде гідна тебе, Святовиде, остання офіра наша. Буде!

Черком всів на коня-білогрива, що ніколи не стрижено йому довгого волосу ні в хвості, ні в гриві й також повним чвалом вилетів з своїм супроводом з княжого двору.

В святині ж закинїла праця, заметушилися жерці й вірники, мов бджоли в бортні в дообідній липневій порі.

— «Буде гідна тебе, Святовиде, остання офіра!» — думав своєї Водслав, даючи накази щодо приправ у мандрівку далеку. Та ж дивні були ті приправи жерців. Не складали майна до міхів шкуратяних, не зашивали срібла-злата до широких мандрівних чересів. А натомість лагодили зброю: на куші тугі нові тятиви напинали, мечі гострили, на оштепи брали калені трьохбокї гроти — «ключи». З ставнь виводили посвятних коней, що їх Водслав пробризкував наговорною водою.

А за коротку хвилю не тільки триста вершників з варти Святовидової, але ж і молоді жерці — піпї й комонники розсипались по лісах Звіринецьких. А Водслав, що тільки він один міг до святині, де Святовид перебував, виходити, — щільно затяг ізсердини шкуряну запону. Запіннала вона одинокі храмові двері, що виходили на широке двориче храмове, куди сходились всі інші жерці, трьох ріжних гідностей, слуги Святовидові — старші вірники на моління й офірування.

Старий жрець вклав до Святовидової правиці важкий двосічний меч. З лівої руки вийняв ріг з вином, натомість дав «родину стріл наговорених», в крові гадій закалених. Потім високо підніс до неба руки й молився-стогнав:

— Під меч! Під меч поклади його, боже. Під меч!

Відійшов на кілька кроків до срібної миси, що стояла на птудернім тринозі, налив до неї води «непечатої», тієї, що її до схід-сонця сам щодня з «темної» лісової криниці-джерела приносив. По тій воді ворожити мав.

Переніс триніг з мисою перед статуєю бога, нахилився над водою, простягнувши вперед руки, й заляк з нерухомим поглядом, зануреним у прозору воду. В храмі нашорошилась тиша, ніби чекаючи пророчих слів. Але з-поза храмової стіни почав пирхати Святовидів кінь. Здавалось питає Святовида, нагадував:

— «Чи не час вже обїздити землю? Та й проглянути треба: де небезпека причаїлася, чи нову напасть готує Чернобог?»

Пирхав і пирхав, пеначе з нетерплячки. Стояв завжди за вівтарною стіною, завжди наготовові прийняти на спину золоте сідло, що лежало в самім храмі до распорядимости бога. Тільки ж бог та найвищий жрець сміли дїткнутиє посвятного коня. Жрець міг його годувати, напувати, чистити, але кульбачити золотим сідлом міг тільки сам Святовид, коли в темних ночах робив «оглядини світа». Ранками по таких ночах Водслав знаходив посвяченого коня вкритого милом, в тяжкому диху. Але трьохликий його володар був незмінний, сторожко, але спокійно дивився він всіма шістьма очима в минуле, дійсність і майбутнє, й ні що в світі й поза світом не було вкрите від його зору.

Час минав. Жерцеві руки, мов налиті оливом, тягли до землі. Очі від напруги зайшли сльозою, ноги тремтіли, у вухах гучало. Немов земля починала тріпотати, як на водянім шерху, а над нею гучав розгойданий бурею ліс. Імла застилала воду в мисці, закучерявилась перед очима, креслючи веселкові стежки та протопти. І ними побігли Водславові очі, немов коліщата, пущені згори. Думка ширяла орлицею понад всію Київською Землею, пильнуючи кроків тих, кого послав сам Святовид розказом уст жерця свого — Водслава.

— Не нашою — людською... Своєю власною рукою помстися, боже, Тобі належить насолода та! — молився Водслав з останніх сил, а серцем відчував кроки підвладних своїх і тупіт їхніх коней, що, як і вершники, мов житло власне, знали старезні ліси далеко й широко.

А в глушинах тих справді сотки очей стежили за Аскольдом та його дружиною, що продирались лісами-хащами. Та князь нічого не прочував, не вчув і не побачив, бо «йшов за звірем». Тільки було йому — ловцеві вправному — неначе дивно: от-ось зовсім близько, субіч шусне, — і знов — немов у тань піпов — не чути ані диху! То ось немов мигне у сухолісі, то знову в сутінь пірне, як ведмідь в свою гавру. Ні пси, ні пардуси-котюги не можуть «піднести» звіря. Омана, чари, злуда? . . . Та ж ясно чути: ось знову хрустить під звірем! Та ж най і чари: князь не відступить! Все прудчіш летить Аскольдів кінь, все глибше в хаңу заносить. Давно вже князь — один, з дружини лише четверо в звязку, не відстають від князя. То — найпевніші й найліпші ловці-товариці. Та й про них забув Аскольд, бо ж пориває його цікавість і загара.

А в капиці під звісьлими вусами жерця Водслава ясніє злорадний усмів:

— Добре справляються Святовидові діти. . . Бог помагає своїм вірникам. Вже ведуть вони гуцавинами Аскольда туди, де знайде його Святовидова мста.

Ось, ще хвилинка, і раптом, як зела з прілої весняної землі, теплими дощами Яр-бога змитой, — вирости довкола князя бойовники Святовидові. Так вправно мечами блиски метають, що — здається — в кожного не дві руки, а по шість пар з рамен виростає. І кожна кидає блискавки. . .

Довершено!

Цілою своєю вагою впала помста. Смертельний удар засяг князя Аскольда, не минув і його вірних приборників-друзів. Всі удалі та угарні ловці стали вловом Смерти-Морани: полягли кістьми на узміжку Поляни Святовидової. Ще на мить одну отямився вбитий Аскольд. Усвідомив уривком вгасаючої думки:

— Пробито голову в тімені. . . ноги зломані, груди проткнута спи-сом. . .

Кликоче не згужавіла ще княжа кров у роззявлених устах, а каламутний погляд, крізь серпанок смерти ще бачить лісову прогалину. Он межний стовп на узміжжі, вартує Святовидів «Слуп» над потоком. Он сям-тут лежать всі чотири дружинники княжі, що з ним вірно сябрували, всі — чолом до землі — поганському богові в-останнє вклонились, у підніжжа «слупу» лягли. Найближче до князя, улюбле-

нець юнак Услад, головою русявою аж у потічок занурився, в драгву увяз руками... Немає більш нікого — повтікали убий-душі...

Врасаючий Аскольдів погляд спинивсь ще на світлій смужці зеленого неба, вритій, мов інкрустація тиркизу в старовинну мідь — до темнозеленої стіни лісу. Несподіваним холодом раптом облилось вже затихаюче серце. І разом зменшилась перед тим нестерпна болість ран: з кровю й життям також втікала з тіла. Стало легко й спокійно, як по відкинутім ятгарі. І думка ясна, аж гостра, блиснула в мозку на мить зміцнілим:

— Прийми, Ісусе Христе, душу служебника Свого, Миколая. Най буду офірою за... тих, що не відають, що творять»...

Напнувся і спробував піднести для хреста ще так недавно могутню правицю. Та ж від того руху з грудей цівкою ринула кров. Велике тіло розпружилось, витяглося в повну довжину і вгрузло — нерухоме — у м'який пухкий мох під великим пірамідальним дубом.

*

Звіринецький владика Ольма з ватагою хлопів закінчував рубати дерево на нові засіки. Вглядівши високого оленя, що гнав напрямом до «Слупу» владика мовчки зробив знак старшому дроворубці, мигнув на двох волоських псів й, перекинувши важку кушу на руці, безшумно рушив назукісь оленеві.

— Пішов пити з потоку біля «Слупу» — міркував Ольма й намагаючись не поворухнути ані галузинки, прокрадався за звірем. І зненацька немов би сам перетворився на слуп: біля потоку зочив п'ятьох, багато вдягнених мерців, розкидані тарчі, зламані ратища, труп великого коня — пізнав відразу — княжого коня на зритій в бою землі. Оглянувся обачно, не повертаючи голови лиш обвів поглядом: чи нема десь у засідці когось із живих? І тримаючи за собою псів, підступив до трупів.

— Так! Князь Миколай! — не стримав Ольма невольного покрику. Стояв, спустивши на груди голову й повними суму очима дивився на спокійне Аскольдове обличчя, чисте від крові, неспотворене ранами. Діткнувся студеної руки, що ще тримала тяжкого келепа, перехрестився, впавши навколяшки, але не затримався довго. Прудко звівсь і підбігцем повернув до дроворубів. Бачив, як вони вимахували сокирами, але ж якийсь час майже не усвідомлював собі, що роблять хлопці, бо ж не чув гулких ударів сокир по білих тілах могутніх дерев, не чув тяжкого хекання потомлених смердів. Аж по хвилі труснув головою й махнув рукою на дозорця. Кремезний, озброєний чоловік підбіг до пана.

— Здвигу, — тяжко дихаючи, промовив владика, — ось, там... замордовано нашого... князя... Миколая... Постривай!... Тут, біля «Слупу» ще лежить тіло його й дружинників... Гони по коні, по лучників, підводи. Відвеземо до городища. А смердам вели рубати дерево на будову. Замість того поганського стовпа на межі Святovidових гаїв, най стане церква на честь святого Миколая. Най стоятиме там на вічні часи, де була пролита чиста кров християнська...

Сталось по бажанню Ольми-владика: його слуги зрівняли з землею поганський «Слуп», а на його місці невзабарі виросла церквіця «На

слупи», серед хащ, на узміжку Святовидових посвятних лісів. Але ж в насадженому місці, мов у гаврі ведмежій, сидли жерці Святовидові. Не встиг вигостити їх з своїх земель князь Аскольд. І, може б живі, що в Києві стольнім гіркими слізьми смерть Аскольдову оплакували, може б і дали вони ради з Водславом, — та ж схвилювало їх чудо дивне. Не схотів мертвий князь Аскольд-Миколай покинути місце, скроплене власною кровю! Немов корінням у землю вросло у мох під майним дубом гостроверхим його велике тіло. І хоч шість пар найкремезніших княжих дружинників ледве здужавши, тіло князеве з землі здвигли, й на вкритий килимами повіз поклали, — не рушили коні-змії того повозу з місця.

— Хочє князь Аскольд тут лишитись! Хочє стати на сторожі, щоб з чорних хащ не виходила погань нехрещена й не ширилась пошестю на Русь-Україну.

Так сказали думні мужі, дорадники, дружина. Так вирішив і стольний люд.

І таки була то ясна правда. Бо ж, коли зібралось духовенство «погребеніє творити» й відспівало «последіє цілування», — лише два дружинники, як дитину до сну, — Аскольдове тіло до труни тисової уложили. Товаришів же його, що з ними й до смерті сябрували, — хрестом довкола княжої могили поклали:

— Най християнською кровю охрещений буде Святовидів «Слуп».

А дуб гостроверхий, що мов свічка рівна над могилою княжою зеленів, — назвав люд «княж-дубом». І звичай не знати з чого виріс: коли друзі в побратимстві «на життя і на смерть словом мінялись», — не вином-медами на учтах пишних слово вірності запивали, а йшли до потоку під «княж-дуб». Там водою, що кровю вірних воїв Аскольдових і кровю князя чесного була освячена, рукою начерпнувши, один одному напитись давали, що б вірність тривала

• — «На цім світі — і далі!»...

*

Час минав. Виповнилось бажання Аскольдове; вже ціла Русь-Україна ставала християнською. Однак у гуцах Радомисльських, в байраках Ржищевських, по таях Гостомельських та Ірпенських, і в найближчих Київських — лісах Демієвських та Звіринецьких де-не-де курилися ще поганські жертівники. Таки твердо погань лісова своїх посвятних місць трималася, від людей та сонця праведного по хашах ховаючись.

Одної тихої, безвітряної днини, як свічка, згоріла Ольмою збудована перква. Згоріла так тихо, що навіть ніхто й не помітив у Києві пожежі. Гадали в місті стольнім: купи вуглярів курять стовном свіжого диму. Та ж унедовзі на попелищі, саме на місці, де святий престіл стояв, — мов з попелу виріс, що-правда, не такий вже й високий, але ж і чималий Святовидів «Слуп», з церковного підмурівку зложений...

Стояв знову. А дні, як за часів прадавніх, все пливли далі. Упливали на хвилях Дніпрових до Понту Евксинського, роки і століття. У стольнім Києві княжив гідно отчич Мстислав Володимирович. І одного дня сталось, що князь аж надто втомився духом на довгій нараді з послами Черніговськими.

— Ні, годі вже! — сказав, — мушу повітрям вільним думки провіяти, та й кости промняти!

І видався з чотирьма дружинниками ген на гори, понад Дніпром. Проскакали Угорське Поле й уїхали в Звіринецькій ліс. Перед прогулянкою мало підкрепився був князь трапезою. Масна була, корінням заморським міцно приперчена верещака з чорносливом грецьким та свищиною свійською. І пизи були, мов маслом налиті. А день на-причуд паркий видався. І вогнем палила спрага князя Мстислава. Взявся був за фляшку з вином грецьким, що при боці була, а вона — така тепла, як тіло живе. Ех, би води студеної! Так де ж ти її на таких горах знайдеш!

— Та ж як, княже наш ясний. Ось тут, у «княж-дуба» при руді «княжа вода» в потоці, мов на кризі настояна! — говорить старий дружинник.

Повернув князь свого бахмата до «Ступу», де вже давно йї памяти не було про Ольмову церквіцю.

Замість неї міцно стояв чотирьохкутній жертovníк — стовп. А на нім доглівало сарняче м'ясо, поганська офіра, синій димок до неба свердлом вкручуючи.

Здивовано дивився князь на димок. Перевів потім очі на княж-дуб і зачудувався. Ніде бо у Києві не було такого дивного дуба: як тополя стрункий, темнозелений чіп!

— А-а! Це ж той, що з крові Аскольдової виріс... кажуть люде! — пролунало княжою думкою. — Майний же який, та й листям рясний!

А дуб — високий і міцний, лише верховіттям легесенько над поганським жертovníком хитає. Шепотить м'яко й сумно, немов дивуючись, як легко забувається племенем людським ясна минувшина, але ж стара ворожнеча все слід свій лишає.

Замислився князь Мстислав. Згадав про попередника Аскольда-Миколая. А коли знову звів свій зір на дуба кучерявого, блиснуло йому якесь світло у темній листві. Ніби лампада засвітилась. Приглянувся князь: аж при стовбурі «княж-дубу» вся в ясному промінні с'є-виблискує золотими шатами ікона Святого Миколая.

Спішився князь, впав навколюшки, як годиться, святій іконі вклонився. — Ще від сьогодні приправляти камінь на відбудову церкви, — озвався до дружинників. — Най буде нова, міцна, кам'яна тут церква. А щоб ступ поганський вже більш тут не відновлювався, бути їй у вигляді стовпа. Імя ж їй — Свято-Миколаївська. Скачи, Славе, до замку: приведи почесну варту іконі святій. Поки ж прибудете, — першу варту вартуємо ми...

Сталось це року Божого 1113-го...

к дорогоцінну перлу, хоч би й з глибин моря, дістану тебе!.. Дістану! Як пташку, тебе в золоту клітку замкну, — і моєю будеш! Не сховавсья ти від мене й не втечеш від кохання мого! Чуєш, Анастасіє?...

Голос базилєвського сестрича, Юстиніяна заломився. Гарячий віддих аж палив зблідлу щічку молодської «зости» — придворної дами, Анастасії.

Дівчина мовчки розпачливо борилася. Нарешті, рванулась прудкіш і таки вирвалася з юнакових обіймів. Забувши на непорушні приписи двірського етикету, що наказував при вишантійському дворі все помалі, плавкі рухи, Анастасія підхопила обома руками важкі фалди своїх срібноглаво-вих-грезетових шат й що-сили май-

нула порожню галерією. Бігла, мов лань. Нараз вчула, що близько відчинились двері, залунали відміряні, важкі кроки: йшла палацева варта на зміну сторожі, що вже відваргувала свій час.

Анастасія стримала біг. Таки ж в присутності палацевої варті сестрич «найбоголюбивого» базилєвса не стане ловити царицину зосту! Й, надавши собі як найспокійнішого вигляду, Анастасія увійшла до своїх покоїв. Лише ледве помітно тремтіли її схолоді пальчики. Спокійно відпустила служниць, що чекали свою пані на переодягання до сну, коли вона повернеться по виконанні своєї служби при цариці. Чекали довго, бо сьогодні Анастасії припало читати базилісі святе Письмо, аж доки сон не стулив повіків «порфіроносної». Те спізнєння й дало можливість Юстиніянові пристигнути дівчину сам-на-сам в порожніх під цю пору галеріях палацу.

Перейшовши по своїй одрині, Анастасія двічі повернула ключа в замку, пристояла, неначе міркуючи: можна відімкнути замка з-окола чи ні, й засунула двері на важкий, кований засув з-середини. Тоді обома руками стисла скроні.

— Далі вже неможна перебувати в цих палатах! Одна дорога: тікати звідси! Тікати, як найшвидче і як найдалі... Тікати... — хруснула тонкими пальчиками й тягосно зітхнула. — Легко це вимовити, тяжко вчинити! Аж до межі світу сягає базилєвсова влада. А Юстиніянова пристрасть, а ще більше його образа, з погорди зостиної, не заспокоються на тім, що от Анастасія зникла. Він знайде. Бо ж де б вона могла скритись? До батьків, у Александрію — нема й думки втікати... А куди ж інде — Анастасія і увяйти собі не може...

Не віддаючи собі справи, чого шукає, дівчина перебирала тремтливими руками так званий «жіночий світ» — »mundus muliebris«, —

на своєму туалетному столику. Переставляла різні флакончики, пуделка, слоїки з жіночою хемією, що її вживали дами для своєї туалети.

Руки Анастасії затримались на оправленому в золото й прикрашеному баревною емаллю записнику, де було палацевим церемоніарієм розложено щотижневий церемоніал для кожної придворної патріціанки.

— Так, тікати! Коли ж ось тут, день при дневі неупростне зазначено кожен її крок, кожне місце й кожну годину, де, як та коли повинна бути Анастасія.

— Мати Божа, змилюйся! — піднесла дівчина очі на оправлений у перлові шати образ-горорізьбу Теотокос.

Світло фіялової лямплади освітлювало зсиподу вузьке, довгасте обличчя Богоматері. Було задумане й журливе. Спущені додолу очі, повні безмежного суму, ніби проглядали аж в глибіню Анастасієвого серця. Цей погляд беззвучним словом озвався в душі дівчини і повернув її скамянілій думці пружність. Перестала враз бути такою осамітненою на світі, а від того стихло почуття страху й зникла схвильованість, Анастасія перевела погляд з ікони на полицку, що була під образом. Ясні, злотисті палятурки святого письма притягли до себе її увагу. Розгорнула товсту книгу й прочитала:

«— Помоливсь я — й обережність була дана мені. Закликав я — й дух мудрости зійшов на мене».

Зоста широко перехрестилась, поцілувала прочитані слова й, поклякнувши, схилилась долілиць та занурилась у молитву. Коли підвелась, немов сам собою, готовий до дрібниць, стояв перед очима плян втечі: неначе — справді — прочитала його готовий з написаного, а не зложила в своїй голові. Заглянула ще раз до записника, щоб перевірити. Так: саме наавтра припадав дев'яте вересня*) і... «в четвертій годині» — повела кінцем пальчика по рядках, — «відбувається зустріч та привітання з нагоди приїзду ігемона та архонтиси Руси, княгині Ельги».

Анастасія вже бачила архонтису й незвичайна, горда краса володарки Русів здивувала зосту. Сподівалась бо побачити старшу матрону, нарумянену й наблену, як те наказував византійський етикет та «приписи доброго тону». Тим часом з корабля вийшла величного вигляду зовсім інша жінка. Що-правда, весна її життя була вже давно за нею, навіть можна було сказати, що для неї вже починався серпень жіночого віку, однак та осінь була така погожа, золота й принадна, що перед нею блідли й весняні чари дівочої вроди. Ствердив це і сам базилевс, Константин Порфирогенет знайшовши Ельгу «красною з лица й вельми мудрою». Може це вражіння незабутньої спокійно-зрілої краси мало за своє коріння ту вславлену мудрість Руської княгині, що була прихована в ній:

«як у криниці замкненої. Софія-Пансофос!» — зауважив мудрий та вчений хронікар Теофан.

Анастасії припало з пристані повертати в товаристві архонтисиною придворної матрони — Малупі. Вона володіла грецькою мовою, як правдива грекinya-византійка. І Анастасія зауважила, що «руська

*) року 957-го.

зоста» називала свою княгиню Ельгу — Ольгою. Це наймення вида-лось Анастасії таким милим і граціозно-дівоchim, що стурбовані думки несподівано прошило іскрою-пустункою:

— Такої красуні Ольги не посмів би вхопити в свої обійми ані сам базилевс, як щойно спробував був затримати її, Анастасію Юстиніян.

Бо ж, здавалось: лише зсуне Ельга свої широкі брови, то враз за-гремить грім, як за часів давновікового Зевса. А як гляне обурено, то блискавками сипнуть її сталеві, сірі, як у мисливського сокола, очі. А довгі, темні, не сивиною, а перлами переплетені коси напружаться гадами та стануть в оборону княгині.

Але ж, лише по подвійному прийому княгині Ольги — базилевсом у парадній залі Магнаврі*) та базилісою в «залі Юстиніановій», при-падало Анастасії привести до внутрішніх покоїв базиліси «порфіро-родних дітей» Константинового сина. То ж ранком зоста мусить пере-везтись човном на другий беріг затоки, де перебувають «порфіро-родні» в невеликому приморському палаці...

— «Ельго, архонтисо далекого краю!» — зіпjala Анастасія руки, притискуючи їх до грудей, — як що мені пощастить вчинити все, що надумала, — молитвою всього мого життя, як серпанком, сповиті бу-дуть всі твої дні. Це ж Теотокос посилає мені твій приїзд».

Цілу ніч горячково приправлялась Анастасія до втечі. Коли ж вранішнє світло щойно всміхнулось до ще сонних морських хвиль, мо-лоденька зоста розказала службі приправити малий човничок.

— Гребців жадних. Перевезе Елевтерія, — назвала сліпо їй віддану молоду служницю-бранку з Херсонесу, кремезну й дужу, як глadiator, відважну, як воїн.

Море тихе, як дитячий сон. Елевтерія при звичаєна до весла, як правдивий мореплавець. По дорозі, «біля вітрових скель» Анастасія зійде на беріг, щоб поклонитись святому старчикові, пустинникові Хри-сантові.

Вся Візантія знала пустинника Хрисанта. Під гостроверхими ске-лями, що «розбивали хуртовину» в печері, над морськими хвилями повислій, спасався той праведний Богочтець і чудотворець. Вбогі й бо-гаті, немічні й дужі по молитви в потребах своїх ходили на прощу до Хрисанта. Й не було нікому дивно, що зоста Анастасія хоче заїхати до нього. Хоч не відали, що саме вчора приходив до Анастасії вісник від праведного старчика: чабанчук, в святім хрищенню названий Львом. Та ж що кроткий і кучерявий був хлопчина, ще й виглядав на богодухого, то звали його «Божим баранчиком». Юродивому «ба-ранчикові» було вільно ходити до його знайомих у палаці базилевса. І от, вчора приніс, малий чабанчук, Анастасії, що все його жаліла, семилатну рясу Хрисантову. А з нею на словах:

— Тобі, — сказав муж праведний, — буде вона більше потрібна. бо ж перед тобою — життя, передо мною — смерть.

Не зовсім зрозуміла була, що саме побожний старець їй тим да-рунком провіщав. Спочатку гадала, що тим способом давав їй знати про свою близьку кінчину. Аж, коли вирішила тікати, тоді лише зро-

*) «Магна ауга» — велика зала.

зуміла, що посилає їй праведник свою одержу, щоб у ній ніхто її не впізнав при втечі. . .

Вже високо над Візантією піднеслось лагідне вересневе сонце. Вже почалося й «по звичаю» прийняття в Магнаврі ігемена Руси, архонтиси Ельги. Сяє блиском парадна сая, а на повищеню в пишній далматиці, всипаній самоцвітами, сидить цар Константин на сутозолотому «троні Соломоновому», прикрашеному золотими зображеннями птахів та звірів. По боках трону стоять царські крєвняки — анепсії. Серед них і молодий Юстиніян, сестрич царів.

Байдужа юнакові архонтиса зі «Скитської Землі». Ще байдужіший за неї ритуал славетного прийняття, розрахований на уяву пів-варварських і саврійців, даків, ілірів та інших далеких підвладних гордої Візантії, що з дариною приходять до володарєвого трону й падають перед базилєвсом на обличча, ниць. Осоружні Юстиніянові й патріції та комєси, що стоять нижче за його. І очі б не дивились на них, рабів нищих і низькоклонних! І таки й не дивиться на все те Юстиніян: втупив погляд в жилки зеленого мармору сходів, що до трону провадять, рахує їх і намагається з числа та напрямю бодай одно слово прочитати, що підказало б йому:

— Чи вже сьогодні має «умкнути» Анастасію, чи почекати, аж сама з волі власної йому скориться?

Юстиніян знає, що сьогодні його очі не милуватимуться красою Анастасії, бо ж буде вона цілий вечір у цариці. Знає цілий ритуал Юстиніян й лєдвє стримує позіхоту. І то ж на те треба бути небожем наймогутнішого в світі, щоб терпіти от таку нуду-нудь! І так — день по днєві, без кінця. . .

Та знєчєвя, позіхаючи в думці, приглядається юнак до ставної й стрункої постати архонтиси. Дивиться поглядом, досвідченим в оцінці жінок і конєй.

— Не шпетна ще і незвичайна. Та ж всі, підходячи до трону, падають на обличча. А ця, лише трохи угнула білу шию й випросталась гідно, з гордим поглядом на гострих, як лучі, очах. Підійшла сама, без помічі світличників-євнухів, що звичайно, тримаючи під лікті, підводять до трону володарів та послів чужих. От, спинилась на місці, де установленою формулою питається логофет про її здоровля, про здоровля її дітей та всього роду й висловлює їй низку побажаннь в урочистих, кучєрявих виразах. Юстиніян переводить погляд з Ольги на Константина, коли починається звичайне видовисько: грають сховані за завісами органи, золоті птахи бють крилами й співають, помалу підводяться на передні лапи леви й рикають на всю сая. І Юстиніянові хочеться особливо сьогодні засміятись при погляді на зарозуміле, нерухомє в своїй «неземській величі» вуйкове обличча, що — очевидно — не приголомшує «північної архонтиси». А вуйко ж так старанно нивчав перед люстром свій «неземський» вираз й твердо вірить, що без нього не був би він тим, чим є — автократором усього світу. І знову переводить Юстиніян погляд на княгиню. Дійсно — найменшого здивовання в її сталєвих очах. Всі махинації «Соломонового трону» для неї — лише конєчна риска в ритуалі, й тому вона з гідністю трохи схилиє голову, ніби тим грєчно дякую за тутешню форму її вшанування та за дари, що саме виносять їй на оглядини. Коли ж птахи й леви закін-

чують свої співи, архонтиса дає рукою знак своїм людям. Вони виступають наперед і складають в глибоких поклонах чудово вичинбарені хутра соболів та куниць, срібний посуд і мистецькі золоті філіграні.

Все це — багате й пишне, але не цікавить воно Юстиніяна. Його думки, що ніколи ще не були так приковані до жадної дівчини, далеко вилітіли за стіни Магнаври. Уявляє, як буде на початку обурена Анастасія, коли вхоплять її його підручні. От, гніватиметься на нього! Але ж від того стане ще бажанішою. Плакатиме — звичаєм жіночим, як буде замкнена в Юстиніановім палаці. Але він не буде наглити й борзити: треба витривало перечекати той час, час дівочих нарікань і слез. Ніколи бо не бачив він ще такої жінки, що їй би личили слези. Де там, навіть найгарніша стає неприємною, з почервонілим носом, з розпухлим обличчям і захриплим голосом... Ото ж, треба терпеливості, поки вона переплаче та скориться. А тоді прийде любов... Більшої бо від жінки не можна й вимагати.

І вітають «майбутню любов» всі думки юнакові поза урочистою залю, над висвістами птучних птахів, над ревом роблених левів і лествощами робленої пошани в словах логофетових. Так повно захопили його ті уяви, що мов живу бачить перед себе красуню Анастасію, гарну, чисту, гнучку, мов лілея. Бачить її, як вона саме в цій хвилині приправляється до своєї вечірньої появи у цариці, бачить її...

А тим часом далеко від базилевсових палат красуня зоста вкупі з своєю служницею закінчувала прибирати до похорону тіло праведного Хрисанта, що віддав свій побожний дух тієї ночі. — Ще кілька хвилин на коротку молитву — і вже печера самотнього пустинника має лише мертве тіло, а обидві дівчини навіки зникли зпоміж лав живих, що лишаться у Византії. В живі очі вже не побачити їх.

В протилежні боки розійшлись дівчата, вийшовши з печері пустинника. Молоденький ченчик в старій рясі поспішає швидким кроком до морського берега. Квапиться вчас встигнути на галеру, що відпливає до землі Єгіпетської. Пильно треба молоденькому до Тебаїди, раю пустинницького; треба, щоб віддати розкази від анахоретів з цього боку. Хто ж пізнає в тій вируділій, семилатній рясі під шличком гостроверхим зосту, базиліси придворну матрону? Та хоча б і скинула шличка, — не пізнати її з коротким, назад відкинутим волоссям.

А друга — також не служниця вже Елевтерія, лише — міцний, сонцем опалений молодий пастух, в грубій ексоміді з овечим руном-небридою, перекиненою через рамено. Відв'язав він човника, кинув у нього яменю затай-зілля й, розрадований власною волею, пустив його «на волю» в чорторій, що стало крутив під «вітровими скелями». Й сміється радісна Елевтерія, як закрутило човном. От, і вона пускається у вир нового життя. Не боїться ні звіря, ні лихої людини, бо ж сила її велика а на найгіршу небезпеку — при боці гострий ніж. Чорторії, хащі й пустині... то ніщо: путь, що з неволі провадить, то найлегша путь!...

Так і зникли дівчата. І в палаці ніхто не здивувався, що зоста спізналася з базилевсовими внуками. Зненацька бо зірвалась над морем велика хуртовина й так море розколисало, немов би й самий пагорок, що на ній лежить Византія, поглинути хотіла. Розважна і мудра молоденька Анастасія й не повезе вона морем «порфірородних» в таку не-

погодь. Та ж серед ночі, однак, всю Византію схвилювала звістка, що розбився човен, в якому вийшла в море Анастасія по царевих внучат. Тіла й не шукали, бо ж довідались, що навіть не допливла зоста до цілі: розбився човен мабуть в чорторії під «Вітровими скелями». Відслужили довгі похоронні служби по її душі. Про невільницю ж Елевтерію навіть ніхто не згадав. А Юстиніян швидко знайшов потішення в думці: як Дафне злякалась на смерть кохання Фойбоса, так і ця молода зоста, засліплена чеснотою пересадною, не могла від любови Юстиніянової відмовитись, але жити без неї не схотіла. . .

І нікому не впало на думку шукати втікачок.

Без небезпек і перешкод дійшов «ченчик Анастасій» до порту, саме вчас зголосився на кухарчука в корабельній пекарці й без затримки відпливла Анастасія в широке море з молитвою радісної подяки Господеві за визволення. Бо ж це вже почалася її путь спасіння.

Грає вітер парусами, лопоче корабельними вітрилами та виспіває поміж щоглами пісню волі, мирна хвиля під корабель стелеться, в повітрі плывуть чайки та петрики. І всі лагідно промовляють до Анастасії:

— «Так, так. Це почалася твоя дорога спасіння. Не турбуйся нічим, душа Божа, бо ж часть блага собі вибіравш, що не відніметься від тебе. Твоїм кораблем керує пустинник святий, старчик Хрисант».

І день за днем коливалась на хвилях Анастасія в праці сталій, в мислі добрій, в молитві світлій. Увечері спокійно чудується, як море гасне в золотім усміху, вночі бачить, як в сяйві місяшнім хвилями тисячами уст розсвічених співають хвалу Створителеві, а перед світанком, на облявок спершись, слухає, як тихо дихає відпочиле за ніч безмежне море. І тремтить радістю чисте дівоче серце, що зливається з вільною природою, яка ніде не буває такою чистою, як у просторому морі.

Так і не зчулась Анастасія, як перебігли дні її подорожі. Здивувалась, коли біля неї збився гурток мореплавців, що вдивлявся у далені на Александрію, яка, немов Афродита, вся рожева в заході сонця, вставала з морської блакиті. Дяка ж Приснодіві, ціль вже досягнута. . .

Але Анастасію молитву перетяв дотик живавої руки старшого кухаря, що зненацька лягла їй на рамено. Оглянулась і затривожилась: буде сварити, мабуть щось не догляділа, чогось не доробила. Аж ні: веселе чорне обличчя мурина-кухаря, радіє, дихнувши повітрям рідної Африки.

— Ха, ха! Чого ж ти, хлопче, здригнувся? Не бити, а нагородити тебе хочу. Був ти й слухняний, і роботячий. Поведу тебе в Александрію до такої коршми, що тобі ані не снилося. Питимеш, скільки в тебе вміститься. . .

— І їстимеш по завязку. Я — платитиму за все, що ззіси! —

— Я тобі таких маківників куплю, що й пальці облизуватимеш, — озиваються інші моряки, що встигли полюбити милого хлопчика, готового кожному послужити.

— Але! . . Що йому з тих маківників! . . У хлопця вже на губі вус витикається. А він йому — макагиги! . . . Що ж, не знаю я, де в Александрії найліпші флейтистки проживають?

І сперечались мореплавці, як потішити «хлопчину Анастасія». А в нього аж слези виступили на почервонілі щічки. Та ж «скромність недосвідченого» завжди викликає зацікавлення й дотепи. І тільки темне слово керманіча розігнало розвеселених моряків по їхніх місцях. А дівчину затримав лагідний, немов жіночий голос:

— Стривай, хлопчику!

Перед нею була присадкувата постать, огорнена темним плащем. Звикла до палацевих світличників Анастасія з першого погляду пізнала по зморшках обвислих щік, внуха. І зблідла страхом. Бо ж холодом стисло їй серце, а здриги впали на ціле тіло:

— «Так ось: коли вже на досяг руки її мета, коли вона — вже на самім порозі витуженої Тебаїди, — сягає по ній рука несповисної Византії! Мати Божа!»...

Та ж подорожній внух не хапає її за руки, не гукає на людей, щоб затримали втікачку. Глянула на пальці: не має перстня з сигнетом, що уповноважував би його «в імени благочестивого». І відлягло Анастасії від серця.

— Не знаю, хто ти, вільний чи раб, — тихо говорив тим часом внух, але старець праведний, що бачив його я вночі, наказав мені бути тобі до помочі. Я — до твоїх послуг.

Що має сказати дівчина? Може тому за раба приймає її подорожній, що має вона проколони вуха? Та ж і архонтиса Ельга була в ковтках і чоловіки в її почоті мали серезжки у вухах. Сказати, що вона — з Руси? Починати нове життя з неправдивого слова?

— Ні, я не невільник...

— То й добре. Але коли б і невільником був, я б викупив би тебе.

— Спасибі за ласку й за добре слово. А чи ж не сказав тобі, отче, той добрий старець свого наймення?...

Та не встиг внух відповісти: покликано кухарчука до начальника. Там виплачували найнятим силам, щоб могли враз, шойно до берега пристануть, відпустити їх, аби не мати клопоту з доглядом у веселих портах. Моряк бо — слухняний в морі, а на суходолі втрачає карність.

І шойно виступила Анастасія на твердий ґрунт, знову станув при ній подорожній внух.

— Дивне було його наймення: Хрисант, — відповів він аж тепер на запитання. І сказав він: нагадай ці слова —

«Хто хоче йти за Мною, най покине батька і матір свою...»

— Куди ж мавш йти, дитино моя?

Побожно схилила голову Анастасія. І вирішила не йти до рідного дому, щоб зустріч з батьками не вибила з рівноваги думок її та не розм'ячила б серця. Відчула, ніби стара ряса притулилась до неї ласкаво, а в душі прозвучало урочисто й певно:

• — Іди з ним, дитино!...

І пішла шляхотна зоста з незнайомим внухом.

Був то александрійський книгосписувач. Повертав з далекої подорожі, куди послав його найбагатчий Александрійський продавець книг за рідкосним списом Одисеї. Та ж праця переписувача поганських книг не перешкоджала вченому внухові бути християнином, що кожному й при кожній нагоді намагався допомогти в біді.

Євнухів дім, де вже чекали на господаря троє вільновідпущених християн, був недалеко від гавані, званої Кіботас. Там знайшла Анастасія вечерю й пічліг. Не вигадувала про себе неправдивої історії, призналась, що вона — дівчина й шукає одного —

— пути спасіння.

І всміхнувся старий євнух всіма зморщками свого старого обличчя: — Шукавш? .. Та ж від самої Візантії стежкою рівною, як стрілка, розгортається перед тобою твоя путь! Старчик Хрисант, мов дитину маленьку за ручку тримаючи, провадить тебе. Це ж він перевів тебе хуртовинами життя й небезпеками бурь морських так, що ані не діткнулись тебе. І ось, дитино моя, ти — вже на землі, де в пустині безкрай, мов зорі в просторах небесних, сяють світлами святого життя праведні анахорети без мудрости світу сього й без турбот про річі земські. Голос Божий говорить їм з тиші пустині. Он, недалеко звідси діви піжні зібрались в монастирі невеличкім, мають там вільність духа, що переміг матерію й тіло. Яку ж ще простішу путь спасіння могла б шукати, дитино моя, ти на землі?

І Анастасія пішла тим шляхом. Однак не вибрала монастиря, а воліла повну самотність. Зажила самотнілою пустинницею. А в пам'яті випадкового приятеля, останнього в світі зовнішньому господаря гостинного, що пригостював «подорожнього хлопця Анастасія» прийняла колишня красуня-зоста найскромніше наймення «Євнуха Анастасія». І лишилось для людей вічною тайною життя Анастасії в пустині. Щасливі бо людє, як і щасливі народи, не мають писаних історій.

Та ж по смерті діви Анастасії відкрилось у видині скромному старцеві, братові воротареві в Лаврі Печерській — Миколі Святош, що в мент смерти своєї, як саме брама вічності відчинялась для Анастасії, попрохала собі у Господа пустинниця, щоб тіло її й надалі незнане в пустині улюбленій лишилось. Духові ж, щоб дозволено було чувати над країною архонтиси Ольги, яка, сама того не відавши, допомогла дівчині Анастасії вступити на путь спасіння.

Тому ж так часто й здibuємо на Русі-Україні наймення Анастасії: Настя свята пустинниця нагадує людям архонтиси, що звязана вона з ними аж до скончання віку...

ягли звалищами Симеонівська та Іванівська церкви, що на Княжій Горі, а сам Кудрявець, як удовиця у шатах, жалобою пошарпаних, журиться, припавши до землі. Нині не всміхнеться на ньому ані одна хатка білесенька. Диму мирного офірою до неба не пустить, дякуючи за хліб-поживу, що посилає їй Творець кожного нового дня. Минулись для Києва дні радости. Насунули на нього — Золотоверхого Царьгородового суперника — чорні хмари суму та журби.

Що — правда, не піднеслась рука Батієва на місто

Ярославове. Глянув на Київ хан грізний, глянув — і зачудувався красою золотою, що серед смарагдових садів пишалась. І пожалів суворий завойовник руйнувати красу очам радісну. Дарма, що вже орда аж по урвиська зі всіх боків місто облягла, а нові полчища все насували, як лави грізної сарани. Та ж рухом руки спинив їх Батий, посувом брови затримав. Сам слово до орди промовив:

«— Ліпше мати живою рабинею бранку-красуню, ніж мертве її тіло на кінських копитах степами рознести! Мертвих нам не забракне. Світ — широкий, та ж сила наша і за великість світа більша!».

Підніс меч і рубонув по кованій брамі «Золотих Воротах», мовляв: — Відчиняйтесь своєму панові, доки знайшли ласку в очах його.

У відповідь з ясного неба загуркотіло тисяча громів. Курява знялась над містом і югою Київ укрила. А по вулицях Київських плач та зойки повинню розлились, аж крізь грубезні мурі шумом-хвилею виплеснулись. З Брами ж Золотої, з-над вежі Золотобрамської, де святий Архангел на варті стояв, — випав з рук Михайлових золотий меч. І перед Батієвим конем до половини лезо в землю встромилось. Аж схарапудився кінь бойовий, найліпший аргамак татарський, що ні меча, ні вогню, ні води не боявся й перед щетиною списів ворожих не відступав. Хитнувся в сідлі грізний хан, пробіг бзирком меч золотий, що вояки йому вже подавали, й знов до людей своїх ратних промовив:

— Коли мечем золотим викуп перед брамою міста заплачено, — зменшую їм данину.

І відступив, заборонивши руйнувати місто Золотого Архангела.

Три дні й три ночі від скрипу возів поганських нічого не чули Кияне й лише на мигах порозумівались. Не чути було не тільки-що слова людської мови стривоженої, але й плачів похоронних. А голо-

сити було над чим. Хоч і не вдарив Батий громом на Київ, та ж церква марморяна «Богородиці на Дівех» — Кафолікані іклесія «Десятинною» звана, від ваги люду, що в ній іскрився, впала. Впала від тягара гріхів люду Київського, що не вмів на милість Божу сполягати. І незабаром це потвердилось. Бо ж «квіттям весняним» був Батийв наскок перед тими «жнивими смерти», що приніс Едигей. Що ж і по цьому збуло, те спустошила рать Менглі-Гирезва. Зібрала-змела, як забуті на винницях грона, що збірачі, не доглядівши, проходжому людові полишають. І текло з грон вино гніву Господнього, і не один Киянин в ту пору аж до сну смертного тим вином упився.

Ох, лягла саваном мертва зима на мертве місто, давніш літописцем вченим «прелестю мира» назване. Упадь та звалица й руми лишились там, де палати й храми стояли. Люд же, мов звірова лісовая по хапках та чагарниках, по печерях-лігвах поховався. Спустило місто велике й направесні нерушено заростало травою та зелом. . .

Та ж баба Марія, сліпа торботряска з поводатиркою малою, з «піврозумною», безпритульною сиріткою Марійкою, що в січі й пожежі память згубила й згадать не могла, чия була, — як жила, так і лишилась посеред Києва. Трималась вірно своїй печері-землянки на узгіррю гори Кудрявця, де пустирі ген-ген широко бурянами були зарослі ще перед усіма татарськими ханами. Та якими бурянами! Не тільки що їздць на коні, але ж і дикий тур чи полоз страховинний могли любенько, мов у дебрах лісових, в тих бурянищах ціле життя своє ховатись.

Та ж баба не ховалась, бо страху не відала. Жила, світу Божого не бачучи — сліпа була від народження, а все Господеві дякувала:

— Кому я що завинила? Хто мене зобидить? Та ж Богу дякуючи, в мене нема чого взяти. Ані сама я жадному ворогові непотрібна. До роботи — нездатна, каліка слабосила, та й віком до могили схиляюсь. А краси з-замолоду не мала. От, і візьми щось із мене! Та ж кожний ще мені дає! Навіть ворог! То ж скажіть самі, люде добрі, — хто ж мені — ворогом? Нема мені ворога на цілому світі!

І гаряче дякувала Богові за ту милість велику, що звільнив її — грішницю темну — від двох тягарів, нестерпно-важких: страху й ненависти.

Що-денно виходила баба Марія з поводатиркою з свого лігва й незмінним шляхом ішла до Києва стольного. Де ще церква стояла — на службу Божу туди квапилась, хвалу серця свого з кадилом офірним сплітала. Де ж звалищами вівтарі лягли, — сльозами їх баба сліпа умивала, зашкарублими руками ніжно гладила та хрестила. Як гроби мерців дорогих. . .

Особливо ж любила місце, де стояла давніш церков Святої Ірини. Там баба жебруца за князя Ярослава та дружину його Інгігерду — «Орису» молилась. Не тому, щоб знала чи відала, чим князь Ярослав був: хистким бо каганчиком слава людська в завоях часу блимає й що-рік, то темніцою запоною той вогничок кволий затягає. Та ж серед братії жебруцої й доднесь перекази жили про милосердя велике до вбогих тієї Інгігерди-Ориси, чужинки, що й Київ дужче за багатьох Киян любила, і людей Київських немічних власними руками обв'язу-

вала, й бездомників голодних хлібом-сіллю в княжих палатах своїх гостила, й вином з власної своєї правиці піднімала.

А як молилась бабуся про князеву дружину, як би ж могла й про самого князя не згадати!..

Того ж дня, як звичайно, церкви обійшла й додому вернулась. Марійка досхочу по бурянищах набігалась-награлась ще й у віночок з торішнього «нечуй-вітру» красно прибралась і піснями «весну викликала». Обвесніло бо вже зовсім. Та ще яка тепла провесна прийшла! Аж той світ Божий на руїнах просто садами райськими квіте-зеленіє.

І не зчулась мала, як ніч надійшла, свій намет зоряний над землею розпяла. Вітрець молоденький, легінь весняний шемтінням ласкавим та лагідним між торішніми білами зітхає, між тими, що їх стара Марія за зиму спалити не встигла:

— Прийди, весно! Прийди, Весно!

— Та ж іди вже, йди! — гукала йому Марійка.

З гаїв сова обізвалась, шкляними дзвіночками жаби у потоках забринькали. Вже й соловій десь тьохкає. Місяць ріжкатий, тонісенський над бором виткнувся, кажанів на послухи вислав:

— Чи облягли вже на землі, чи сплять, чи можна вже йому, молоденькому вийти?

Аж баба Марія з ціпком й торбами вже кличе дівчатко:

— Веди-но, Марійко, до Святої Софії.

В Марійки від здивовання аж очі круглими стокротками розквіли:

— Проти ночі, бабусенько? Та ж я боюся? І не бачу ніч! — й до старої тулиться. — Ще може й відьму спіткаємо! Або каміня баба з грузів устане та проти нас руки наставить!

А баба своєї:

— Е, не базікай! Бачу — не бачу! Коли не бачиш ти, дитино, то я й полапки, Біг дасть, шляху триматимусь. Ще й тебе доведу. Пятьдесят і вісім літ до святої Софії в сю ніч святу ходжу. Тринадцять мені було, як сиротою лишилась, як і ти, доню, й з того часу в Господа на харчах живу. То ж не можна мені цієї ночі у святої Софії не бути. Не можна! Сьогодні ж, Марійко, ніч Христова, Воскресна ніч дивна. Ти ж таки велика. На семий вже тобі пішло, то ж мусиш знати, як з-під каменя Христос встав і світ звеселив.

І, щоб сном не зморило дитину, щоб не вищукувала собі страхів у темряві, розповідає баба дівчинці про Пасху Велику. Давнина! Ані ще князя Ярослава тоді не було, та де, а-ні Києва самого! «Земля була пуста й порожня», — мов намистину в гапт, вставляє стара «з Письма», що в церкві чувала, в своє оповідання.

— Тільки по самій середині землі — святе місто Єрусалим стояло, оподаль — села... Як же містові без села жити? — Назарет з Витлиемом, як дітки до матері, до Єрусалима тулились. Маленькі були, вбогі, от, як наша земляночка в бурянах, — у лісах ховались. Та ще: далеко-далеко від них — місто грішне Бабилон, було. А в ньому сама татарва жила й грізний хан їхній — Ирод на наймення — панував...»

Так пізнавала Марійка блага вість Євангельську й простодушно її приймала до серденька: як же не вірити, коли бабуся кажуть?

— А ще раз, бабусенько, розкажіть про вхід Христов до Єрусалиму.

— Та ж щойно розповідала!

— Але ще! Ще раз!

— Кажу ж: саме тоді «спаса» в Єрусалимі святкували.

— Спаса, бабусю? Це тоді, як солодкі макагиґи та мед золотий від «душ добрих» дістаємо?

— Та не коли ж!

— Йой, як гарно! — стрибає мала. — То — найгарніший день у світі! — Й немов на власні очі бачить те панство, що — тоді! — до Єрусалиму з'їхалось. У золоті, у корзнах самоцвітами оздоблених, у бармах золотих. Коні — як змії, пардусів слуги на ретязях провадять. Бо ж де панство на святкування з'їхалось, — як же там без ловів? А як полювання-то, річ видима, і котюги ловецькі, й пардуси сорокаті.

Баба згадує ще перекази, що сама в дитинстві чула від старців зрячих: — що тих котюг-пардусів по стінах — казали — намальовано у Софії — скрізь по сходах, що церкву з палатами княжими колись спювали.

— Та ж звісно: ігрища, — навязує баба квітку за квіткою в різнобарвний вінок своїх уявлень. — Гудці різні на пищалях, жоломіях та бандурах красних скрізь на майдані вигравають. Танцюристки панству на потішення, рукави додолу попускавши, танцюють — різне виводять! Хлопці на тичку височенну, гладесеньку, мов вевириці видираються. А Христос, Господь наш, тим часом до брами Єрусалимської підходить. Золотою Брамою вона звалась, як і наша. Бо ж уважай, доню: наша саме по тій Єрусалимській — рисочка в рисочку побудована, бо ж так наш князь Володимир звелів. . . І, як пройшов Христос, золотими ворітьми Єрусалимськими — у ту ж мить нестемнісенько вони самі собою зачинилися. І з того часу, ой, Господи! — ніхто й ніколи їх відчинити не може. Тільки, як страшний суд наступить, от тоді знову сама собою відчиниться Золота Брама й знову в неї у славі своїй Христос вступить.

А до тієї брами, дитино, провадить хідник підземний, через всю землю з нашої Лаври святої проритий. Й ніхто не знає, де саме його вкрито. Ніхто й не знайде його, крім душ праведних тих ченців Лаврських, що під землею відпочивають. А вони тим ходом простісенько до Єрусалимських Золотих Воріт прийдуть і з Христом у царство Боже увійдуть.

І справді жебрачка помазки веде за собою Марійку, бо та вся з цілою душею в чарівну казку поринає, що й в ясний день дороги б не бачила: вона дивиться бо лише в те місце п'їтьми, відкіль виходять бабині слова. Тим часом знає, бо ж чула не раз, що буде далі.

— Йой, кажіть, бабусю, кажіть! — враз подасть голос, як баба замовкне.

— Ирод-хан саме тоді звелів поставити в храмі Єрусалимському на наругу люду християнському бога скотього Велеса, а з ним іще Семарьґля і Мокошь погану. Христа ж звелів розпяти, за його добру науку. Мовляв: як би всі люди добрими мали бути, — то й жити ж тоді неможна татарам. Бо ж, як тоді церкви Божі палити? Міста християнські плюндрувати, люд хрещений у неволю завдати? . . .

Вже улогою горою в байрак по-під Кудрявцем вийшли баба з дівчинкою, вже ось-ось недалеко й «Жидівське Місто», що біля Львівської

Брами. Чути: вже й пси явкотять. Марійці стає лячно: жидовини ж бо, як і татари однаково «невірні». Що, як їх з бабусею схоплять та й поженуть до Вавилону Иродові-ханові служити! Та ж баба бере остронь Жидівської слободи. Обходить стежечкою очертом, і страшна слобода зникає, в темряві, як сон лихий. Вже по ній! А там вже не забаром і Софієвські мури темним островом з оксамиту ночі виходять. Один бік церкви великої, мов широкі уста, до неба зітхають, другий — ницо в звалищах лежить грузом. Але вдень ще видко, що з різнобарвних пругів склалися ті стіни могутні. І такий в них гарний рожевий колір тих пасів, що між ними ще різні прикраси — малюнки пороблено! Так любить Марійка той рожевий тон й велику-велику Матір Божу, що на стіні дрібними зірочками-камінчиками «вигантовано». Любить Марійка ту «мусію нерушену» й тут вже їй нічого не страшно. Чого ж боятись, коли тут сама Мати Божя стало на молитві за весь люд хрещений перед Господом стоїть? Це ж вона, як говорить бабуся Марія, «в Царства Стіною Нерушимою»! І три зорі там намальовані.. Ще б пак не знала їх Марійка! Ніби й вночі бачить: на обох раменах та над чолом сяють!

— Бабусю, це ж бо вони зійшли з неба й так вже тут залишились, коли Ясний Ангел Святий Діві об'явився? Чи...

Чийсь кроки... Чужі! Не Марійчини й не бабині будять тишу Софійського подвір'я.

— Хтось тут ходить, бабусю, — шепотить Марійка.

— Вітер, дитино, — хитає головою стара. — Торішній лист чухрає. Нині бо лише вітер на прощу сюди приходить. Та ще те листя сухе, що жене поперед себе, як примару тих дзвінких гривен срібла Володимирового з його знаком... — Й згрібає бабуся палицею сухий лист, що справді, скрізь купками лежить. — Бач, скільки його тут отой пустун понаносив. Веснонька ще не встигла поховати під килимом нового зілля.

— Бабусеньку! Та ж іде хтось... До нас іде! Ну, і як ви не чуєте?

Чує й стара: шовг-шовг та й заокотить об плити залізна палиця. І знов шовг-шовг. Вправне вухо старої пізнає: не молода людина наближається ще й каліка, бо ж на одну ногу припадає, другу тягне.

— Не бійся, дитино: це — наша сестра-жебруца. — Й гукає вголос: — Всякий дух най хвалить Господа! Йди, йди, душе християнська. Більше нас буде на Святе Воскресення в Святий Софії зруйнованій.

З п'ятьми виринає ще більш за бабу Марію збідована постать, з клунком-горбом за плечима. І немов темрява ночі ще для неї заясна — прикриває рукою дашком очі:

— Маріє! Це — ти? —

Голос завмирає слабенький, як тихий вітрець в надломанім голоснику під виспром в розваленім храмі. Та баба Марія впізнає відразу товаришку колишніх, під цими ж мурами прожитих, прощацьких літ. Умнозі бо пройшло їх!

— Маріє! — немов відгуком власного наймення вітає прихожу незряча. Й сліпма без Марійчиної помочі йде їй назустріч. Обнімаються й навхрест тричі цілуються жebraчки.

Марійка всміхається, аж хихикає: так радісно їй що бабуся зустріла когось любого.

«Мандрівна Марія» гладить і дівчаткові пелехату голівку й гладеньке личко, всміхається до неї беззубим ротом:

— Дістанеш, дитинко, від мене гостинчика... Але стривай: аж воскресне Христос й стане «празників празник», — й дивиться на небо, нижче очима зорі, немов рахує їх: — Уже до півночі недалечко!

Сідають старі на широком плитусі з позбиваним горорізом, на уламках грузів, що мов закам'яніли вівці ген-ген пасуться по широкім дворичці.

— Ось і знов, як колись! Все на цьому дідинцеві! —

Усміх не сходить із зівялого обличчя мандрівниці. — Немов до милого дому з своїх мандрів далеких повернулась. Й не натішитись, що ось і знов, мов у рідній оселі.

— Та ж тільки нині не подасть нам ніхто, — хитає головою сліпа.

— Чом: ніхто? Божа милість подасть!

— Так. Тільки ж нині й сама Свята Софія, як і ми — жебрачка, — вгинається сумом голос сліпої. — Каліка окрадена. І каміння тесане, плити й приліпи ліпші з підбаннику й порталю, сохи різблені, — що ціліще було геть-геть все покрадено.

— А що ж єпископи? — питається мандрівна.

— Давно ти, сестро, від нас відійшла, то й... бодай не питати! Змилуйся, Боже! Покинули Київ і єпископи наші. Несупокійно, мовляв, у ньому жити.

— І не печуться?

— Печуться, вже обрітши що красне, собі його взяти й відвезти, як той Грек казав.

Хвилина тиші пригашує скаргу сліпої. Але за хвилику сама сліпа додає:

— Та не плачмо над цим, сестро. Сказано бо: стіною нерушимою є тільки мудрість Божа — Софія свята. Вона й перед єпископами недостойними храм чесний і землю свою оборонить.

— Амінь, сестро!...

Марійка слухав, як починає нова бабуся про мандри свої росповідати.

— Херсонес... Святий Климент, папа Римський, вже подруге після смерти увязнений: не пускають невірні! Не пускають ані до печер святих, де жив та молився. Кажуть люде: в бо й там люду хрещеного досить! Ангели самі храм збудували біломармуровий, мережаний над тілом його у морі глибокім. І тільки в ніч от сю, у сьогоднішню ніч о-півночі з-під вод моря — Евксинту Буряного виходить він на світ... Та ж не сподобив мене Господь його побачити. Не узріли мої грішні очі чуда великого. А що вже мук натерпілась! Скільки пути сходила-перейшла! Була б і живою не зосталася, коли б не один старий невіра-поганець — най йому Бог милосердий буде — признав, що я не сповна розуму. От, тоді тільки вже йшла я скрізь, як по рівному ослоні. І їсти давали, і спати скрізь пускали. Бо ж у них, бач, благословен єсть той піврозумний.

І знов радісно Марійці, і знов аж вголос хихикає, бо ж таки й вона — «піврозумна»! Але ж враз отямлюється. Все у тієї видючої бабусі «невірні» та «невірні» аж моторошно Марійці слухати. «Бо ж до Баби-

лону ходила! Там її ті татари і хан-Ирод збили. І ногу поламали, тому й шкутильгає»!

Але таке й думати страшно. І Марійка махає біля себе рученятами: відгонить від себе ті грізні думки, як влітку мошкату, коли та дуже тне. Але «невірні» все перед очима крутяться. Тоді Марійка починає підстрибувати, як та мошкату, спочатку на однім місці, двома ніжками, потім однією й непомітно для себе відстрибує в пільму. Найліпше б заспівати, так біля перкви, те — «грішка»! Марійка згадує, як в-осени тут шукала ягоди. Вона вміє знайти й в пільмі. Тепер, на жаль, ягід нема, але ж фіялок тут завжди сила!

Схилившись, щоб ліпше чути запах трав, Марійка йде повільним кроком, притискуючи рослини босою ногою. Ягід так шукати неможна, але фіялки. . . Ось вони! Й, прикуцнувши, вибірає з трави квіточки. Вибірає швидко, одну по одній. Бо ж у пільмі тільки нерухомої фіялки не знайти, коли ж притиснеш її босоніж, — тоді запах міцнішає. А з тим запахом, що розливається по дворищу, відлітають і думки про Баби-лон, про скотього бога та про тих страшних «невірних», що чужу бабусю били. . .

— І все ж таки, голубоньки мої, щаслива я, що по тій землиці ступала, де Климент святий ходив. На піску тому клячила, де море тіло святої Теодозії, як на золоте ложе поклато. . . Тільки ж одного жаль: чуда на морі не бачила, а йшла ж я по нього аж на край світа, людоньки! — долітають в пільму до Марійки слова. Та ж Марійка навмисне не прислухається. Тепер бо вона не тільки чує сильний запах з пучечка, що тримає в ручці, а таки ж і бачить їхню сити фіялову барву. Бачить, мов у день! Чи ж воно вже розвиднилось? Бач, а чужа бабуся не така, як своя: казати-казала, а «о-пів-ночі» й не поклікала, щоб дати обіцяний дарунок!

Дівчинка випростується й оглядається назад. А там — з-поза стіни, тієї виломаної зубцями, що мов сходи до неба, аж між самі зорі, — повно світла.

Марійка підбігцем гонить до храму, підносить ніжку, щоб не зачепитись, за поріг, і — застигає. Ніжка тихесенько опускається на плити, в грудях спірає дух, а серце тремтить-тетелить, як розгойданий дзвін. Той, що бабуся казала про нього:

«Ой, рано-раненько та задзвонить дзвін в Єрусалимі» . . .

У Софійському храмі нема іконостасу. Лише кілька низеньких сох-колюмн відділяють вітвар від храму. А у вітвари перед престолом — довгастим, мурованим, як гробниця, — світла, світла! — Не свічки — зорі порозквітали вогнистими квітами на високих, срібних стеблинах білих. Дзеленчать розгойдані злotosяйні кадильніці, і не знати: світло чи аромат веться з них так, що з радощів сльози на очі набігають, а на устах солодкість рососою осідає.

Довкола престола — тих Божих Ангелів, як зорь на небі! Ані не оглянути всіх, не те, щоб полічити. Білосяйні, як сніг, ясніці за сонце, над зорі, над квіття гарнічі.

І між ними Марійка впізнає «знайомих», що були на обвазі, а тепер прийшли сюди. Ось, Гавріл з лілеєю, он Михайло з мечем, Уріель з блискавкою, Рафаїл з блакитно-срібною великою рибою. А найгарні-щий зі всіх — он той, з веселковими крилами, одягнений, як византий-

ський цар — Василевс — «Ангел Доброї Ради», — Марійкою найулюбленіший.

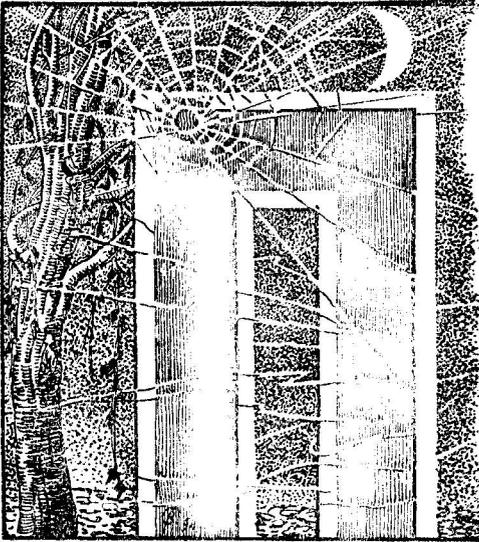
«Днесь спасеніє миру бисть» — саме виводить «веселковий» Ангел, й Марійці здається, що той спів підносить її від землі, мов крила. — «Яко воскресє, воскресє Христос»... — хвилиєю прибоя летять у відповідь тисячі радісних ангольських голосів.

Згадала Марійка про обох бабусь. Хочє їх покликати. Та ж їх нема на кам'яній подушці. Аж он вони: в земному поклоні обидві припали обличчам до землі. І Марійка тепер ясно бачить, що то вони — і не вони. Ані «своєї» бабусі Марії, ані «чужої» нема. Замість них інші, та ж і ці «знайомі». Бачила їх, але — де й коли?

Ах! Та це ж було недавно! Як вона з бабусею ходила до церкви Святого Юра! Там було на стіні намальовано все-все, що ось тут є тепер. І покривала так само блакитним сльивою облиті, й руки у одної от так зіп'яті над головою!

«Мироносиці!» — казала на них бабуса! Мироносиці!.. Але ж було їх три. І та третя, що не припала обличчам до землі, тримала в руці такий гарний глечик. От так...

І, наслідуючи рух, Марійка підносить ручку з фіялками, скільки може — до-гори й растуляє пальчики. Фіялки падають ароматними краплинами найдорогоціннішого пурпуру, того фіялового — «тричі барвленого», що був у Византії ознакою тільки єдиного Василевса...

счерський ігумен Антоній тихо стукнув пучками пальців по незастеленому убрусом, небарвленому столі: трапезу закінчено.

Братія враз підвелась на рівні, беззвучно відсунула лави й обернулась обличчям до рельфного образу Богоматері — точної копії тієї «Влахернської Оранти», що прикрашав царгородський фонтан. Прогомоніла відспівана дужими чоловічими голосами «молитва по насиченню». Від братії відокремився диякон Анастазій, з рук брата Спиридона — просфорника прийняв різблену, дерев'яну тарілю з «Богородичною просфорою», що сьогодні була з чорного

борошна, як годиться на Благовіщення у великому пості. Рівними, поважними рухами людини, що звикла ходити біля вітаря й довкола палаючих ставників, Анастазій, вклонившись ігуменові, підійшов до образу Пречистої.

— «Взбранній воеводі побідительная...» — Заколивалась розколосаними хвилями урочиста мелодія гімну Богородиці, зложеного Візантією в подяку Пресвятій Діві, що визволила її від набігу буйної Київської Русі-України, яку не спиняє ані грізна лють чорного Понту Евксинського.

Анастазій, вклонившись «Влахернитисі» урочистим рухом офірування, помалу тричі раз-за-разом підніс вгору тарілю з просфорою, як наказував робити в кожне Богородичне свято Лаврський устав.

«Так бо ж чинили святі Апостоли по успінню Пресвятої Богородиці на знаменя, що вона й з небесі-небес ділить з ними «хліб Ангельський».

Звуки прекрасного гімну завмірали, розливаючись, як водяні кола на поверхні води, всмоктуючись в товстезні стіни трапезної. Намить в трапезній запанувала тиша. Велика, майже порожня світлиця, з назнаком іконостасу «в головах», з довгими, чистими столами, дихала миром і спокоєм. Лише ледве чутно чергали по круглих, товстих шкляних віконцях — був то дар князя Ізяслава — повні весняних соків віти дерев, розгойдані вечірнім вітерцем, тим, що то приносить весну, кидаючи її — витужену — хвилями до спраглої землі. Здавалось: до миру монастирської трапезної просяться з теплою при смерку душі, що й по смерті не знають спокою, бо ж за свого земського життя занадто відгонили його від себе.

Ігумен благословив таріль з просфорою в руках Анастазія та великий келих з вином, що тримав перед ним брат Лука — економ.

По «возношенню панатії» після трапези «на підкрєплення бреного тіла» слідувала євангельська «агапа» для зміцнення духа любови й милосердя. Ігумен узяв часточку «роздрібленої» пучками брата Спиридона просфори й передав таріль першому з «соборних старців», що з них складалась монастирська рада. Ті ж — з рук до рук передавали просфору далі, доки не дійшла до останнього з братів-послушників, жартома званих «слимаками». Так само — один по одному — всі напились з келиха. Ченці країни, що лише прокидалась з присмерку варварства, повторювали посвятний жест лицарів Святого Граала.

Монастирський день, власне, закінчився. Лишилось ще перед нічним відпочинком кожному переглянути своє сумління, щоб на цім «іспиті» доглядати: чи не причаїлось десь у куточку душі затінєння, що затемнювало ясність монашого дня. Відбувалась «кульпа».

Чернець за ченцем проходив перд ігуменом, приклякнув і визнавав свої денні провини. Легкі, звичайно. З тяжких бо розв'язувала тільки сповідь.

— Спізнився на молитву...

— Розлив оливу, доливаючи лампаду...

— Зломив свічку...

— Розбив старий жбан... — злітало тихо з монаших уст.

Голова покірливо схилялась під благословляючою правицею ігуменовою:

— Бог простить, синцю!

— Да простить і помилує! — тихим хором що-разу приєднувались всі ченці, що стояли півколом.

Раптом міцний, кремезний юнак — брат Сергій схилювся аж до ніг Антонія. Не міг виринути з повіні сліз, що залила йому серце й обличчя. Припав головою до білих, небарвлених дощок підлоги, знищений душевною мукою.

— Отче! Нема наймення провини моїй. Не можу більше терпіти! — вибилось із плачу й зітхань Сергія: — Серце ж мов таке затверділе, що з позавчора ношу в ньому ту провину свою...

Так. Аж від позавчора міг жити Сергій, маючи чорну пляму на душі! Ще бо ранком того, тричі нещасливого дня, бачив новик, як ігумен, по звичаю, власною рукою сам становив просфори й воду на віконця келій «затворників» Лаврських, тих, що за-жива самі себе замурували, прагнучи тяжкого «схимного подвигу» — мовчання й самоти. О-півдню, замітаючи доріжки між келіями братів, розсипаними близько одна від одної, але не сповеними одним дахом, Сергій побачив, що просфора на віконці отця Арефти не діткнута. «Славою Ісусовою» окликнув затворника, та ж отець Арефти не відповів:

— «На віки слава» —

тих одиноких слів, що міг їх вимовляти.

— У мене ж, — оскаржував себе Сергій, — раптом увійшов дух спокуси — дух лукавий і черевоугодний. Такий голод зтиснув мені нутрощі мої, що годі було втриматись. І я... я взяв просфору отця

Арефти і зівів її... — ломив руками брат Сергій: — Обікрвав чесного отця — плакав далі, — обікрвав я — злодій мертвих!

Брат Сергій досить довго вже проживає в монастирі й знає: не-діткнута на віконці затворницької келії просфора — означає смерть схимника, що вже не потребує хліба земського. Та ж найжахливішим було те, що дух спокуси не відступив від Сергія, лише глибше після того загніздився в серці новика. Знаючи бо, що отець Арефта «преставився», Сергій затаїв це від свого отця ігумена.

— Для того, щоб і далі їсти хліб мертвого... Негоден я і за під-ніжжя ніг ваших бути! — плакав Сергій, звертаючись і до братії. — Але благаю тебе, отче, не вигонь мене! Дозволь до келії по блаженній пам'яті отця Арефти піти. Най там... замість нього... замолюватиму гріх свій! Перепрошатиму за кривду, що вчинив йому, погребіння його відтягнувши. І вам — знову вклонився братії земним поклоном. — і вам, вчинив я кривду, бо ж вівцею шолудивою до вашої чесної отари втерся...

Чернецтво мовчки дивилось на Сергія. Страх перед такою нечува-ною, блжзнірською провинною був на обличчях одних. На інших — здивовання. Ще на інших — глибокий сум та співчуття до бідного грішника, якому допомогти — не в їхніх силах.

Ігумен підніс свої ясні, як кришталеве джерело, очі. І довго, одного по одному проглядав своїх ченців. Немов бажав проникнути до дна в серця їхні. Аж дехто облився пурпуром рум'янця:

— Невже ж бо отець ігумен і мене вважає здібним на такий чин?

Та вже Антоній тихенько підводив з долівки брата Сергія:

— Зле ти, синку, надумав. Зле! — промовив лагідно. — Ченцєві те негаразд, коли б приковував себе до келії, щоб міг затриматись в ній. Не вгодить він тим Господєві й користи своїй душі не придбає.

То ж, най ліпше незамурований, а на вільній волі перевірить себе Сергій, чи зможе й далі без шкоди для душі й тіла нести тягар іноче-ського життя.

— Іди ж, сину, до якогось часу на відвідини до рідної оселі своєї, пожий там з батьками своїми, в світі. Коли ж вдома визнаєш, що з нами — тобі таки ліпше, тоді повернешся до нас ще раз. Бо ж монах, що думає про їжу, а не про приписи Божі, монах не є й навряд чи мо-нахом бути може.

І так само, як працю, молитву та час своїх ченців, — знаком хреста поблагословив ігумен Антоній і сльози брата Сергія.

Однак тієї ночі не Сергій, але Антоній не знайшов відпочинку ві сні.

— Нестримною повинню наповнила серце моє туга по Господу! — картав себе ігумен. — А за нею не бачу тілесних потреб дітей моїх духових, не бачу тягарів, мсею ж рукою наложених, що нести їх так їм не по силах... І хоч правдою є, що пересит відбірає сон, таж і голод відтягає від молитви.

Не брата Сергія, — себе за гріх новиків обвинувачував. І ранком, по службі Божій скликав ігумен всю свою братію. Ще раз лагідним поглядом обняв тих, кого звик звати своїми дітьми. І настановив їм ігумена нового.

Був це Барлаам Вишатич, муж праведний, чеснотами многими, як рева гронами винними виповнений. До того ж — і в світах бувалий. Багато бо святих міст, ще в світі пробувавши, Варлаам обійшов — «смотрінія ради учительного».

Щож Господа много возлюбив, — те вчинками ствердив. Багатий вельми й з роду високого був, а все те для життя чернечого покинув. Зуміє він про братей належно подбати.

— Жийте ж окреме, а я доживатиму самотою, — сказав наостанку ігумен Антоній, спустив каптур на очі та й віддалився, спіраючись на патерицю. Не квапився. Не тікав бо малодушно, лише відходив потиху, чесно узнавши, що інший ліпше за нього виконає працю, на яку його вже не вистачає.

Відійшов недалеко:

— Бо ж по спокій, як і по щастя — зайва річ на край світу ходити: куди ж бо від себе самого підеш?

Відгородився від зовнішньої суєти мовчанням та молитвою і став перед обличчям Божим на сторожі своєї Лаври. Викопав глибину печеру, що по блаженному Іларіонові лишилась невживана. Джерело коло неї розчистив, ницелоз викорчував, а на вільній містині при ручаю хрест деревляний поставив.

І потяглись дні радості, повні взорювання. Спустились ночі, повні духового світла, яснішого за світло денне. В їхньому сяйві Антоній бачив зоряну вічність. Перед пустинниковим духовим зором відчинились насторіж райські брами. А навколо й рай земський розсквітав: надходила весна й зеленим усміхом розяснювала обличчя Матері-Землі. Соловії — дзвіночки янгольські — хвалу Божу співали, фіялка-схимниця у мовчанню пахощами своїми Створителя славила, забрость пахучий квіт непорочний викидала.

Нагромаджуючи хмиз та сухий, щоб працю збірачам топлива полегшити, притомився Антоній старечим тілом. Сів на стовбур, торішнім буревієм звалений. Вдалені — хаці в небесному тиркизі легкими хмарками стають. Умитий росою теплий вечір рябчить голосом деркачів, місяць у повні знерухомів над землею, соловіїв заслухавшись. Нема ж бо кращих соловіїв за Дніпрових! Недалечко мале джерело ледь-ледь дзюрчить свою вічну пісеньку, мов з дрімоти. Мрія світом ширяє, душа ж всесвіту з пут матерії увільняється, стає вся прозора та ясна. . .

З глибокої кешені своєї рясн витяг Антоній веретено й став сукати нитку. Здавна наложив на себе цей «послух»: прясти на монастирські потреби. Не хтів діткнути образою ані того найменшого з братів-слимачків, даючи йому працю жіночу. Йому ж вона у взорюванню не перешкоджала. «Послух» — найтяжчий бо й для найдужчого мужа той, що бере його на себя чернець: стали боротьбу з кволістю людською, панування над самим собою. А щоб за любов до братії ценці не вихвалювали свого ігумена, Антоній вкривав свою смиренність таємницею ночі. Бо ж справно сказав той, що сказав: — «Того, що для людської слави досить, для Бога мало єсть» . . .

Рівно тягнеться нитка, срібним павучком крутиться веретено, співаючи свою, ледве чутну пісеньку. Та ж ось, зненацька до тієї пісні влітається інший голос, кришталево-прозорими, шкляними дзвіноч-

ками дзвонить. Чи ж би то желва так красно намиста розплітає? Чи ж таки це та «печерна пустинниця», що й, світами мандруючи, з своєї келії не виходить, такі трелі виводить?

Підніс Антоній голову: в білі облитих квітом черемх маячить предивна постать. Немов дівчина прегарна, біло-зеленава неначе з пахучого квіття виростає, з ним злита. А з очей її небесна глибінь дивиться, сяйвом усіх зірок мерехкотить. В її обличчі вся весняна краса втілена.

Гойдається дівчина на білих галузях черемхи, золотим гребінем ясне волосся своє, немов місячним промінням переплетене, розчісує, а сама, без слів, мов птах, виспіває. Та ж стільки туги в тім співі безслівнім, що й старому пустинникові самі своєю сльозами очі заходять. Мелодія так за душу бере, немов її з тіла виймає.

Та не звонпив ігумен Антоній, й не здивувався понад міру:

— «Хто ж бо знає всі ті істоти, що їх з хаосу первозданного створила десниця Всемогутнього?!»

І привітав чернець своїм звичаєм істоту невідому:

— Всяке дихання най хвалить Господа! — Затримався на хвилинку та, мов у монастирі за минулого ігуменування, й запитує: — Чого собі бажавш, дитино Божя?

Про мару-спокусу й думка в старого ченця не прокинулася, глибокий бо й певний був мир Антонієвої душі.

А красуня в черемхах відзивається людським голосом і мовою зрозумілою:

— Я, отче добрий, звуса «Лосна». Не тілесна я, дух. З країни далекої, найгарніщої, де нарід Расенів проживав за часів минулих. Таж, як цей білий квіт, — притягла до себе оберемок черемхового квіття, — перекув і осипався нарід той, що мене звав «богинею місяця». Я ж блукала світами, нової батьківщини собі шукаючи. І от, сподобалась мені країна ця, місяцем зеленим улюблена, співом солов'їним мережана. Ніде інде не знайшла я таких розспіваних красних місясних ночей, прохолодних і лагідних, пахучих і замріяних, — ніде інде не бачила я. І лишилась я тут. Одначе щастя й радости не знаю. Бо ж доля Землі цієї, доля смутна, що її в прийдешніх довгих добах прочуваю тяжко засмучує мене. Вся вона в сум тяжкий заплетена, вся кровю людською скроплена, вся боротьбою й зрадою братньою прогаптована... Тому і я не смію тут нікому заявитись, ні перед ким показатись: хто спів мій почує, той вже до самої могили жури з себе не скине. Бо ж мало, майже нема в добі цієї на всій землі тутешній таких, щоб як ти, отче чесний, мир повний в душі своїй мали. Тільки бо при них, що в спокою ясному, глибокому й непорушному перебувають, обявитися можу. Тільки ті можуть почути спів мій без шкоди, а я в тім спокою втопити можу свою відвічну журу.

Антоній відложив своє веретено й уважно слухав красуню Лосну. А вона показує старцеві гребінь свій і продовжує:

— Бачиш: розчісую коси свої, боюсь згубити волосочка з голови моєї. Мала б я давнім звичаєм Расенів-Етрусків обрізати волосся своє на знак смутку-жалоби. Та не підноситься на те рука моя. Бо ж знаю я: міцні ланцюги приковують кривду-біду до Землі цієї. За те згоду та любов до ближнього, що єдиним ратунком для неї є, — ту тримає лише

єдина волосина. А що ж, як саме в косах моїх та волосина міститься?

Антоній підніс правицю й благословив хрестом діву-Лосну:

— Хвали Господа в радості, доню, — озвався улюбленим словом своїм. А, як руку підніс, зачепив нитку й веретено ковзнулось по ченцевих колінах тай упало на оксамитовий мох. — Благий Бог нікому не дає тугаря понад сили його. Милосердя ж його меж не має. — Підніс веретено. — Ось дам тобі це. Най замість журби стане подругою твоєю веретено. — Глянув на ніжні пальчики Лосни, всміхнувся лагідно й додав: — Та ж яку тонку нитку виведеш ти рукою такою! Приправ же прядиво ніжне на ті рани болючі, що в духу їх бачиш, як що відвернути біду — не у владі твоїй. Іди з миром, доню, й не журись над міру. Господь знає, що чинить, і знає, доки се чи інше тривати може, Божа Лощ. . . Мабуть за шелестінням весняного вітру в черемхах не дочув старенький чернець, що красуня назвала себе «Лосною». Та ж тепер вона нове наймення своє, як другий подарунок пустинників укупі з веретеном його прийняла з великою втіхою.

І з того часу, як осінь призимна постеле по землі білі серпанки своєї вранішньої імлі, — починає прядти «Божа Лощ» свою пряжу, «місяшну пряжу». Пряде лише в-осени. З весною ж бо що-кожного року чекає та вірить; ось-ось, таки зміниться доля сумна краю того, що його вона так покохала.

Та й як же не вірити, коли все радістю й красою квіте, зеленим усміхом розяснюючи обличчя Матері-Землі? Як не вірити, коли соловії-дзвіночки повним голосом хвалу Богові співають, коли фіялка-схимниця у мовчанню пахощами своїми Створителя славить, а забрость пахучий квіт непорочний викидає?

І питається Лади-богині й Біл-Бога ясного:

— Чи ж зміниться вже тепер?

Та ж Лада сміється, схилившись над лісовим струмочком. Не намілується вона з краси своєї, весняним квіткам прибраної. Що Ладі — «країна»? Її ж бо країною є кожна, поки в ній весна квіте-проквітає. . .

А світлий Біл-Бог не може й на мить спинити свого відвічного бою з Чорнобогом. Мече в нього стріли вогненні, гонить його і світом земським, і там — позасвіттям, з одної зорі на зорю іншу. Нема відпочинку, нема замирення в борні тій, в борні Світла з Питьмою.

Коли ж буває зіbrane з поля золоте збіжжя, а в садах достигнуть пахучі овочі, смутніє «Божа Лощ»: і знову не буде зміни! Все йде своїм відвічним бігом по відвічному шляху. . . Нема зміни! . . .

Тоді береться вона за свою місяшну пряжу. Та ж із жалю слезою затає й очі, ніжні ручки тремтять, — і рветься тонісенька нитка-паутинка. Пускає ті «вузлики» Лосна, й пливуть вони в місяшні ночі й у-день в повітрі світами, легесенькі, безсилі, як жалі «Божої Лощі». Ох, жалю, жалю! Скільки вилито тебе на землі — й що ж досяг ти колись своїми болючими «вузликами!» Тільки й те, що чие око спочине на Лосниній нитці, — відчує воно в серці сум безпідставний, покірливий, тихий, безплідний, яловий. І вгадати не мож: з чого він зродився. Бо ж не вухом, а серцем вчуває зітхання «Божої Лощі».

Та ж, що не в чарах поганських, а в побожному спокою Антонія Печерського шукала поради Лосна й була ним «охрещена», — уповає

вона на милосердя Боже. Пережила богів поганських, що, як мрії людські, живуть довго, але ж кінець-кінцем таки помірають.

Давно вже забуті і Біл-Бог, і Перун, і Ярило. Але ж по де-яких селищах, розтрушених по Волинських лісах, занурених в сонних закутинах Мазурських багновиськ, замріяних на побережжю Сірого Балту, — і нині ще часто, найчастіш — в-осени, згадують люде зажурену «Божу Лощ». Тільки вже не знають; відкіль прийшла до них та красна старо-етрусська богиня...

гумен Теодозій трохи відсунув напівзгорілу, товсту восковицю. І те світло було заяскраве для його келії, бо ж прикрив долонею-дашком очі:

— А таки ж знайшов, брате, яка лічлива сила вкрита в тому твоєму синенькому горошкови? — спинив свій лагідний погляд, немов огорнув ним дрібну, сухорляву постать брата Григорія, що —

— «сіяв зілля та дерева плодови́ти плекав» в своїй огородці при Лаврі.

Чернець-садівник простяг до ігумена запрацьовану, вузловату на суглобах руку, немов хотів спинити мову найдостойнішого:

— Не «горошок», високопреподобний отче! Не горошок: о р о ш о к! — притиснув голосом на третьому о, немов підкреслив пальцем. І з деталями, що міг би знати вчений ботаник, почав написувати дикий, дрібний горошок, що люде звать «горобиним» або «заячим».

— Не може ж бо бути, щоби Господь так гоїно розсипав по землі рослину цю, коли вона не на славу Йому й не на користь людині! . .

Від другого вогника з оливяного каганчика, що блимав у кучотку ігуменової великої келії, зірвалось болісне зітхання, а за ним — півголосне шепотіння:

— О, Господи, помози. . . О, Господи, поспіши! . . Дремля необорна одоливає. . . зхивив і в цім рядку, о, Господи! . .

Теодозій повернувся до переписувача книг — Іларіона. Дарма, що брат Іларіон «зручно знав книги писати і про красу писання дбав, як личить», однак з давнього звичаю «днями й ночами писав у келії Теодозієвій». Одно: тут все при руці була кожна книга. Дуже бо любив учений ігумен «почитання книжнев», бачучи в ньому «незмірну глибінь й джерело мудрощів». І чималий «скарб книжний» переховував у своїй келії.

За Ярослава ще заложив ігумен Антоній основу цієї скарбниці, добре памятаючи слова мудрого князя:

— «Для коня узда кермою є, для мудрого ж — книга».

А друге: Братові Іларіонові завжди здавалось, що коли він не в келії свого ігумена та збожньованого вчителя «в письмі книжнім», — не має його рука «певности», а око — «міри правої».

Теодозій поглянув на водяну клепсидру — дар Ярославової княгині Інгігерди — Ірини. Під майстерно вирізаним заморськими хитрецями зображенням голуба, літерами-кучериками сплітався напис:

— «І дух Божий ширяв над водою».

— Спасенне діло рук ваших, братіє! — підвівся з небарвленого дубового стільця ігумен, рівно випростав ще молоде тіло й плавким рухом правиці благословив переписувача й садівника. — Та ж дух міцний, а тіло кволе. Ідїть з миром. Час і мені на обход.

Насунув каптур на очі й зробив крок до дверей, щоб своїм звичаєм, як те робив що-вечора, обїйти увесь свій монастир. Та ж тупотїння квалливої ходи в потемках сіней і схвильоване:

— «Благословен Бог наш!» — затримали на місці ігумена й ченців.

— «Завжди, нині і прїсно!» — уставною формулою дав Теодозій дозвіл вступити прихожому до своєї келїї.

— Княже посольство, всечесний отче!

Ігумен накинув на плечі мантию-рясницю й взяв високу патерицю-посох.

В трапезній братія оступила княжих послїв, стривожена новиною:

— Негайно, присланим кочем, під почесною охороною княжих дружинників має вирушити до князя Святослава ігумен Теодозій. Має там ще до «неділі світлої» привести до миру-покори княжого брата Ізяслава.

— А як не намовить? — мов зітханнїя вирвалось з уст брата Анастасія, диякона.

Від світських христорлюбців не одно чув про княжі незгоди, братні суперечки та обабічну заїлість. Ото ж, й вилетїла та думка, в голос вбрана. Княжий боярин знизав раменом й підніс куточок уст, відкїль, мов стрїлка, вислизнув усміх:

— Намо-вить!.. В палатах княжих і срібла-злата не бракує, тай не бракує глибоких хурдиг. А в них — колодки й дибки, бїгчі й ланцюги — все на похватї. Подивиться на них ваш найдостойнїший — і хорошї слова обрїте. Не вчинить же свою голову виноватою перед паном своїм. А посидить трохи в темниці, — то бїльше помолиться, відтїль по правді говорючи: — «Із глибин воззвах к Тобї!» Мир, браття, між братами бути мусить!

Жартував боярин, може й не дуже мудро, як на простоту чернечу. Бо ж вступила до них через ту глумоту стурбованість, аж духом хитнула. До рук свого доброго ігумена хиляться, плачем тужать. Та ж проти всесили княжої хто вспряне! Хиба втеком ратуватись!..

А Теодозій, мов у тихій сазї вода гладенька — спокійно й сайним усміхом до братей озивається:

— Жартує боярин добрий. Але ж і те споманїть, що й смерть сама Лазареві не на успїння була, а на славу Синові Божому. Я ж — не мертвий ще й не на смерть видючу, лише на гостину княжу їду. Хвалїть же Господа з веселїстю!

Такий же лагідний і ясний став перед Святославом. Та ж князь все своєї:

— Най Ізяслав покориться! Таки ж бо на престолї Київськїм — я, а не він! Брати ж — завжди один старший, другий — менчий! Влада і честь належить менї.

— Та ж владою, господине-княже, ласку не привертається. А без ласки, яка ж та цїна покори братової?

Аж по яблуку меча вдарив рукою Святослав:

— Не брат він мені. Ворог! І тому скоритись мусить: під носі бо собі кладу ворогів своїх!

Очі жаринами світять, обличчя — яскравіше за карбункули з княжого вінця, гостріше за рубіни поплечин-бармів палає:

— Як би чужий був мені Ізяслав, може змив би гану кровю зобидчика. Коли ж згадаю, що таки ж брат він мені, — пекло здається не досить глибоким, щоб наложив він душею своєю.

Баче Теодозій: не здоліє він злости княжої. Вже й про Каїнів гріх сміливо пригадав, але ж той:

— От бачиш, — стверджує, — це ж і є той доказ твердий, що братія ненависть — річ найприродніща! Від кого ж міг би її Каїн перейняти, коли на ту пору й людей у світі ледь-ледь чвірка була. Не забав це, а — природа, як голодна чуть, як потреба сну. Не треба й навчати. . .

Зайво сіяти слова на кам'яне серце господинове. Ні намовити, ні перемовити!

Та не гнівається князь на чесного ченця й дурно братія за нього тремтять у монастирі Лаврському. Не до хурдиг тісних відвели ігумена, а посадили за столи застелені. Возами-осетрами Дніпровими частує його князь і осетрами білими чечугами — найсмакнішою з усіх риб, й солодкою, соковитою соминою. Отроки-гридні медами-винами заморськими в золотих погарах гостя підносять, і князь уже брови не зводить, мов і про гнів свій забув, говорить милостиво:

— Піст, спасівка — говориш, отче чесний. Знаю й не кажу подавати тобі диків печених чи лебедів дніпрових. І сам не споганюся стравою скоромною, рибою лише живлюся. І ти не погребуй гостиною худю. Призволяйся, коли до ранку затриматись не хочеш.

А по вечері ще й хвалиться князь перед ченцем новими прикрасами, що казав у палатах своїх поробити: здавалася занадто простою та оселя синові, що в ній містилась мудрість батькова. Килимами царьгородськими — замість тонкотканних свійських налавників застелені лави в княжій ідальні. Подушки шовкові не пухом лебединим, як встаровину водилось, але ж пухом з переквілих репяхів набиті. І ладан в золотих кадильницях, мов у церкві Божій, куриться, блакитною хмаркою з ніжних кучериків по-під стелю кедрову звивається. І хитрий різбі стовпів, що на них княжі палати спіраються, не надивується ігумен печерський, й перед статуями грецькими, з Візантії привезеними для прикрас хором Святославових, — від здивовання руки складає. Та все ж таки всього дивніше йому, що серце людське так уперто не хоче впустити до себе любови, любови до найближчого ближнього, до брата рідного, з одного лона народженого. . .

І таки дійсно, ні до чого доброго князя не намовивши, як боявся брат Анастасій, вже аж по півночі відіхав печерський ігумен з двору княжого. Вертався назад без паради: не з пишним почотом людей ратних з могутнім боярином попереду, як сюди приїхав, а на критому возику простенькому й з одним лише візником.

Темно під будою, з килима напнутою над візком, але ще темніше на душі ігуменовій. Бичує нестримно її думка одна:

— І як же, Господи, правитиме землею нашою князь-господин, ко-

ли ж він і над власним серцем не пан? ! Сам від себе не оборониться. . . Як же ж зможе він Київ святий від ворога боронити?

Зітхав в смутку тяжким добрий ігумен. Рипить, помалу посуваючись, візок, немов у темну ніч вгрузає, потопаячи то сюди — то туди в долину, то сюди, то туди вору видираючись по дорозі кривульчастій, що ярами й байраками веться. На коневі погонич куняє, не зачіпає коней, бо ж таки потемку мудріший кінь за найдосвідченішого візника. Бачить бо вночі око тварини німої те, чого зір людський і забіла-дня не вглядить. І, видать, не даремне захвилювалась зненацька вся чвірка «гусинцем» запряжена. Нашорошили коні вуха, похрюпують, мило на них виступає. Аж зкошують очі, не під ноги собі, а за себе в-бік зизують. І є чого. . .

Від п'яними, немов клаптик ночі, відірвалась відьма й упала, пустуючи, молода, розвеселена нічна чортиця візникові на плечі, шукаючи пристановища на наступний день. Чорні коси парусом по вітру пустила, очима іскри метнула, на мить біллю блиснула колінами й простягненими руками, що ними за кучеряве волосся княжого слуги вхопилась. І окульбачила людину, як степового коника — тарпала. З беззвучним сміхом назад вихнула. знов наперед схилилась, аж підборіддям торкаючись візникового волосся. І раптом, як вода, губкою вишита, всмокталась уся: увійшла в тіло погонича коней.

Коні спинились, засмикані віжками. Мягко гупнули на вохку землю візникові постолі. А руки відхилили край килима, що будою накривав візок.

— Агов, чорноризче бородатий, годі вже тобі куняти. Вилазь-но мерщій! — гукнув візник. — Ке сюди-но! Так. Лізь на коня. Вам бо-що-дня свято: вночі спите, а по акафистах — медами-винами підкрепляєтесь. А нам смердам одно знай: роби та й роби! Най же хоч раз в життю на подушках під килимом і я собі попаную. А ти замість мене за погонича коням ставай. Ну, рушай. . .

Чернець — ані слова з уст. Тільки ж на коня не сів, як було те при «гусинці» в звичаю, а чвалає пішечком, провадючи передню пару коней за вуздечки, немов би не смерда везе, а самого князя-переможця.

Так і їхали, аж нагнав їх світанок.

Солодко виспався смерд. На шовкових подушках вилежав боки й чортицю, що в нього вступила, гарно приспав. Й так йому заспівати кортить, що непереливки, таж:

— Ех! На скотського бога! Заприсягне чернець бородатий, що я п'яний був. П'яний погонич при конях. . . е, ні. . . Ще маю розум в голві. . .

Виглянув щілиною під килимок. Дивується: сам своєму вигіддю не вірить. Де ж бо: їде, на подушках вивернувшись, під килим прохолода приємна вливається, над водою імла прозора, мов завіса на ігрищах кошуників та ігреців княжих підноситься; слухає, як над заводями дніпровими чайки кигикають й так високо в небо влітають, що аж зорі небесні крилами своїми одну по одній гасять. А під серцем щось солодке смокче. . .

— От так вигіддя нечуване! . . Чи ба. . .

А чернець бородатий човгає собі при конях, помалу, крок за кроком. До блідих зірок усміхається та на сон денний кожну окремо бла-

— продовжував, зарившись головою в папери. — Діти ж бо, коли ж їм і погратись!

До старечого серця немов тихо дйткнулось далеким подувом давно відлетіле власне дитинство. Хіба ж сам він колись, сояшним ранком на провесні не «пас жабів» на березі річки? Хіба ж не він дзвінко заливався сміхом, аж на греблі відгукувався ятлик, — коли, дйткнута прутиком ліщини злякана жаба розпачливо кидалась з берега у пригріту воду? Ще й тепер неначе вдихає він аромат аїру та «сережкої» єви-верби, що парилась в сояшних проміннях, якими було просякнута наскрізь все: і весела днина, і дитячий сміх. . .

Роскидав усі папери, але затички не було. Чернець звівся на ноги, обтрусив рясу й промовляв у-голос:

— Слава ж Богу на-віки і за сояшний яс дитячих веселих днів і за спокій святий днів старечих.

Підніс угору очі й поглянув на небо. Воно аж сяяло чистим кобальтом і пашіло, як распечена емаль. Осінь стояла паркіща за дні жнив.

— Ані гадки нема про дощ! — вернулась ченцева думка до поточної реальности. — У отця Аліпія дощівки й не шукай: не любить він темпери. «— Негоже, говорить, святі образи смрадом писати!»! Не інакше, що треба принести бодай з Дніпра мяхкої річної води, бо ж з монастирської криниці — лише до пиття вода добра, на барви ж — затверда.

Чернець висипав пензлі з глиняного глека, невеликого й немалого: великого повного і не доніс би назад, деручись по кручі. Де вже там! І, уявляючи собі в думці Ангела Доброї Ради на вогненних крилах, почав обережно спускатись додолу викрутистою стежечкою-гадючкою, яку гнала спрага до Дніпра. А там, під вербами, що роспали над блакиттю води шатри срібні, — човнів, човнів, видимо-невидимо! Всі повні вояцтвом княжим, стрілами золотими з проміння сояшного усипаним. Горять іскрами шоломи гостроверхі, блищить луска панцирів ясних, світять гостряки списів-кюги, і мечі, й срібні перепояся. А на передньому більшому «дубі-човні» — сам князь Ростислав, стрункий та високий. Плащ червлен, мов ті крила Ангольські, що саме їх собі уявити Григорій хотів, на вітерці тріпотить-веться. На шоломі ж хрест і вінець золочений світять.

І не встиг ще старець розглянутись та, як годиться, найменням Христовим гостей привітати, як вже на нього гукає з води князь:

— Сном вас зморило, чесні отці. чи може всі ви там вимерли? Не хвильку, не дві стоїмо тут, а жаден нам і назустріч не йде, голосом дзвонів не вітає, благословіння на бій з Половчанином ніхто нам не несе! Чи ж не мають в обителі когось ліпшого, на ходу швидчого, що тебе, старий круче, нарешті, нам з тим убогим жбанком вина послають? Несеш мені, як старцеві-лірникові альмужну? Чи ж то так свого князя вітаєте-піднімаєте? — на жбан Григорійв рукою сягнув, і аж вогнем запалало княже обличчя з гніву.

— З порожнім, круку ти безумний? Чи на глумоту, чи на висміх? Дві душі в тілі маєш, що так з мене кепкуєш? Та ж говори щось, чи тобі заціпило?

А вояки в човнах бачучи княжий гнів, немов Дніпрові хвилі перед хуртовиною — й собі загули всі разом.

— Зле віщує нам той недотепа-черноризець, перед боєм з порожім на зустріч виходючи!

— З дозволу княжого, я пособлю тому лихові, — скочив з човна одноокий начальник. — До жбана — каміння, тоді мотузом до ніг, — та й най годувє раків лиховіст!

А Григорій так усим ошаранений, ані слова ще промовити не встиг, а вже з княжого Ростиславового наказу вяжуть йому руки, путають ноги.

— За інших молився, всім рай обіцяв, то ж подбай хутчій і про душу власну!

Зв'язали, скрутили. Князь, спершись на меч сталевим поглядом у очі ченцеві вперся. Мовчить і дивується: ще бо ні слова не сказав старий чернець, не просить і не благає. Ще й на Ростислава-князя із співчуттям смутно дивиться. Німий чи не сповна розуму?

Та ж раптом ще не увязану правицю підніс чернець і широким хрестом спочатку князя, потім військо його огортає. І щось шепчуть старечі уста. Затихли всі.

— ... «із праведними упокоїваються»... — вловив Ростислав ледве чутне шелестіння Григорієвих уст. І зненацька аж холодом поняло князя.

— Цур тобі, божевільний! Чи ж ти, отче, похорон над нами правиш?

А старець головою притакує і голос подає:

— Так, літїю. Істину кажу тобі, княже: в поході цім не буде ні тобі, ні дружині твоїй іншого похорону. І не ляжете ви в землі освяченій, бо ж все ви слабим пригнобу велику чинили... То ж і ховаю вас я...

Та ж міцний удар в потилицю перервав Григорієву мову.

— В ноги падь! Збогарадься!.. Перепроси князя, ченче нерозумний! — гукали вояки.

Але тепер мовчав зблідлий князь.

І хоч Григорій сильно качнувся від стусана, — спокійно звернувся до дружини:

— Не вояки ви! Вояк кладе своє життя за други своя. Іде на смерть з любови. Ви ж сили любови не знаєте. І бачу я, що не пробачить вам Господь, бо ж неблаженними стопами ходите...

Та князь махнув шапкою. Чотири пари рук підхопили зв'язаного іконописця, розгойдали й кинули у воду. Вперекидь полетів чесний чернець, тільки бризки піднеслись стовпом, упали росю на круги широкі, що ними вдарилась вода в облявки човнів. Не затрималось на воді тіло мистця: пішло відразу камінем на дно. Тільки порожній жбан малярів лишився сиротою на березі й круглою панцю отвору горла свого немов крик мовчазний до неба кидав.

А понад берегом, дорогою проїздною, не стежкою-гадючкою, що попід кручею до води бігла, іде монастирський хор зі співами, з хоругвами. За ним — ігумен і вся братія. Дзвінкий голос Геронтія канонаршить, жайворонком весняним до небесної сині здіймається. Перед хором брат Нектарій-«послушливий» несе хреста. За ним — Никодим просфорник — на золотій таці — хліб пшенишний та золотий мед липовий тримає. Обіч його — Лука економ з вином та медом сиченим на подносі срібнім виступає. За чернечим походом риплять-котяться вози

з їжею для вояків. І, як стигле поле, вітром діткнуте, всі враз схилились, Ростиславові вклоняючись.

Мовчки прийняв князь принос і благословіння Лаврське. Не посолодять вже меди похорону, що над ним відбувся. Та ж не сказав про старця-ченця, щойно з його наказу вояками втопленого. На що? Не піст нині, пощо ж мав би в гріху каятись? Прецінь на біій іде, а там не сотку, а тисячі людських душ із світу спроводять. . .

І терпко мовчить князь. З гречности шпенишний хліб жує без смаку, немов попел язиком перевертає, а мед-вино, мов жовч, йому не смашні. Не стримався похід при Лаврі святій, враз рушили вої далі. А ігумен і братія ні на вечірні того дня, ані на утрени дня другого не вгляділи в церкві Григорія-мистця.

— Чи ж не занедужав десь ненадійно наш старець?

Так ні Агапіт-лікар, ні Даміян-цілебник нічого не відали про Григорія. Не приходив він по лік тілесний і помочі людської у них не питався. Не прийшов він і про поміч духову до ігумена. І Геронтій з Леонтієм всі усюду оббігали: ніде не знайшли мистця. Нарешті, брат Сергій-«постник» зголосився, що бачив був того дня, як люде ратні до берега причалювали, — що старець Григорій зі жбаном до річки йшов. Не інакше, що ніс братові Олексієві-затворникові олію на ляпмаду. Ото ж, мабуть в бесіді духовій за саявом мудрости Божої обоє забули на час земний. Відала ж бо братія: мов райський птах, небесним співом слова брата Олексія промовляють. Як не забути й про саяво сонця Божого й про усміх місяця-зорь? . .

Та ж на третій день невгомний Геронтій-канонарх таки знайшов Григорієв жбан на березі Дніпра. Вхопив його Геронтій і майнув впрост до келії вчителя. Й не здивувався, що побачив старця Григорія в його майстерні-келії. Тільки до тьми не міг прийти від здивовання, що побачив старого ченця мокрішого, як з-під хлющі. Неначе з годину під зливою був. Але — де? Коли ж сонце пече з неба, як з печі розпаленої!

Мистець перестав викручувати воду з рясн й підніс спокійні очі на хлопчика:

— От і добре, Геронтіє, що ти непорожній жбан приніс, а з водою річною. Я там був лишив на бережку жбаночка, як про крила Ангела думав. Постав отам біля вікна та пошукай на підлозі затичку з пляшки на емульсію. Знаєш? . .

І в своїй мокрій рясі «знаменав»-креслив на білій липовій дошці червоною глинкою Ангела Доброї Ради.

— А ти, дитино моя люба, — говорив тим часом до учня, — розітри черлень, та вогневу жовть. Там на полиці — пест, під кедровою скринькою. Знаєш?

І раптом урвав старець Божий, споважнів, перехрестився й, схиливши голову перед образом Спасителя довго молився. Коли ж підвів очі на Геронтія, що мовчки тримав у ручці ступочку з червенню, ніби аж здивувався:

— А ти ж, дитино, чому за вбогі душі не молишся?

Канонархові очі блиснули блакитними зорями:

— За які душі, отченьку? За чії?

— Як — чії? Чи ж ти бо не чуєш дзвонів похоронних? Чи ж не знаєш, що хвилями Дніпровими везуть тіло Ростислава-князя. . . А з

ним воїв його — без ліку? Постав фарбу, синцю, й помолись за душі в бою убівнних. . .

Справдались слова старця Григорія. Тільки ж наперед побачив він те, прощо на седмицю пізніш довідались у Києві. Довго і сумно дзвонили усі дзвони у Лаврі святій, а непохованого князя з його раттю великою, ховала в думці ціла Русь-Україна. Не повернули бо живими ні князь сам, ні всі ті незчислені його вояки, що перед походом затримались були при березі Лаврському, щоб прийняти чернечу хліб-сіль. . .

Поховав їх в духу один старець Григорій-маляр. . .

З М І С Т:

Вступ	5
Опойний дим	7
Таврійська бай	15
Еклога	28
Володимирове срібло	32
Свангільд-Князівна	41
Аскольдова Могила	50
Путь спасіння	56
Три Марії	64
Місячна пряжа	72
Гостина	79
З повістей времянних літ	36
Похорон	94